

Я. Н. МАРОЗАВА

**РЫХТУЕМСЯ
ДА ЦЭНТРАЛІЗАВАНАГА
ТЭСЦІРАВАННЯ**

*Дапаможнік для слухачоў факультэта
давузаўскай падрыхтоўкі*

2008

УДК 808.26 (075.8)
ББК 81.411.3 - 923

Аўтар: дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М.Машэрава **Я.Н. Марозава**

Рэцэнзент: дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства УА "ВДУ імя П.М.Машэрава" кандыдат філалагічных навук
Л. І. Злобін

Дапаможнік прызначаны для слухачоў факультэта дауні-версітэцкай падрыхтоўкі і ўключае ў сябе тэарэтычны матэрыял да тэм, практычныя заданні, табліцы і схемы да тэм цэнтралізаванага тэсціравання. Стараннае вывучэнне адпаведных правілаў, прапанаваных схем і табліц, самастойнае выкананне прапануемых практычных заданняў і іх аналіз на занятках дапамогуць слухачам ФДП падрыхтавацца да цэнтралізаванага тэсціравання па беларускай мове.

Дапаможнік можа быць выкарыстаны таксама школьнікамі, настаўнікамі, студэнтамі пры вывучэнні беларускай мовы.

УДК 808.26 (075.8)
ББК 81.411.3 - 923

У В О Д З І Н Ы

Неабходнасць стварэння вучэбнага дапаможніка для слухачоў факультэта дауніверсітэцкай падрыхтоўкі тлумачыцца тым, што пры ўсёй мнагалікасці дапаможнікаў для абітурыентаў па беларускай мове па-ранейшаму застаецца актуальным крытычны аналіз многіх складаных пытанняў на ўсіх моўных узроўнях (па фанетыцы, арфаэпіі, марфеміцы, словаўтварэнні, марфалогіі, сінтаксісе, пунктуацыі), супярэчліва асветленых у розных крыніцах, у розных нарматыўных слоўніках. У многіх дапаможніках для абітурыентаў утрымліваюцца хібы, памылкі, недахопы.

З а д а ч ы гэтага выдання:

- асвятліць як мага паўней і ў той жа час кампактней скампанаваць і даступна растлумачыць асноўныя тэмы, выносімыя на цэнтралізаванае тэсціраванне па беларускай мове;
- для больш трывалага зрокавага засваення моўнага матэрыялу прапанаваць схемы, табліцы, алгарытмы;
- акрэсліць некаторыя спрэчныя падыходы да асобных пытанняў;
- папярэдзіць магчымыя тыповыя памылкі абітурыентаў;
- прапанаваць практыкаванні на замацаванне правілаў і кантрольныя тэставыя заданні па асноўных тэмах цэнтралізаванага тэсціравання.

Свядомае засваенне слухачамі ФДП правілаў, самастойнае выкананне прапанаваных заданняў і аналіз іх на занятках пад кіраўніцтвам выкладчыка будуць садзейнічаць развіццю кемлівасці, лагічнага мыслення, узбагачэнню слоўнікавага запasu выпускнікоў школ, дапамогуць свядомаму засваенню фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі беларускай мовы, фарміраванню навыкаў пісьмёнай мовы, навыкаў культуры мовы, у цэлым — падрыхтавацца да паспяховай здачы цэнтралізаванага тэсціравання па беларускай мове.

Дапаможнік не прэтэндуе на дасканаласць і бездакорнасць, аўтарка з удзячнасцю прыме і ўлічыць заўвагі і пажаданні для яго палепшання, якія можна дасылаць на адрас: 210038 г. Віцебск, Маскоўскі прасп., 33, УА "ВДУ імя П. М. Машэрава", кафедра беларускага мовазнаўства.

ЛІТАРАТУРА

АСНОЎНАЯ:

- 1.** Беларуская мова: Тэорыя. Тэсты: Для школьнікаў і абітурыентаў/ **Э.Д.Блінава, Н.В.Гаўрош, М.Ц.Кавалёва і інш.**— Мн.: Выш. шк., 2004.
- 2.** **Гаўрош Н.В., Азарка В.У., Васілеўская А.С.** Беларуская мова: тэсты: для школьнікаў і абітурыентаў. — Мн.: Выш. шк., 2005.
- 3.** **Цыбульская С. І.** Беларуская мова: Інтэнсіўны курс падрыхтоўкі да тэсціравання і экзамену. — Мн.: ТэтраСістэмс, 2004.
- 4.** **Цыбульская С. І.** Беларуская мова: Вучэбна-трэніровачныя тэсты для падрыхтоўкі да тэсціравання і экзамену.— 2-е выд., дапрац., выпраўл.— Мн., 2005. (**Тэсціраванне на 100 балаў**)
- 5.** **Малажай Г.М.** Беларуская мова: Дапаможнік для падрыхтоўкі да абавязковага цэнтралізаванага тэсціравання.— Мн.: Аверсэв, 2004.
- 6.** **Малажай Г.М.** Цэнтралізаванае тэсціраванне: Беларуская мова: Тэсты з адказамі.— Мн.: Аверсэв, 2005.
- 7.** **Малажай Г.М., Яўдошына Л. І.** Беларуская мова: Экзаменацыйныя тэсты з узорамі выканання для падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання.— Мн.: Аверсэв, 2005.
- 8.** **Сіўковіч В. М.** Беларуская мова: Практыкум для старшакласнікаў і абітурыентаў.— Мн.: УніверсалПрэс, 2005. (Практыкаванні, тэматычныя тэсты, тэставыя комплексы)
- 9.** **Беларуская мова:** дапамож. для падрыхт. да цэнтраліз. тэставання / РІКВ Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь; пад рэд. В.М. Лапанік, Н. В. Самедавай.— Мн.: РІКВ; Мазыр: ТАА ВД "Белы Вецер", 2005.
- 10.** **Цэнтралізаванае тэсціраванне.** Беларуская мова: 3б. тэстаў / РІКВ Мін-ва адукацыі Рэсп. Беларусь.— Мн.: ПУП "Изд-во Юнипресс", 2005.
- 11.** **Цэнтралізаванае тэсціраванне.** Беларуская мова: зборнік тэстаў / РІКВ Мін-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь.— Мн.: Аверсэв, 2006.
- 12.** **Цэнтралізаванае тэсціраванне.** Беларуская мова: зборнік тэстаў / РІКВ Мін-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь.— Мн.: Аверсэв, 2007.
- 13.** **Цэнтралізаванае тэсціраванне.** Беларуская мова: зборнік тэстаў / РІКВ Мін-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь.— Мн.: Аверсэв, 2008.
- 14.** **Беларуская мова: падруч. для 10-11 кл.** агульнаадукац. шк. з рус. мовай навучання / **В.І.Несцяровіч, Л.С.Васюковіч, Г.А.Арцыямёнак, Л.І.Злобін, Я.Н.Марозава.**— Мн.: Нар. асвета, 1999.

ДАДАТКОВАЯ:

1. **Бурак Л. І.** Пунктуацыя беларускай мовы.— Мн., 1982.
2. **Камароўскі Я.М.** Сучасная беларуская арфаграфія.— Мн., 1985.
3. **Лепешаў І.Я. і інш.** Практыкум па беларускай мове: Вучэб. дапам. для студэнтаў філал. спец./ І.Я.Лепешаў, Г.М.Малажай, К.М.Панюціч.— Мн., 2001.
4. **Цыбульская С.І., Копач А.М.** Рыхтуемся да пераказу па беларускай мове. Дапаможнік для паступаючых у вышэйшыя навучальныя ўстановы.— Мн., 2002.
5. **Гіруцкая Л.А.** Беларуская мова: Дапаможнік для падрыхтоўкі / **Тэсты** цэнтралізаванага тэсціравання. Адзіны экзамен.— Мн., 2004.
6. **Гіруцкая Л. А.** Практыкум па белар. мове: падрыхтоўка да тэсціравання і экзамену.— Мн.: ТетраСистемс, 2005. (Практыкаванні, тэматычныя тэсты, тэставыя комплексы)
7. **Тэсты:** Беларуская мова: Матэрыялы для падрыхтоўкі да цэнтраліз. тэсціравання / УА "РІКВ".— Мазыр: ТАА ВД "Белы Вецер", 2003.
8. **Тэсты: Беларуская мова:** Варыянты і адказы цэнтраліз. тэсціравання: Дапаможнік для падрыхтоўкі да цэнтраліз. тэсціравання, выпускн. і ўступн. экз. / УА "РІКВ".— Мн.: ТАА "Асар", 2005.
9. **Красней В.П., Роўда І.С., Шкраба І.Р.** Здаём экзамен па беларускай мове: Экзаменацыйныя і даведачныя матэрыялы.— Мн., 2001.
10. **Бадзевіч З.І., Белакурская Ж.Я., Якуба С.М.** Беларуская мова: Экзаменацыйныя тэсты.— Мн., 2003.
11. **Бадзевіч З.І., Белакурская Ж.Я., Якуба С.М.** Беларуская мова: Дапам. для падрыхт. да экзаменаў і цэнтраліз. тэсціравання.— Мн.: ТАА "Юніпрэс", 2004.
12. **Кулеш Г. І., Шкраба І. Р.** Беларуская мова: Тэставыя заданні. Адказы да тэставых заданняў. Давед. матэрыял: Дапам. для падрыхт. да выніковай атэстацыі.— Мн.: ТАА "Асар", 2004.
13. **Хмялеўская А.У.** Тэсты па беларускай мове за курс сярэдняй школы: Дапам. для абітурыентаў і вучняў агульнаадукац. шк.— Мн., 2003.
14. **Смольская Т.М.** Беларуская мова ў экзаменацыйных тэстах.— Мн., 2003.

СЛОЎНІКІ:

1. **Лобан М.П., Суднік М.Р.** Арфаграфічны слоўнік / Для сярэдняй школы.— Мн., Нар. асвета, 1990.
2. **Слоўнік беларускай мовы** / Пад рэд. М.В. Бірылы.— Мн.: БелСЭ, 1987.
3. **Русско - белорусский словарь.** В 3-х т. /АН Беларусі, Ін-т языкознания им. Я. Коласа; 4-е изд, испр. и доп.— Мн.: БелЭн, 1993.

Тэма: НАЦІСК (АКЦЭНТУАЦЫЯ)

для кантролю

А абагуленне абагульненне абвесці аберуч абутнік (-ніца) абшарпаць (-ны) абзавесціся аб'інець (-лы) абіўны абыгралы і абыгралы абыржавалы аб'язны агент агрэст агульнапрыняты адбуксіраваць (-ны) адзінаццаць аднаактовы аднаасатаўны (сказ) адпаяны (-ць) аер азбест айва акунь алфавіт ампер аналіст анкер апануты аратай арахіс аржаны асіметрыя атлас (геагр.) атлас (тканіна) атлет	ашчыпаны Б балавацца бармен бародаўка (-чаты) басіць бахчавы бацькі (мн. ад бацька) бацькі (рус. родители) біржавы бітум блакіраваць (-ны, нне) бліжэй і бліжэй бліскавіца бліскаць бліснуць блукаць бляхар бобслей бравурна (-сць) бравурны братацца (-нне) браткі (бат.) будны (дзень) буйны (вялікі) буйны (раз'юшаны) буксіраванне бульбяны В вага ваганне вадзяны валавы (даход) валёнкі валтузіць	варсяны вашчына вежавы везці велізарны і вялізарны верфавы вестэрн ветэрынарыя відарыс вудзіць вузіць вулі вусы, вусоў выгодна (ад выгада) і выгодна (ад выгода — 'зручнасць') выгнанец (-нне) выгнаны выпадак вычварны (-а, -асць) вычварыць вэлюм вярба вяснушкаваты вяха, вехі Г галіна (дзеінасці) мн.л.: галіны галіна (дрэва) гаркота гарохавінне гастраномія генезіс глінішча гліняны гнісці і гніць грамадзянін
---	--	--

гроша, <i>мн. грошы</i> грубы (<i>нявыхаваны</i>) грубы (<i>тоўсты</i>) грунтавы губа (<i>анат., геагр.</i>) губа (<i>бат.</i>) гукапіс гульнявы (<i>разм.</i>) гусценькі гучней	дыспансер (<i>мед.</i>) дыспансерны дыямент дэфіс дэцыметр	закалыханы закапаная (<i>я^Лма</i>) закід закіданы закрутка закут закутак залева замалада замчышча заняць (-ты) занятасць запальніца запечак заржавець засветла засцежка зацішак зачасаны збажына звіхнуты звычай згаданы здаўна злодзей, зладзеям змуляць і змуліць знахар знахарыць зубы
Д	Е	і
дабрыдзень давідна дагавор дазіметр дазіметрыя дактыль далей данесці данізу дапрызыўнік (-і) дарма (<i>бясплатна</i>) дарма (<i>марна</i>) дасуха дасыта даччын (-на, -но) дачырвана дачыста джэнтльмен джэрсі дзевяцера дзесяцера дзеячы дзічына дзядзінец досвета драцяны дрэсіраваны дубліраваць дыскант (<i>муз.</i>)	Ж	і
	жальба жалюзі жарсцвяны жаўна жвірыстасць жвавей жвавець жылі жыхар жыццяпіс жэрабя (<i>кінуць</i>)	
	З	
	завідкі (<i>разм.</i>) завідна завязка (<i>'засцежка'</i>) загавор (<i>змова</i>) загадзя загарадка і загародка загрудкі задаўга заечы, <i>часцей</i> заячы зажыва зазімак і зазімак заінець заінелы займішча зайца, зайцы закабалены закалыхаць	і
		і
		ігрышча ігумен іканапіс ікаць ікнуць ільнянішча ільняны іменны (<i>выказнік</i>) імяны (<i>спіс</i>) імя іначай

індустрья інсцэніраванне інтэрв'юер іскра існую ішыяс	кывічы крыху крэдыт (<i>бухг.</i>) і крэдыт кудаса (<i>мяцеліца</i>) кулінарыя і кулінарыя (<i>разм.</i>) курганы кухар кухарскі кухарыць кухонны	муляр (-скі) мысленне мышленне
К	Л	Н
кадаўб кадаўбец казелец (<i>бат.</i>) і казялец казырны кайданы і кайданы каліграфія каліўе каліўца каляны камбайнер камбала камель каменны касцяны катаваць каталог каўчук (-авы) кафля кафляны кашляць каштарыс квартал кветнік кета кісліца кісліць кішка клеявы кляцьба кляштар (-ны) красавік крапіва крупяны кывізна	ласавацца ласасіна лёгкаатлет ліставы лісцевы літасцівасць літасцівы і літасцівы ліфты (<i>мн. ад ліфт</i>) лопух лубяны лушчыць лютаваць	наблукацца навіна навязаны нагала наглуха надзвычай надзвычайна нажніцы нажыты названы накідка накрыўка намітка нанізаны наняты на працягу на смерць наспех насціл натрудзіць начыста нашыўка недагледзець (<i>дзіця</i>) не даглядзець (<i>фільм</i>) непрыязь непрыязна непрыяцель (<i>ваен.</i>) непрыяцель неразвіты (<i>чалавек</i>) неразвіты (<i>грам.</i>) неразгаданасць неразгаданы і неразгаданы несці (-ла) нібы нібыта нікуды
	М	
	магазін маленькі манеўры мармур мармуровы медзяны медыкаменты металургія межавы мезены меніск мешалка месці мізэрнасць	

ноздра нудзіць нудзіцца Нясвіж	прамені (мн.) праменне (зб.) прасціна прасяны пропаліс прудзіць прывід прызыўнік прыкус прынята прыпечак прысвіст прысмак прысмакі (ласункі) прыступка прыянне прыяцель прэміраваць (нне) пуловер пурпур пурпурны	рэгент рэкруцкі рэмень
О		С
оптавы ордэнаў		садавіна сакавік сам-насам сантыметр свердзел сестрына сівы сівенькі Скарына Францыск скула скураны слабы слабей слабейшы слабенькі слабіна слата сліавы смаляны спадыспаду спакусіцца спаяны (-асць) спіна спінны спіртавы і спіртовы спіртамер сплысці (-ся) сталяр стары старэнькі статут (у СБМ апіска) страшыць супавы сустаўны сутулаваты (-асць) сухенькі сцёблы
П	Р	
паведаміць павузіць падпарадкаванне падпарадкаваць падчыстую пажылы паліграфія пакулле памянуты памянуць папар па-прыяцельску параліч партэр пасланец пасыльны пасяджэнне пахмурны (-а) пацвердзіць паціхеньку пачуцце і пачуццё пашпарты перавязь перагнілы перапіс пераходзіць перчыць першынец першынстваваць першынство плесці пляцы	разбурыць развіты (каз, вяроўка — 'расплецены') развіты (чалавек — 'дасканалы, усебакова адукаваны') ракушка расказаны расхінуты расхістаны ржавець роспыт рымар рымарня рымарскі рымарства рымлянін (-е) рыхленне рыхліць	

Т таварыскі тарантул тарфяны тастамент тварог, тварагу тлуміць тлусціць трактары трапеза (-зная) трызненне трыпціх туніка туфель тэндэм (спец.) У уваскрэсенне удалы удаўжкі Украіна (-нцы) унаймы упрысядкі урду учадзец ушыркі Ф факсіміле факсімільны фарміраваць фартух	фарфор феномен фетыш флюараграфія фольга форзац (-ы) (палігр.) фурман (-ка) Х хабар (-нік) хаос хваіна храбрыцца хрысціянін хутарны хутарскі Ц цэнявы цікавей ціхенечка ціхенькі цукарніца цыган, цыганы (-ноў) цямяней цэмент цэнтнер цэхавы цяжкі і цяжкі цяжар цяжба	Ч чайны (прыметнік) чайная (назоўнік) чатырнаццаць (-ты) чарэмшына (-вы) чэрпаць (-нне) Ш шарсцяны шасі шкада (ад шкадаваць) шкода (ад шкодзіць) шпацыр штурмавы штурхаць (-цца) штурханне штыкавы шчыпцы шэсцьдзсят і шэсцьдзсят Э экіпіраваны эксперт (-ны) эмаліраваны Я язмін як мага ялавічына ялкавы (-ець, -асць) ярына ясакар ячны
--	--	--

ТЭМА: НАЦІСК (АКЦЭНТУАЦЫЯ)
для завучвання

Репозиторий ВГУ

А абагу□ленне абагульне□нне абве□сці абе□руч абу□тнік (-ніца) абшарпа□ць (-ны) абзаве□сціся аб'і□нець (-лы) абіўны□ абы□граны абыгра□ны абыржаве□лы аб'язны□ аге□нт агрэ□ст агульнапрыня□ты адбуксі□праваць (-ны) адзіна□цаць аднаакто□вы аднасаста□ўны (сказ) адпая□ны (-ць) ае□р азбе□ст айва□ аку□нь алфаві□т ампе□р ана□пест а□нкер апра□нуты ара□тай ара□хіс аржаны□ асіме□трыя а□тлас (геагр.) атла□с (тканіна) атле□т	ашчы□паны Б ба□лавацца ба□рмен баро□даўка (-чаты) басі□□ць бахчавы□ ба□цькі (мн. ад бацька) бацькі□ (рус. родители) біржавы□ біту□м блакірава□ць (-ны, нне) бліжэ□й і блі□□жай бліскаві□ца блі□скаць блі□снучь блука□ць бляха□р бо□бслей браву□рна (-сць) браву□рны бра□тацца (-нне) бра□ткі (бат.) бу□дны (дзень) буйны□ (вялікі) бу□йны (раз'юшаны) буксі□раванне бульбяны□ В вага□ вагáнне вадзяны□ валавы□ (даход) валё□нкі валту□зіць	варсяны□ вашчы□на ве□жавы ве□зці веліза□рны вялі□□зарны ве□рфавы ве□стэрн ветэрына□рыя відары□с ву□дзіць ву□зіць вуллі□□ ву□сы, вусо□ў вы□гадна (ад выгада) і выго□дна (ад выгода — 'зручнасць') выгна□нец (-нне) вы□гнаны вы□падак вы□чварны (-а, -асць) вы□чварыць вэ□люм вярба□ вясну□шкаваты вяха□, вехі Г галіна□ (дзеінасці) мн.л.: галі□ны галі□на (дрэва) гарко□та гаро□хавінне гастроно□мія ге□незіс глі□нішча гліня□ны гні□сці і гні□ць грамадзя□нін
---	---	---

гро□ша, мн. гро□шы гру□бы (нявыхаваны) грубы□ (тоўсты)	дыспансе□р (мед.) дыспансе□рны дыяме□нт	закалыха□ны закапа□ная (я□ма) за□кід
---	--	---

ґрунтавы□ губа□ (анат., геагр.) гу□ба (бат.) гу□капіс гульня□вы (разм.) гусце□нькі гучне□й Д дабры□дзень давідна□ дагаво□р дазіме□тр дазіме□трыя да□ктыль дале□й дане□сці дані□зу дапрызы□ўнік (-і) да□рма (бясплатна) дарма□ (марна) дасу□ха дасы□та даччы□н (-на□, -но□) дачы□рвана дачы□ста джэнтльме□н джэрсі□ дзевя□цера дзеся□цера дзе□ячы дзічы□на дзядзі□нец до□света драцяны□ дрэсірава□ны дублі□раваць ды□скант (муз.)	дэфі□с дэцыме□тр Е ерэты□к еўразі□йскі Ж жа□льба жалюзі□ жарсцвя□ны жаўна□ жві□рыстасць жваве□й жваве□ць жылі□ жыха□р жыццяпі□с жэ□рабя (кінуць) З за□відкі (разм.) за□відна за□вязка ('засцежка') загаво□р (змова) за□гадзя за□гарадка і загаро□дка за□грудкі за□даўга зае□чы, часцей за□ячы за□жыва за□зімак і зазі□мак заі□нець заі□нелы за□ймішча за□йца, зайцы□ закаба□лены закалыха□ць	закі□даны за□крутка за□кут заку□так зале□ва за□малада за□мчышча заня□ць (-ты) заня□тасць запальні□ца запе□чак заржавець за□светла за□сцежка заці□шак зачаса□ны збажына□ звіхну□ты звы□чай згада□ны здаўна□ зло□дзей, зладзэям зму□ляць і зму□ліць знаха□р знаха□рыць зубры□ І ігры□шча ігу□мен і□канапіс і□каць і□кнуць ільня□нішча ільняны□ іме□нны (выказнік) імянны□ (спіс) імя□ іна□чай
--	--	--

інду□стрыя інсцэні□раванне інтэрв'юе□р	крывічы□ крыху□ крэ□дыт (бухг.) і	му□ляр (-скі) мы□сленне мышле□нне
--	---	---

і□скра існую□ і□шыяс К ка□даўб кадаўбе□ц казе□лец (бат.) і казяле□ц казы□рны кайда□ны кайданы□ калігра□фія калі□ўе ка□ліўца каля□ны камба□йнер ка□мбала каме□ль каме□нны касцяны□ катава□ць катало□г каўчу□к (-авы) ка□фля ка□фляны ка□шляць каштары□с кварта□л кве□тнік ке□та кіслі□ца кіслі□ць кі□шка клеявы□ кляцьба□ кля□штар (-ны) красаві□к крапіва□ крупяны□ крывізна□	крэды□т ку□даса (мяцеліца) куліна□рыя і кулінары□я (разм.) курганы□ ку□хар куха□рскі куха□рыць кухо□нны Л ла□савацца ласасі□ на лёгкаатле□т ліставы□ лі□сцевы літасці□васць лі□тасцівы і літасці□вы лі□фты (мн. ад ліфт) ло□пух лубяны□ лу□шчыць лютава□ць М магазі□ н мале□нькі мане□ўры ма□рмур мармуро□вы медзяны□ медыкаме□нты металу□ргія межавы□ ме□зены мені□ск ме□шалка ме□сці мізэ□рнасць	Н наблука□цца навіна□ навя□заны на□гала на□глуха надзвы□чай надзвыча□йна нажні□цы нажы□ты назва□ны накі□дка на□крыўка на□мітка нані□заны наня□ты на праця□гу насме□рць наспе□х насці□л натру□дзіць на□чыста нашы□ўка недагле□дзець (дзіця) не даглядзе□ць (фільм) непрыя□зь непрыя□зна непрыя□цель (ваен.) не□прыяцель неразвіты□ (чалавек) неразві□ты (грам.) неразгада□насць неразга□даны і неразгада□ны не□сці (-ла) ні□бы нібы□та ніку□ды
но□здра ну□дзіць	праме□ні (мн.) праме□нне (зб.)	рэ□гент рэкру□цкі

нудзі́цца Нясві́ж О о́птавы о́рдэнаў П паве́даміць паву́зіць падпара́дкаванне падпара́дкаваць падчысту́ю пажылы́ палі́графія па́кулле памя́нуты памяну́ць папа́р па-прыя́цельску пара́ліч партэ́р паслане́ц пасы́льны пасяджэ́нне пахму́рны (-а) пацве́рдзіць паці́хеньку пачу́цце пачу́ццё пашпарты́ пе́равязь перагні́лы пе́рапіс перахо́дзіць пе́рчыць пе́ршынец першынствава́ць першынство́ пле́сці пляцы́	прасці́на прасяны́ про́паліс пру́дзіць пры́від прызы́ўнік прыку́с прыня́та пры́печак пры́свіст пры́смак прысма́кі (ласункі) прысту́пка прыя́нне пры́яцель прэмі́раваць (нне) пуло́вер пу́рпур пурпу́рны Р разбуры́ць разві́ты (каз, вяроўка — 'расплецены') разві́ты (чалавек — 'дасканалы, усебакова адукаваны') раку́шка раска́заны расхіну́ты расхіста́ны ржаве́ць ро́спыт ры́мар рыма́рня ры́марскі ры́марства ры́млянін (-е) рыхле́нне рыхлі́ць	рэ́мень С садаві́на сакаві́к сам-на́сам санта́ymeтр све́рдзел сестры́на сівы́ сіве́нькі Скары́на Францыск ску́ла скураны́ сла́бы слабе́й слабе́йшы сла́бенькі слабі́на слата́ слі́шавы смаляны́ спады́спаду спакусі́цца спая́ны (-асць) спі́на спінны́ спіртавы́ і спірто́вы спіртаме́р сплы́сці (-ся) сталя́р стары́ старэ́нькі стату́т (у СБМ апіска? ста́тут) стра́шыць су́павы суста́ўны суту́лаваты (-асць) сухе́нькі сцё́блы
---	--	--

Т тавары□скі тара□нтул тарфяны□ тастаме□нт тваро□г, тварагу□ тлумі□ць тлу□сціць трактары□ трапе□за (-зняя) тры□зненне тры□пціх туні□ка ту□фель тэ□ндэм (спец.) У уваскрэ□сенне уда□лы удаўжкі□ Украі□на (-нцы) уна□ймы упры□сядкі урду□ уча□дзець ушыркі□ Ф факсі□міле факсі□мільны фармірава□ць фарту□х	фарфо□р фено□мен феты□ш флюарагра□фія фо□льга фо□рзац (-ы) (палігр.) фурма□н (-ка) Х ха□бар (-нік) хао□с хваі□на храбры□цца хрысція□нін ху□тарны хутарскі□ Ц ценявы□ цікаве□й ці□хенечка ці□хенькі цу□карніца цыга□н, цыганы□ (- но□ў) цьмяне□й цэме□нт цэ□нтнер цэ□хавы ця□жкі і цяжкі□ цяжа□р ця□жба Ч ча□йны (прыметнік)	чайна□я (назоўнік) чатырна□ццаць (-ты) чарэ□мшына (-вы) чэ□рпаць (-нне) Ш шарсцяны□ шасі□□ шкада□ (ад шкадава□ць) шко□да (ад шко□дзіць) шпа□цыр штурмавы□ шту□рхаць (-цца) шту□рханне штыкавы□ шчыпцы□ шэсцьдзеся□т і шэ□сцьдзесят Э экіпірава□ны эспе□рт (-ны) эмалірава□ны Я язмі□н як мага□ я□лавічына ялка□вы (-ець, -асць) ярына□ ясака□р я□чны
---	---	--

Тэма : С К Л А Д А П А Д З Е Л

ЗАКОН УЗРАСТАЮЧАЙ ГУЧНАСЦІ:

на- **стра** - шыць, за- **сва** -е-нне.

1 1 3 4

1 3 4

Глухі	Звонкі	Санорны	Галосны
1	2	3	4

Выключэнне: 1) санор.+ шумныя = санор. / шумныя: *пар-та, паў-сці-лаць.*

2) санор. + санор. = варыянты: лепш санор. / санор.: *нор-ма, поў-ны* (дапускаецца варыянт: *но-рма, ма-рны*).

Тэма: Ф А Н Е Т Ы К А

Гукавое абазначэнне літар *І, Е, Ё, Ю, Я*

<i>З'ехаў</i>	<i>Юльян</i>	<i>са</i>	<i>сваім</i>	<i>салаў'ём.</i>
↓	↓ ↘		↓	↓
[jə]	[ju]	[ja]	[ji]	[jo]
1) пасля апострафа;	2) у пачатку слова;	3) пасля ь ;	4) пасля галосных;	5) пасля ў

Ягады смачныя, Касьян, з'еш на здароўе.

ВЫКЛЮЧЭННЕ для *І* ў пачатку слоў:

- 1) [j i]: перад націскным *і* ў асабовых займенніках: у *і*м; з *і*м; *і*х; *і*хні...;
- 2) [i]: *Індыя, Іран, ідэал*...;
- 3) [ы] пасля слоў на **зычны**: ён *і* яна; ён *і*шоў...;
- 4) [j] пасля слоў на **галосны**: яна *і* я; яна *і*шла...

Гістарычныя чаргаванні зычных гукаў:

<i>г // з' : берага – на беразе</i> <i>к // ц : рука – руцэ</i> <i>х // с' : страха – страсе</i>	
<i>г // ж : дарога – дарожны</i> <i>к // ч : рака – рачны</i> <i>х // ш : страх – страшыць</i>	<i>в // ў : трава – траўка</i> <i>л // ў : касіла – касіў</i>
<i>з // ж : казаць – кажэу</i> <i>с // ш : касá – кашу́</i> <i>д // дж : хада – хаджу</i> <i>д // с' : кладу – класці</i>	<i>б' // бл' : любіць – люблю</i> <i>н' // пл' : купіць – куплю</i> <i>м' // мл' : аформіць – аформлю</i> <i>в' // ўл' : травіць – траўлю</i> <i>ф' // фл' : графіць – графлю</i>

Пазіцыйныя чаргаванні зычных гукаў:

д // дз' : сады – садзіць; т // ц' : плот – на плоце ;

Чаргаванне цвёрдых зычных з мяккімі: *м // м' : сума – к суме; н // н' : рана – на ране; в // в' : галава – галаве і г. д.*

Гістарычныя чаргаванні галосных гукаў :

е // **і** : *цвет // цвісці, цвіценне, зацвітаць; кветка // квітнець;
смех // усміхацца; здерці // здіраць; светлы // світаць,
світанак, світанне; ветлівы // вітаць, вітанне; памерці // паміраць;
сцеле // расцілае;*

л // **лі** : *блск (блск) // блішчаць, бліскавіца; слепнуць
(асляпіць) // сліпучы + варыянт: // сляпучы (!!!)*

о // **і** : *збор // збіраць, збіранне; звон // звінець.*

Да тэмы "Фанетыка":

Санорныя гукі (няпарныя звонкія); яны званчэйшыя за звонкія:

[в], [в'], [л], [л'], [м], [м'], [н], [н'], [р], [ў], [й].

Шыпячыя гукі: [ж], [ш], [дж], [ч].

Свісцячыя гукі: [з], [з'], [с], [с'], [дз], [дз'], [ц], [ц']

ЗЫЧНЫЯ няпарныя па звонкасці і глухасці:

11 санорных: [л], [л'], [м], [м'], [н], [н'], [в], [в'], [ў], [р], [ж]
і 2 глухія: [ф], [ф'].

ЗЫЧНЫЯ парныя па звонкасці і глухасці:

звонкія: [б б' г г' д д' дз дз' з з' ж ж'] (Выбухныя з:
глухія: [п п' х х' к к' т ц ц' с с' ш ч] [g] = [g]; [g'] = [g'])

1. **Парныя па звонкасці / глухасці зычныя ў канцы слова і перад зычнымі** знаходзяцца ў **слабай пазіцыі**, дзе іх **вымаўленне можа не адпавядаць напісанню**, а іменна: парныя звонкія на канцы слоў аглушаюцца, а ў сярэдзіне слоў перад глухімі **прыпадабняюцца** (асімілююцца) да сваіх парных глухіх, парныя ж глухія **прыпадабняюцца** (асімілююцца) да сваіх парных звонкіх.

2. **Свісцячыя перад шыпячымі і шыпячыя перад свісцячымі** таксама знаходзяцца ў **слабай пазіцыі**, дзе **прыпадабняюцца** да свайго **парнага па свісцячасці / шыпячасці** зычнага.

3. Свісцячыя перад мяккімі (акрамя [г'], [к'], [х'] !!!) таксама прыпадабняюцца да сваіх парных мяккіх гукаў (асімілююцца). Т. ч., у зычных бывае наступная

1 АСІМІЛЯЦЫЯ (прыпадабненне) трох відаў: АСІМІЛЯЦЫЯ ПА ЗВОНКАСЦІ / ГЛУХАСЦІ

1. ЗВ. + ГЛ. = ГЛ. + ГЛ.: грэбці [п], кладка [т], лёжкі [х], ксёндз [ц], катэдж [ч].
2. ГЛ. + ЗВ. = ЗВ. + ЗВ.: касьба [з'], барацьба [дз'], футбол [д], носьбіт [з'], спецгруппа [дз], начбазы [дж], плацдарм [дз], хрэсбіны [з'].

Для праверкі правапісу невыразных зычных (у слабай пазіцыі) амаль заўсёды можна падабраць праверачнае слова з гэтым жа зычным у моцнай пазіцыі, г. зн. з галосным або санорным пасля яго: грабу, кладу, лёгенькі, ксяндзы, катэджы; касіць, барцы, насіць, спецыяльная (группа), начальнік (базы), хросны (бацька).

2 АСІМІЛЯЦЫЯ ПА СВІСЦЯЧАСЦІ / ШЫПЯЧАСЦІ

1. СВІСЦЯЧЫЯ [з], [с], [дз], [ц], [з'], [с'], [дз'], [ц'] перад шыпячымі [ж], [ш], [дж], [ч] прыпадабняюцца ДА ШЫПЯЧЫХ, а іменна:

СВ. + ШЫП. = ШЫП. + ШЫП.:

ЗШ, СШ = [ШШ]: бяшумна ўлешы з[^]Шурам =

бя[ш]умна ўле[ш]шы [ш][^]Шурам;

ЗЖ = [ЖЖ]: зжаць, разжыцца = [ж]жаць, ра[ж]жыцца;

ЗЧ, СЧ = [ШЧ]: пакачык, счарнец, пячынка, з[^]чым =

пака[ш]чык, [ш]чарнец, пя[ш]чынка, [ш][^]чым;

ЗДЖ = [ЖДЖ]: еджу, прыезджы = е[ж]джу, прые[ж]джы.

2. ШЫПЯЧЫЯ [ж], [ш], [дж], [ч] перад свісцячымі прыпадабняюцца ДА СВІСЦЯЧЫХ, а іменна:

ШЫП. + СВ. = СВ. + СВ.:

ЧЦ = [ЦЦ]: дацэ Ганнацы = да[ц]цэ Ганна[ц]цы;

ШС' = [С'С']: апрашся, узнімся = апрас'ся, узнімся.

Тут у моцную пазіцыю ш нельга паставіць, таму для праверкі напісання трэба кіравацца граматычнымі правіламі — правапісам канчаткаў дзеясловаў: у 2-й ас. адз. л. яны маюць канчаткі *-еш, -эш, -аш, -ыш, -іш*, а канчатка *-ес* у іх не бывае.

⇒ ШСК = [СК] і // [ШСК]: чэшскі, балхашскі = чэ[Ø]скі, балха[Ø]скі і // чэ[ш]скі, балха[ш]скі.

ШЦ = [СЦ]: у лавушцы, кармушцы, на дошцы = у лаву[с]цы, карму[с]цы, на до[с]цы. (Але ў жц СБМ не паказвае асіміляцыю па свісцячасці. Таму ў словах тыпу *адрэжце* вымаўляець трэба [шц']).

3. Д, Т + шыпячы Ч = прыпадабняюцца ДА ШЫПЯЧАГА:

ДЧ, ТЧ = [ЧЧ]: даследчык, падчысціць, кулямётчык, надчым = дасле[ч]чык, па[ч]чысціць, кулямё[ч]чык, на[ч]чим.

4. Д, Т + свісцячыя Ц, С = прыпадабняюцца ДА СВІСЦЯЧАГА:

ДЦ, ТЦ = [ЦЦ], [Ц'Ц']: адцадзіць, адцерці, у хатцы, адцябе = а[ц]цадзіць, а[ц']церці, у ха[ц]цы, а[ц']цябе.

ДС = [ЦС], [Ц'С'] або // [ТС], [ТС']: падсадзіць, падсесці, падсасной, адсіняга = па[ц]садзіць або па[т]садзіць; па[ц']сесці або па[т]сесці; па[ц]сасной або па[т]сасной; а[ц']сіняга або а[т]сіняга.

3

АСІМІЛЯЦЫЯ ПА МЯККАСЦІ

1. СВІСЦЯЧЫЯ [з], [с], [дз], [ц] перад мяккімі зычнымі вымаўляюцца мякка, але гэтая асімілятыўная (суседняя) мяккасць на пісьме не абазначаецца; тут вымаўленне не адпавядае напісанню:

змена, снег, дзвесце, цвік = вымаўляюцца: [з']мена, [с']нег, [дз']ве[с']це, [ц']вік. Але няма асіміляцыі перад [з'], [к'], [х']: [з]гінуць, [с]кінуць, [с]хітрыць.

2. ЗЫЧНЫ Н перад мяккімі свісцячымі [з'], [с'], [дз'], [ц'] таксама асімілюецца па мяккасці: камандзір, вендзель, вендцер, у грундце, у прапагандзе, на фрондце, Індзіра Гандзі, хіндзі, манпансье = вымаўляюцца: кама[н']дзір, ве[н']зель, ве[н']цер, у гру[н']це, прапага[н']дзе, на фро[н']це, І[н']дзіра Га[н']дзі, хі[н']дзі, манпа[н']сье.

[Спрэчны момант: Н перад зацвярдзелымі шыпячымі: і[н']шы, ме[н']шы, зме[н']шчык, ко[н']чык, бало[н']чык, Арша[н']шчына і г. д. — у "Фанетыцы беларускай літаратурнай мовы" пад рэд. А.І.Падлужнага тут

абазначана цвёрдасць [**н**] (с. 200, 202, 204) і ў СБМ пад рэд. М.В.Бірылы мяккасць не абазначана ў гэтых спалучэннях.]

ЗАДАННІ ДА ТЭМЫ ”ФАНЕТЫКА. Гукі і літары. Неадпаведнасць вымаўлення напісанню ”

Заданне 1. У квадратных дужках укажыце гукавое значэнне падкрэсленых літар. **УЗОР:** 5) гукі і літары — [j]

<u>I варыянт</u>	<u>II варыянт</u>	<u>III варыянт</u>	<u>IV варыянт</u>
1) вып’ <u>е</u>	1) за <u>і</u> нелы	1) св <u>я</u> тло	1) аб’ <u>е</u> зд
2) за <u>я</u> ва	2) аб <u>е</u> рагаць	2) л <u>е</u> таць	2) аб <u>н</u> яць
3) сц <u>і</u> снуць	3) з’ <u>е</u> зд	3) ней <u>кія</u>	3) <u>я</u> кія
4) у <u>і</u> вацэвічах	4) <u>і</u> дэалогія	4) адл <u>е</u> гласць	4) яго <u>і</u> гранне
5) з <u>е</u> й	5) пад <u>і</u> хнімі	5) аба <u>ўю</u>	5) з <u>і</u> ванаўнай
6) <u>не</u> быў	6) здаро <u>ўе</u>	6) на <u>і</u> вана	6) за <u>і</u> кацца
7) пад <u>і</u> голкамі	7) над <u>і</u> мёнамі	7) <u>я</u> ркі	7) цв <u>і</u> ценне
8) за <u>і</u> грываць	8) з <u>ю</u> ляй	8) галл <u>ё</u>	8) сала <u>ўя</u>
9) пад <u>е</u> лкай	9) пасінен <u>не</u>	9) з’ <u>я</u> ва	9) у <u>е</u> гурт
10) б <u>я</u> змежжа	10) Маль <u>е</u> р	10) парц <u>ь</u> еры	10) <u>не</u> выйдзе
11) у <u>ю</u> равічы	11) паз <u>я</u> хаць	11) медд <u>зю</u>	11) раз’ <u>ю</u> шыцца
12) бяспра <u>ўе</u>	12) <u>не</u> бачыў	12) б <u>е</u> з дачкі	12) л <u>е</u> генькі
13) б <u>е</u> з бацькі	13) б <u>е</u> з цябе	13) біль <u>я</u> рд	13) б <u>е</u> з літасці
14) міль <u>ё</u> ны	14) у <u>е</u> жы	14) <u>не</u> трэба	14) наль <u>е</u>

Заданне 2. Спісваючы, справа пасля кожнага слова ўкажыце гукавое абазначэнне падкрэсленых літар.

УЗОР: Не знойдуць — [a]; камандзір — [н’]; узнікненне — [з’].

Патсдам, рукзак, месці, разжаваць, сведчыць, схіліца, спілаваць, баваўнаводоства, сківіца, расчарціць, пераносчык, канадскі, езджу, брусчатка, падзірваном, адцвісці, падчапіць, ранце, спартзала, зменлівы, сфера, дасведчаны, здранцвець (!), зжаўцелы, дождж, добрасуседоства, дожджык, пацвельвацца, блакгауз, фрунзенскі, добрушскі, суражскі (!).

Заданне 3. Выпішыце па парадку пад іх нумарамі словы, у якіх вымаўленне **не** адпавядае напісанню. Падкрэсліце месца неадпаведнасці і справа пасля кожнага слова ўкажыце гукавое абазначэнне падкрэсленых літар, як паказана вышэй ва ўзоры.

<u>I варыянт</u>	<u>II варыянт</u>	<u>III варыянт</u>	<u>IV варыянт</u>
1) лічба	1) зрабіць	1) пяцьдзесят	1) педфак
2) сямейны	2) двухбортны	2) шматбаковы	2) шыпячы
3) трохгадовы	3) дзвесце	3) садаводства	3) нап'ешся
4) усміхаецца	4) аформлены	4) разносчык	4) прыезджыя
5) падсадзіць	5) не верыць	5) лётчык	5) шматзарадны
6) стагнаць	6) падціснуць	6) любаватца	6) не каяцца
7) лікбезу	7) захоўвацца	7) сшыюцца	7) святло
8) без вас	8) надыхаешся	8) захопішся	8) выцягнуць
9) будзьце	9) спецгандаль	9) не хочацца	9) расчульваецца
10) дзейсны	10) экзамен	10) інфарматыўны	10) бяздзейнасць
11) утрымаешся	11) Таццяна	11) плацдарм	11) падмяніць
12) у хатцы	12) раз'яднанне	12) паездка	12) весяліцца
13) з'езд	13) трохкутнік	13) свет	13) у грунце
14) закахацца	14) пад'язджаць	14) кансультаваць	14) матчынай

Заданне 4. Спішыце ў тры слупкі. Падкрэсліце літары, вымаўленне якіх **не адпавядае** напісанню. Справа ў квадратных дужках укажыце гукавое абазначэнне падкрэсленых літар.

штрэйкбрэхер людскі мігценне мсцівец адзіраў эксперт г. Страсбург шэрсць адхіліць хлусня на этыкетцы падвозчык блішчасты пікетчыца прасніца трыснёг г. Штутгарт снішся	чатырохзначны матч параходства унучцы схільны шэсцьсот г. Стакгольм згінуць адшчапенец не схібіць не спісваць нясвіжскі у печцы подзвіг у пляшачцы р. Янцы заводскі парасчэсваць	чатырохрадкоўе ландшафт, ледзь-ледзь мядзведзь скінуць цётчын у секундзе хмызняк без ладу і без складу ад'язджаць маштаб брусчатка звесішся падрэзчык у трыццатцы пясчаны манпансье ад перакладчыка
---	---	--

Заданне 5. Знайдзіце словы, няправільна падзеленыя на фанетычныя склады. Падзяліце іх правільна.

1) по-е-здам; 2) па-свіць; 3) пры-сут-ны; 4) лі-стоў-ка; 5) ак-та-ва; 6) кась-

ба; 7) рэ-да-кцы-я; 8) скульпту-ра; 9) ге-рой-скі; 10) на-строй-ва-цца; 11) пра-яс-ні-цца; 12) а-ге-ньчык; 13) ва-йско-вец; 14) ва-лей-бол; 15) ба-ске-тбол; 16) буль-ба; 17) ван-дроў-нік; 18) ве-раб'-і-ны; 19) ра-з'я-дна-цца.

Тэма: ПРЫМЕТЫ ІНШАМОЎНЫХ СЛОЎ

1. Наяўнасць асобных гукаў:

гука [ф]: фельдмаршал, кафедра(льны), фраза, фаза, фура, шафа, філасофія, кафля, фурман, арфаграфія, футра, фартух, фальварак...;

выбухнога г ([g] або [g]): швагер, ганак, гуз, гузiк, гвалт, гарнец, гонта, гуглі, загугляць, гергетаць, розгi, мазгi, нягеглы, рэгiны, гарсэт, гжыгіт, гжыга, гжыгаць, гжыгаць; гэбель, гірсá, газа, газніца, газаўка...;

пачатковага [э]: энергічны, эфектыўны, эўфемізм, эбаніт, эпоха, эстэтыка, энтамолаг, эндаскоп, экзамен, эрзац, эскадрыны, энтузіяст...;

афрыкаты (злітнага гука) [дж]: джаз, джэнтльмен, джып, джэм, джэмпер, джэрсі (тэкст.), джынсы, джунглі, джала і інш.;

пачатковага (і непачатковага) [ц]: цэйтнот, цэх, цукар, цыбуля, цэгла, цэбар, цэнтнер, цыферблат, цэнтрызм, афіцэр, эстэтызацыя...;

цвёрдыя [д], [т] перад этымалагічнымі [э], [і]: камедыны, ветэран, матэматыка, дэрматыт, катэт, істэрычны, рэпетыцыя, дэдукцыя, дэтэрмінізм, тэрміналогія, канстытуцыя, партэр, атэстат...

2. Наяўнасць спалучэнняў гукаў:

а) спалучэнняў 2-х ці 3-х зычных :

[нт], [нтр]: дакументацыя, сентыментальны, камерсант, кансервант, камендант, дэбютант, студэнт, фунт, фантазія, каментарый, прэйскурант, пігментацыя, сінтэзатар, запатэнтаваць, парламент; цэнтрычны;

[нд], [ндр]: перпендыкуляр, веранда, легенда, дывідэнд, міндаль, гандаль, арэнда (польск.), арандатар (даўно запаз.), жандар, мандат, кандыдат, гірлянда, шаланда, вундэркінд; вандроўка;

[мп], [мб]: імператар, кампенсацыя, камплектацыя, камп'ютэр, кампетэнтны, штэмпель, алімпіяда; камбінезон, камбінат, кáмбала, бомба, камбайн;

[нц], [нс]: канцэртмайстар, патэнцыял, пінцэт, здранцець, ланцуг; кансервацыя, пенсійны, пансіён, вакансія;

[кс], [пс]: флексійны, сінтаксіс, прэфікс, тэкстуальны, індэкс, міксер, біфіштэкс, таксі, таксікоз, парадокс, бокс; псіхалогія;

[кт], [кн]: дырэктар, інспектар, інстынкт, дэфект, дэтэктыў, дэтэктар, інтэлект, калектыў, дыктафон, дактрына, кактус; кнот;

[шт], [хт]: штука, штык, штаб, буриштын, кошт, паштэт; вахта;

[шн], [шп], [шр]: шнур; шпалы, шпоры, шпiталь; шруба;
[дл], [тл], [лд]: кавадла, навідла, заядлы, рыдлёўк; тлусты; фалда;
[бл], [фл], [пл], [мл]: мэбля, гэблiк, дублiкат, шаблон, бляха;
камуфляж, шуфляда; плюралiзм, плiнтус, пломба, пламбiр, планиэт;
млын;

[нв], [нч], [нтр]: канвeрт; панчоха, парэнчы; пiтэжiнтрап,
вантробы;

[тр], [др]: метрыка, мiлiметровы, метрычны, труна, трактар
(даўно запазыч.); дрот, коўдра;

[рб], [бр], [рв]: фарба, бровар, барва і iншых спалучэнняў зычных;

б) спалучэння зычнага з галосным :

- пачатковае гe : гe нeзiс, гeгeмoн, гeрбapый;
- спалучэннi г, к, х з галосным e : гeрoй, гeнiяльнy, хaкeй, кeлiх,
сукeнкa, кeпcкa, Хeльciнкi, хeрyвiм (цapк.);
- цвeрдacць зычных пepaд этымaлaгiчным e : сэnc, зэдaль, бэз, бэлькa,
пaтэльнa, пэндзaль;
- спалучэннi -aж, -юр : вepнiсaж, дpэнaж, блiндaж, шaнтaж,
мaнтaж, фiкcaж, пiлaтaж, aбapдaж, вiтpаж; вeлiюр, гiпiюр,
мaнiкiюр, пeдыкiюр, бapдзiюр;
- спалучэннi -бю, -вю, -пю : вeстыбiюль, бiюpo, гpaвiюpa, пiюрэ;

в) нaяўнacць пoбaч 2-x гaлocнyх : io (yo), ia, ie (ye), eo (ea),
yo, ya, уэ, iу (yu), iё (ye), ia (ya) і iнш.: Антoнiо, Пyблiо, Антapыo,
тpыo, aдaжyо, вiртyоz, рэзepвyар, мeмyapы, пpaцэcyальнy, ciлyэт,
кaнciлiум, пpэзидyум, iанiзaцyя, apхeoлaг, ceанc, aфiцыeз, apтэpыальнy;

3. Нaяўнacць iншaмoўнyх

а) пpыcтaвaк: iнфpa-, yльтpa-, экcтpa-, aнтy-, iнтэp-, apxi-,
тpанc-, кoнтp-, рэ-, дэ-, дэз-, дыc-, iр-, a-, iн-, aн- і iншyх: рэapгa-
нiзaцyя, дэшыфpoўкa, дэзiнфapмaцyя, дыcквaлiфiкaцyя, iрaцyянaльнy,
aфiкc, aмapальнy, aнeмiя, iнтaкciкaцyя, aнтyпaтyя, apxiвaжнy,
apxiaпapтyнicтyчнy, тpанcкaнтyнeнтaльнy;

б) cyфiкcaў: -iрaв- (-yрaв-), -iзм (-yзм), -iзaцыj-, -aцыj-, -цыj- і iнш.:
мaнцiрaвaць, фapшyрaвaць, мapшyрaвaць, мaдэpнiзм, фaшyзм,
гyмaнiзaцыja, кaaпepaцыja, iнтэpвeнцыja...;

в) фiнaляў (кaнцoвaк): -yл, -yз, -yc, -yм, -yт, -yн, -yмф, -yнд, -ўp, -тap,
-ынг (-iнг), -ic, -it, -яд-, -эр : кeнтaўp, пpaeктap, ceлeктap, кaмeнтaтap,
тэpмiнaтap, лiзiнг, мiтyнг, тэзic, бaзic, мaгнiт, aлiмпiядa, гpэйдэp,
pэйcфeдэp, фapвaтэp;

г) афіксоідаў: *сін-* , *геа-* , *бія-* , *аўта-* , *-бол* , *-оід* , *-лог (-лаг)* , *-граф* , *-фон* , *-грама* , *-тэка* і падобных: сінхронны , сінкрэтызм , геалогія , біясінтэз , біяцэноз , аўтаатраса , пушбол , гандбол , астэроід , еўрапеоід , маналог , дыялог , фізіёлаг , фатограф , асцылограф , тэлефон , тэлеграма , бібліятэка ...

4. Сфера ўжывання: тэрміны розных навук, культуры і мастацтва, ваенныя, грамадска-палітычныя, юрыдычныя, філасофскія, медыцынскія, спартыўныя, педагагічныя тэрміны, адцягненыя паняцці: *алегорыя* , *дэфіс* , *марфалогія* , *прэфікс* ; *вадэвіль* , *ананест* ; *легата* , *мелодыя* , *сюіта* , *рэпертуар* ; *камертон* , *мегóm* , *гіпотэза* , *гіпатэтычны* , *амперметр* , *рэнтген* , *метэор* , *механіка* ; *бактэрыяльны* , *махаон* , *планктон* , *метан* ; *цэйхгауз* , *штурм* , *куля* , *батальён* , *фланг* ; *агітацыя* , *аташэ* , *камісар* , *канстытуцыя* , *легітымны* , *легальны* , *рэферэндум* , *дэспатыя* , *бізнес* , *дыялектыка* , *кодэкс* ; *медыцына* , *метастаз* , *рэцэпт* , *нейрадэрміт* , *скальпель* , *амідапірын* , *панангін* , *вірус* ; *матч* , *ватэрпола* , *рэферы* , *баскетбол* , *фінал* ; *педагогіка* , *прафесура* , *рэктарат* , *рэферат* , *дэкан* , *аркуш* , *сесійны* , *негатыўны* , *перспектыўны* і многія іншыя.

А Р Ф А Г Р А Ф І Я

Тэма: А К А Н Н Е

1 У беларускіх словах О , Э пішуцца толькі пад націскам. Не пад націскам яны змяняюцца на А. Гэта з'ява называецца аканнем: *бо_р* → *ба_равы* , *сэ_рца* → *са_рдэ_чны* , *крэ_мль* → *кра_млё_ўскі*.

2 Ненаціскае Э захоўваецца ва многіх словах іншамойнага паходжання: *рэ_цэ_пт* , *тэ_арэ_ты_чны* , *э_ксу_рсія* , *камп'ютэ_рыза_цыя*...

3 Ненаціскае О захоўваецца на канцы іншамойных слоў пасля галосных: а) *сальфе_джы_о* , *капры_чы_о* , *тры_о* , *ада_жы_о* ; б) *Пу_блі_о* , *Анто_ні_о* , *Ху_лі_о* ; в) *Анта_ры_о* , *Ватэрло_о* , *Більба_о* , *То_кі_о* , *Барне_о* , *Медэ_о* і ў некаторых іншых.

Пасля зычных у іншамойных словах О не пад націскам змяняецца на А: *О_ксфард* , *не_та_* , *бру_та_* , *лібрэ_та_* , *футба_лі_ст* , *асэ_сар*...

4 **ВЫКЛЮЧЭННЕ:** Ненаціскае непачатковае Э падпарадкавалася аканню Ў даўно запазычаных словах: *а[□]дра^с, ра^ды[□]ска, бухга[□]лта^р, ма[□]йста^р, ра^мо[□]нт, са^крэ[□]т, са^кра^та[□]р, хара[□]кта^р, лі[□]та^{ра}(тура), галанта^рэ[□]я, ша^рэ[□]нга, да^ліка[□]тны, да^лікатэ[□]с, Ша^ўчэ[□]нка, Га[□]ша^к, лата^рэ[□]я, дыспе[□]тча^р, эша^ло[□]н, фе[□]льча^р, аранжа^рэ[□]я, жа^мчу[□]жына, ша^вялю[□]ра (фр.), квата^{ра}а[□]нт, ара[□]нжа^вы...*

5 **ЗАПОМНІЦЬ:** У некаторых беларускіх словах назіраецца чаргаванне галосных у складах: РÓ // РЫ, ЛÓ // ЛЫ (ó — пад націскам, ы — не пад націскам): *дро[□]вы // дры^{во}а[□]тня, дры^васе[□]к; кро[□]шка // кры^шы[□]ць, дро[□]гнуць // дры^жа[□]ць; гро[□]м // гры^{ме}а[□]ць, гры^{мо}а[□]ты; бро[□]д // бры^сці[□]; кро[□]ў // крыва[□]вы і кр^оватачы[□]ць // крыва^цё[□]к; бро[□]вы // бры^{во}а[□]; гло[□]тка // глы^{та}а[□]ць; бло[□]хі // блы^{ха}а[□]. А таксама: скро[□]гат (і скры[□]гат) // скры^гатаць; дрэ^мле // дры^мучы.*

6 **ВЫКЛЮЧЭННЕ:** У наступных іншамоўных і славянскіх словах у адпаведнасці з беларускім літаратурным вымаўленнем пішацца Ы на месцы ненаціскавых Э ці А:

бры^зент, ры^сора, дры^зіна, ры^зіна, інжы^нер, канцы^лярыя, почы^рк, ары^шт, цы^рымонія, зары^ва, мары^ва, горы^ч, тры^вога, чы^рвоны(е), хры^бет, хры^сціца, тры^снёг (тры^сце) і ў вытворных ад іх, а таксама ў словах яблы^к, яблы^ня, яблы^чны.

Тэма: Я К А Н Н Е

1 У беларускай мове Ё пішацца толькі пад націскам. У першым складзе перад націскам Е, Ё змяняюцца на Я ў славянскіх словах. Гэта з'ява называецца яканнем: *мё^д → мя^до[□]к, лэ^с → ля^со[□]к, бе[□]лы гора^д → бя^лгра[□]д.*

2 Ва ўсіх іншых пераднаціскных і паслянаціскных складах асновы пішацца Е: *лэ^снічо[□]ўка, зэ^ленава[□]ты, ве^лікава[□]ты, ве^стуны[□]; во[□]се^нь, вя^сё[□]ле^нькі, за[□]е^дзь, за[□]се^нь.*

3 **ВЫКЛЮЧЭННЕ:** *дзе^вя[□]ты, дзе^ся[□]ты, се^мна[□]ццаць, ва^се^мна[□]ццаць і вытворныя ад іх, а таксама сё^мсо[□]т, вё^се^мсо[□]т.*

4 У першым складзе перад націскам Е не змяняецца на Я ва многіх словах іншамоўнага паходжання і пасля г, к, х, у тым ліку і ва ўласных назвах пасля г, к, х: легенда, калектыў, семестр, секунда, метровы, Еўропа, гектар, Аргенціна, кефір, Туркестан, Херсон, Генадзь, Герасім, Геракл і ва многіх іншых.

5 **ЗАПОМНІЦЬ:** Даўно запазычаныя словы падпарадкаваліся яканню: дзяжурыны, каляндар, яфрэйтэр, сяржант, мянтуз, янот, яўрэй, яхідна.

6 **УВАГА:** Спрадвечнае (этымалагічнае) Я пішацца незалежна ад месца націску. (Доказ спрадвечнасці — праверка націскам або перакладам на рускую мову): мяккаваты (доказ: мяккі, рус. мягонький), сувязь (доказ: звязваць, рус. связь), гэтаксама: дзевляць, дзесяць, цягавіты, выцягнуць, цягнікі, цяжкава ты, выцяжка, святкава нне, пяцярня, упяцярэх, Прыпяць, Свіцяць, дробязь, роўнядзь, боязь, віцяць, завязь, погляд, месяц, пояс, заяц, ядавіты, ярына, яравы, яскравы, ячмець, памяць, тысяча, лямантаваць, сеяць, веяць, выкіпяціць, выявіць, маятнік, мяцяжы, выменяць, зязюляня, дзятляня, каяцца, калядаваць, Яраслаў, Якімоўіч, Якубоўскі, Ярашэўіч і некаторыя іншыя + вытворныя ад іх.

7 У беларускіх словах блеск (бляск) // блішчаць, бліскавіца назіраецца чаргаванне галосных у складах: ЛЁ // ЛІ (е — пад націскам, і — не пад націскам).

Аналагічнае гістарычнае чаргаванне галосных Е // І назіраецца і ў прыкладах:

цвет // цвіці, цвіце нне, зацвітаць(-нне); кветка // квітнець; смех // усміхацца; здерці // здзіраць; сцерці // сіраць; светлы // світаць, світа́нак(-нне); ветлівы // вітацца; памерці // паміраць; сцеле // рассілае. Але: слепнуць (асляніць) // слінучы і // слянучы (дапускаюцца варыянты!). Адлегчы // адліга (абодва галосныя націскныя).

Гістарычнае чаргаванне галосных Ў // І (ў — пад націскам, і — не пад націскам): збор // збіраць, звўн // звінець.

ЗАДАННІ ДА ТЭМ: АКАННЕ. ЯКАННЕ

Заданне 6. Запішыце словы ў слупок, раскрываючы дужкі, устаўляючы прапушчаныя літары і падкрэсліваючы іх. Справа **пісьмова** коратка растлумачце правапіс.

Лат..рэя, р..дкаваты, камп'ют..р, в..семсот, л..мантаваць, (Е,Я)рмак, (Е,Я)рмака, ан..(к,г)дот, інт..грацыя, Юпіт..р, пр(э,а)стол, фарват..р ['водны шлях для бяспечнага плавання суднаў, вызначаны сігнальнымі знакамі. // перан. Асноўная лінія, кірунак дзейнасці (ад ням. *varen* — плаваць і *water* — вада')], тр(э,а)цейскі суд, пр..падобны, д..баркад..р ('плывучая прыстань для рачных суднаў'), біц..пс, галант..рэя!, крэч(э,а)т ('буйная драпежная птушка сямейства сакаліных'), р(э,а)йсфед..р, ж..тон, Прж..вальскі!, (я,е)вангелле, карц(э,а)р!, Оксф..рд, грэйд..р!, крат..р, міст..р, тост..р, ястр..б, (е,я)стр..бок, інт..л..генцыя, ж..стыкуляцыя, усм..хацца, характ..рыстыка, ц..гліна, зел..нь, д..фект, др..васек, грэб..нь, (е,я)зыкаты, гл..таць, р..дактар, орд..н, ас..нсаваць, вет..ран, канц..лярыя, скр..гатаць (скрогат і скрыгат — СБМ), эпіт..т, ш..дэўр, р..ф..рэндум, гор..ч, пр..зідэнт, пр..зіды(у,ў)м, р..жысёр, ш..раваты, ш..сцьдз..сят, мар..ва, др..мота, л..снікі, ц..гнікі, л..снічоўка, н..кемлівы, роўн..дзь, дроб..зь, бо..зь, н..геглы, д(ы,э)л(я,е)гат, Свіц..зь, (е,я)давіты, м..нтуз, м..нтузок, ..фрэйтар, с..ржант, с..мнаццаты, выгл..д, трохм..тровы, тыс..ча, б..(з,с)концы, П..ц..рбург, Г..ракл, (Е,Я)раслаўна, П..труся Броўкі, Ав..р'ян, кал..ктыў, ч..рвонец, ф..ль(я,е)тон, нэл(я,е)дзь, р..п..тыцыя, ч..снок, канф..ранс..е, р..агаваць, ап..ратар, высв..тліць, тры(а,о), адажы(а,о), м..дз(ь?)в..дз..няты, л..генда, сув..зь, погл..д, св..ткаванне, ц..жжаваты, вас..мнаццаць, м..(г,к)каваты, дз..вяты, дз..сятка, мес..чны, сіст..матычна, аб..ліск, Х..рсон, Б..лград, г..н..ральны, ап..кун, тр..сучы, р..лігійны, ш..рэц..ны, (Е,Я)раслаў, прыгр..ваць, ц..люткі, шніц..ль, ц..р..моніца, Од..р, т..атр, ал..горыя, бр..зент, с..кунда, ве(е,я)лка, агр..гат, выстр..л, р..ўнаваць, карычн..вы, се..лка, в'..тнамец, ч..хол, выкр..сліць, пр..йскурант, габ..лен, (а,э)л..ватар, зац..нь (часцей зас..нь), вас(ь?)м..рык, вас(ь?)м..рыка, р(а,э)з(я,е)да, выпр..гчы, бут..рброд, выдр..сіраваць, інт..рвал, постмад..рніскі, прыв..ле(е,я)ваны, зám(я,е)ць, ж..нышэнь, р..партаж, квец..нь, прыц..мкі, ч..рапок, др..зіна, план..тарый, пр..ф..ранс, р..дыска, вы[р]..заць, (а,о)т(а,о)лар(э,ы)нголаг, р..ваншызм, ч..рэшня, магн..тызм, прым(я,е)сь, др..жаць, майст..р, ц..лафан, ат..ставаць, ч..мадан, ст..рыл..зацыя, скальп..ль, с..мсот, мен..дж..р, с..крэт, стр..ножыць, імпр..сары(а,о), ш..сц(ь?)сот, тр..снёг (або тр..сё, руск. тростник), с(я,е)чкажня, р..корд, вос..ньскі, адр..сат, гр..мучы, інж..нер, р..монт, ц..гавіты, кал..ндар, жоўц..нькі, с..льд..рэй, пр..амбула, бу(г,х)галт..р, р..сора, світ..р.

Заданне 7. У адзін слупок пад іх нумарамі выпішыце па парадку словы, у якіх дапушчаны памылкі. У другім слупку выпраўце гэтыя памылкі. Запішыце па ўзоры.

УЗОР:

Ня правільна	Правільна
2) насм я хацца	насм і хацца
5) гл е нцаваць	гл я нцаваць

1) сэрцавіна; 2) водблеск; 3) цвясці; 4) зацвятаць; 5) мяцеж; 6) мецяжы; 7) удалячынь; 8) удалячыні; 9) дробязь; 10) з~~а~~мяць; 11) дрывасек; 12) уверцюра; 13) чэрэшня; 14) галерэя; 15) апякун; 16) анекдот; 17) фельетон; 18) наледзь; 19) рэпетыцыя; 20) імпрэсарыю; 21) жоўценькі; 22) аператар; 23) рэферэндум; 24) шэраваты; 25) шэравокі; 26) водар; 27) радкаваты; 28) рэдкаслойны; 29) леснічоўка; 30) мядзведзяня; 31) легенда; 32) сувязь; 33) погляд; 34) святкаванне; 35) цяжкаваты; 36) чарапаха; 37) мяккаваты; 38) семнаццаць; 39) плытагон; 40) лямантаваць; 41) месячны; 42) чэрапны; 43) мілімятровы; 44) Шакспір; 45) генеральны; 46) ясакар; 47) цалюткі; 48) летуценне; 49) Пятруся□; 50) Яраслаў; 51) камп'ютэр; 52) канцэлярыя.

	Тэма: ПРАВАПІС ГАЛОСНЫХ У	
	СКЛАДАНЫХ СЛОВАХ	

1 У складаных словах злучальныя галосныя о, а, е, я пішуцца ў адпаведнасці з правіламі **акання** і **якання**: О — пад націскам, А — не пад націскам (*ільн~~о~~валакно́, зб~~о~~жж~~а~~сушы́□лка*), Я — у першым складзе перад націскам, Е — у не першым складзе перад націскам (*жыцц~~я~~ / ра□ /да/сны, жыцц~~е~~ /сцвяр/джа□ль/ны*).

Злучальная галосная Е пішацца і ў 1-м складзе перад націскам у словах, другая частка ў якіх пачынаецца з Ў: *дво~~е~~ўла□ддзе, жыцц~~е~~ўсто□йлівы, пуцц~~е~~ўкла□дчык, пуцц~~е~~ўкла□дка, пуцц~~е~~ўбо□рачны, кано□плеўбо́рачны, зернеўбо□рачны, землеўла□снік, землеўгно□йны, зернеўло□ўнік, але:*

хмел~~я~~ўбо□рачны (СБМ).

Са злучальнай Е пішуцца незалежна ад націску і словы з першай часткай **заходне-**, **усходне-**: *заходне~~р~~у□скі, усходне~~р~~у□скі, усходнееўра-не□йскі*.

2 Галосныя Е, Ё і Я ў **першай частцы складаных слоў** таксама падпарадкоўваюцца правілу **якання**: Я — у 1-м складзе **перад пабочным націскам**, Ё — пад пабочным націскам, Е — пад пабочным націскам або не ў 1-м складзе перад націскам (г. зн. **калі няма пабочнага націску**):

нядобра /сум /ле□н /насць; земля/ ро□ /бства, земле /ка /ры /ста□ /нне, меда/ва□р/ны, меда/збо□р, ме□да/ва/рэ□ /нне, светла/во□ /кі, але: святла/фі□льтр, святла/тэ□/хніка і іншыя вытворныя ад слова святло.

3 Галосныя О і А ў першай частцы складаных слоў пішуцца ў залежнасці ад таго, на які склад падае націск у 2-й частцы складанага слова. Калі асноўны націск падае на першы склад 2-й часткі, то ў 1-й частцы пішацца А:

высака /ро□ /дны, даўга /лё /іце, чарна /бро□ /вы, разна /кве□ /іце, салама/- /прэ□с, нарада /во□лец, нава /вы□найзены, нава /вы□браны, нава /мо□дны, нава/грэ□часкі, але: нова/спе□чаны, нова/ство□раны (СБМ).

А калі ж асноўны націск падае не на першы, а на далейшыя склады 2-й часткі, то ў 1-й частцы ўзнікае пабочны націск і пад пабочным (як і пад асноўным) націскам пішацца О: чорна/ба/ро□ды, высока/ўра/джай/ны, доўга/тэр/мі/но□вы, бога/тва/ры□ць.

4 Выключэнне: Ненаціскае Э захоўваецца ў 1-й частцы складаных слоў незалежна ад месца націску ў 2-й частцы: шэра/во□ /кі, рэдка/зу□ /бы, мэта/зго□ /дна, Сярэдня/ве□ /чча, сярэдне/вя/ко□ /вы, сярэдня/спе□ /лы, тэле/ба□ /чанне, шэсць/со□т (але: шасці/со□т, шасцю/ста□мі, шасці/дзён/ка, шасці/го□ /дка, шасці/с^дот/го□ /ддзе і вытворныя ад іх).

5 УВАГА !!! ЗАПОМНІЦЬ! У 1-й частцы ўзнікае пабочны націск і пішацца О пад пабочным націскам у некаторых словах, у якіх асноўны націск падае на 1-ы склад 2-й часткі. Гэта словы,

а) у якіх другая частка пачынаецца з Ў: маро□заўстойлівы, хо□ла- даўстойлівы, во□гнеўстойлівы, азо□наўстойлівы, во□даўстойлівы, кано□плеўб^орачны, то□рфаўбо□рачны, со□ртаўча^ста^к, но□ваўве□дзены, но□ваўтво□раны, бето□наўкла□дка(-чык), дво□еўла□ддзе, по□ўнаўла□дны(-ства, -ддзе), ро□знаўзро□ставы, ро□знаўзро□ўневы, фо□рмаўтварэ□нне;

б) другая частка ў якіх -знаўства, -знаўчы, -знавец, -вед: манго□лазнаўства, мо□вазнаўства, усхо□дазнаўства, мо□вазнаўчы, мо□вазнавец, мо□ваве□д, япо□наве□д.

УВАГА! Варыянты: У "Арф. слоўніку" М.Лобана і М.Судніка ў наступных словах о : наро□да/лю□бец, наро□да/знаўчы, наро□да/знаўства, наро□да/знавец, наро□да/ўла□ддзе, го□рна/ру□дны, го□рна/лы□жнік, а ў СБМ тут а: нарада/лю□бец, нарада/знаўчы, нарада/знаўства, нарада/знавец, нарада/ўла□ддзе, гарна/ру□дны, гарна/лы□жнік !!! Непарадак.

в) у якіх неабходна пазбегнуць двухсэнсоўнасці ці непазнавальнасці значэння. Большасць з гэтых слоў — навуковыя тэрміны: словазме^{нны}, словатвóрчасць, словафóрма, содава́р, ружовашчо́кі, ружоватва́ры, ружова-шэ́ры, работада́ўца, робататэ́хніка, колераму́зыка, крокаме́р;

маторазбо́рачны, малочнакі́слы, малочна-бе́лы, азотнакі́слы, азоціста́кіслы, збожжасхо́вішча, збожжазда́ча, множналі́кавы, многаа́тамны, свабода́люб(-ства), сорта́зме́на, вока́мгне́нна, зорка́плава́льнік, зорка́лё́т(-чык), перапончата́крылы, хлорамі́н, хлорво́цатны, моватво́рчы(-асць), вока́мгне́нна, восе́мсóт (але: васьмісóт, васьміста́м і вытворныя ад яго тыпу васьмісóтгóддзе і пад.) і ў некаторых іншых словах. **Але:**

нарада/во́лец (аманімія ж!!!), як і ў вышэй названых у СБМ: нарада/лю́бец, нарада/зна́ўчы, нарада/зна́ўства, нарада/зна́вец, нарада/ўла́ддзе.

6 Часткі што-, свое-, сто-, дзевяноста-, радыё-, кіна-, фота-, мота-, фонда-, грос-, контр-, проці-, хлор-, гоф- пішуцца нязменна незалежна ад націску: што/дзё́н/на і што/ты/днё́/вік, свое/ўла́/дства і свое/ча/со́/ва, сто/гра́/дусны і сто/га/до́/вы (але: стагоддзе), радыё/ста́н/цыя і радыё/ка́м/па́/нія, дзевяноста/ты́/сячны, кіна/э́/па́/не́/я, фота/сту́/дыя (але: фатаграфія і вытворныя ад яго), мота/кро́с, мота/ра́лі, мота/спо́рт, мота/са́ні, мота/ро́лер, але: матацы́кл, матана́рты, матаво́з (СБМ), фонда/схо́вішча, грос/ма́йстар, грос/бу́х, контр/уда́р, контр/ме́ра, контр/до́вад (не блытаць з кантрабас, кантрабанда, кантрамарка, кантрапункт, дзе частка контр- не мае значэння 'супраць'), проці/я́ддзе, проці/ле́глы, проці/дзе́янне.

УВАГА!!! ✎ У СБМ пад рэд. М.В.Бірылы: тарфа/кро́шка і торфа/кро́шка!!! Заа/тэ́/хні́к, зоа/гі́/гі́/е́/на — лагічна. **Але:** заа/тэ́/хні́чны (вытворнае ад заа/тэ́/хні́к). Гэтаксама ў СБМ: палі/клі́/ні́ка і палі/клі́/ні́/чны (вытворнае ад палі/клі́/ні́ка); палі/гра́/фі́я і палі/гра́/фі́/чны (вытворнае ад палі/гра́/фі́я); палі/тэ́/хні́кум, полі/тэ́/хні́/чны, **але:** полі/тэ́хні́за́цыя і палі/тэ́хні́за́цыя!!!; палі/ме́ры, полі/ме́ры/я, **але:** полі/ме́рыза́цыя і палі/ме́рыза́цыя!!!, полі/га́/мі́/чны і палі/га́/мі́/чны!!!; полі/ге́/ні́зм і палі/ге́/ні́зм !!!; у "Арф. слоўніку" М. Лобана і М. Судніка полі/ге́/не́з !!!

7 У першай частцы складанаскарочаных слоў пішацца галосная е, як і ў расшыфраваным поўным слове: медпу́нкт, ваенве́д,

ваентэ□хнік, ваенру□к; легпро□м, а не лёгпро^м, бо адзін націск у слове. У апошняй частцы складанаскарочаных слоў этымалагічнае а аднаўляецца пад націскам: юнко□р (юны карэспандэнт), ваенко□м (ваенны камітэт), ваенко□р (ваенны карэспандэнт), гарвыканко□м (гарадскі выканаўчы камітэт).

ЗАДАННІ ДА ТЭМЫ: ПРАВАПІС ГАЛОСНЫХ У СКЛАДАННЫХ СЛОВАХ

Заданне 8. Запішыце словы ў слупок, устаўляючы прапушчаныя літары і падкрэсліваючы іх. Справа **пісьмова** коратка растлумачце правапіс устаўленых галосных, як паказана ва ўзоры.

УЗОР: Сднца/лю/бі□/вы — пабоч. націск; асноўны націск на 2-м
 1 2 складзе 2-й ч.

Усё/вед — ё захоўваецца, бо слова ўтворана ад займ. **н. р.** усё.

Ален..вод, б..мбасховішча, б..мбаскідальнік, б..гаадступнік, вугл..здабыча, выс..каўраджайны, выс..каякасны, в..даносны, в..стралісты, в..страверхі, вугл..кіслы, вільгац..ёмістасць!, в..дазборнік, вогн..трывалы, в..далячэнне, в(о,а)л(я,е)выяўленне, выс..каідэйны, вільгац..мер, в..данапорны, выс..кагорны, г..рнарудны!, г..рналыжнік, гелі(я,е)ац..нтрычны!, гр..маадвод, гр..смайстар, дв..(е,я)борства, дыз..л..будаванне, д..ўгачаканы, д..брачыннасць, д..брасумленны, дз..в..ност..годдзе, д..макіраўніцтва, д..мафон, ж..ўталісце, жыцц..сцв..рджалыны, жыцц..радасны, жыцц..любівы, зб..жжасховішча, земл(е,я)ўласнік! [Дзе логіка? Параўн. з *хмел(я,е)ўборачны* — СБМ], з..латаносны, збр..(е,я)носец, з..мл..ўладальнік, з..мл..знаўства, зерн..сховішча, зме..падобны, з..латаздабыча, земл..драбілка, зб..жжаздача, ільн(ò,а)завод, ільн..семя, крыштал(я,е)оптыка, к..смабачанне!, кр(о,ы,а)вацячэнне, кр(ы,о,а)вацёк, кам(е,я)н..апрацоўчы, кле..варня, к..н..гадоўля, к..савугольнік, мн..гастаночны, мн..гавугольнік, м(о,а)тасані, мн..галюдна, мн..гастаронні, мар..заўстойлівы, м..вазнаўчы, Н..ваполацк, Н..васібірск, н..вабудоўля, н..вабранец, насенн..водства, н..жыцц..здольны, н..д(ò,а)бразычлівы, н..д..ўгавечны, н..д..браякас(т?)ны, Н..валукомль, п..літэхнікум і п..літэхнізацыя!! (СБМ), п..літэхнічны, п..ўнам..тражны!! (СБМ), п..ліклініка і п..ліклінічны!! (СБМ), п..ліграфія і п..ліграфічны!! (СБМ), п..лімерны і п..лімерызацыя!! (СБМ), п..лігенэз!! (Арф.), п..ўнапраўны, п..ўнагалоссе, р..значасовы, р..знастайны, р..знакаліберны, ст..гакідальнік, ст..гадовы, св(а,о)..часовы, сн(а,о)павязалка, ст..галосы, см(а,о)лацячэнне, с(а,о)бал..водства, с..рэдн..спелы, с..рэдн..вяковы, эпоха С..рэдн..вечча, ск..рагаворка, св(а,о)..асаблівы, траншэ..капальнік, т(а,о)нкацелы!, тунел..будаванне, т(а,о)нкашэрс(т?)ны, тытун..водства, т..ўстасценны, ус..ночная,

ф..такартка, ф(а,о)ндасховішча, х(о,а)ладаўстойлівасць!, хмел(е,я)ўбо-
рачны! ч..рнавалосы, ча..апрацоўка, ч..рнабровы, чырв..нашчокі, шэрсц..а-
працоўчы, ш..разём, ш..равокі, ш..сц(ь?)сот, ш..рсц..часальны, шыр..ка-
плечы, шыр..каэкранны, шт..месячны, шыр..кафарматны, вільга-
ц(я,е)ўстойлівы (СБМ), адна^айменны і р(о,а)зна^аіме^аны (СБМ, ТСБМ.
Нелагічна!)

Да тэм "Аканне", "Яканне" і "Праваніс галосных у
складаных словах" :

Заданне 9. Запішыце словы ў 2 слупкі, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары. Падкрэсліце месца арфаграмы, пастаўце ў словах націскі і пасля кожнага слова **коратка растлумачце** яго **праваніс**, як паказана ва ўзоры.

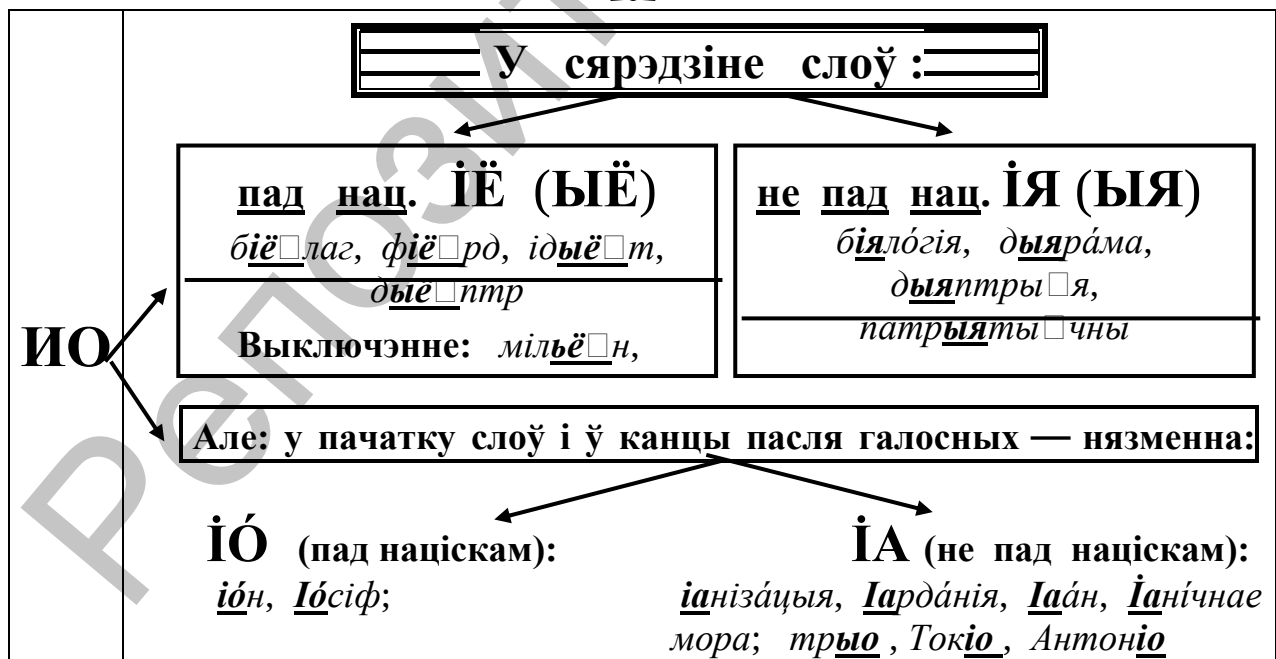
УЗОР:

ша^авялю^ара — даўно запазыч. (з фр.)
кр^амлёўскі — белар. слова, аканне (*э^а → а*)
шэ^эдэ^эўр — іншам. сл.
ве^еялка — **я** спрадвечнае
каме^ене/a/пра/цо^аў/чы — **не** 1-ы склад перад нац.
кан^ад^апле/ўбо^арачны — выключ. (2-я ч. пачынаецца з **ў** , узнікае пабоч. націск)
выс^адка/ра/зві/ты^а — **асноўны** нац. **не** на 1-м складзе 2-й ч., узнікае пабоч. націск
свят^ала/фо^ар/ны — выключэнне, вытворнае ад **святло**.

Пл..нарны, ф..льдмаршал, кам..ртон, ц(э,а)гляны, вунд..ркінд, пр..йскурант, упрыс(е,я)дкі, каф..дральны, ц..йтнот, шыр..каэкранны, с(е,э,а)кр..тарыят, св..тлаваты, св..тлавы, св..тлавокі, [св..тламузыка, св..тлабоязь, св..тлавод, св..тлакол..рны, св..тлакопія, св..тлалюб, св..тлафор, св..тламер, св..тламе^атрыя, св..тланосны, св..тлапіс, св..тлацень, св..тлафільтр, св..тлапровад, св..тлапрывод (*фізіч.*), св..тласіла, св..тлатэхніка], св..тломаскіроўка, св..тловым..ральнік, св..тлолячэнне, св..тлокапірава^анне (*спец.*), св..тлоадчувальны, р..льеф, ва(е,я)нком, ва(е,я)нрук, р(а,э)з..рвуар, канс..рванты, с..нтным..нтальнасць, д..серт, ш..рсцяны, Ж..нева, адр..с, вып(э,а)цкаць, вып(э,а)цканы, (я,е)рына^а, вы(я,е)віць, выц..гнуць, д..рматыт, сл(я,е)сарны, в..лікадзяржаўны, В..лікабрытанія, л(о,а)гапсіхалогія, выс..каразвіты, св..тлапісны, д..ўга-леще, мн..газначнасць, кам..дыйны, р..цэпт, св..тланоснасць, р..форма, ш..сцьсот, ш..сцісотгадовы, выгар..лы, в..стразубы, фл..ксійны, св..тлалюбства, пл..бей, праф..сура, ц..нтрычны, в(а,о)с..мсот, в..сьмісотгоддзе, ц(э,а)люткі, бухгалт..р, прор..зь, уп(е,я)ц..рых,

прац(э,а)суальны, выв..трыць, інт..рвал, шыр..калобы, ш..дэўр, выс..кародны, др..жаць, лат..рэя, венз..ль, с(е,я)б..любства, камп'ю-т..рызацыя, св..тлафільтравы, венц..р, в(я,е)рбе□на (бат.), дз(е,я)гцяр, дз..раза, дзев..р, кам..нціраваць, калі(е,я)вы, чайны с..рвіз, вын..ньчыць, купл..ны, ледз..ніць, занес..ны, сув..зь, яс(я,е)н..вы, ц..жкаатлет, ф..рмент, фельч..р, філат..лія, с..гмент, вым..няць, м..цяжы□, выгандл..ваць, гандл..ваць, прывіле..ваны, м..нзурка, аш(ы,э)йнік, барт..р, поп(е,я)л, п(е,я)ц..рня, выдз..ліць, зл..якасны, кр..пасны, выстр..ліць, м..нтол, зл..язычны, кр..ватачывы, кр..ваточыць, ц..р..маніял, і□гр..к, ш(э,а)в..люра, к..дроўнік, м..вавед, з..зюляня, дз..тляня, дз(е,я)с..ц..рычны, кат(э,а)р, кам(я,е)каваты, кр(о,а)камер, з..атэхнік, з..ат..хнічны (СБМ – а!!!), з..агігіена, з..агеограф, з..ахімічны, д(э,а)лікатэс, тр..цічны (спец.), с..м'янін, мат..разборачны, мат..рна-парусны, крыштал(е,я)к..раміка, канопл..ўбо-рачны, кан(о,а)пляводства(-чы), сп..ртбаза, ільн..ткацкі, к(о,а)р..ткахвалевы (СБМ і "Арф." — а), турн(е,э), Тр..ццякоў, в..люр, к(о,а)ран..клубн..плоды, аранж..рэя, бр..стаўчанін (у СБМ э — нелагічна!), аўтамабільнае радэ(а,о), Вал..р'ян, вад..віль, кіп..нь, аўтсайд..р, л..□гкаматорны, л..□гкаўзброены, л..гкава□гавы, л..□гкавагаві□к, л..гкакры□лы, л..дасхо□вішча, н..вамо□дны, н..ваўведзены, св..тлалюбны.

Тэма: ІНШАМОЎНЫЯ СПАЛУЧЭННІ ГАЛОСНЫХ

ИА	→ незалежна ад націску ІЯ (ЫЯ) : <i>авіацыяны, авіятар, дыялог, радыятар, педыятр, фартэіяна, мемарыял.</i> Выключэнне: <i>мільярд, брыльянт</i>
ЬО	→ ЬЁ : <i>ласьён, шампіньён, каньён, батальён.</i> Выключэнне : <i>булён</i>
ИЕ	НЯЗМЕННА → ІЕ (ЫЕ) : <i>кліент, кліентура, абітурыент;</i> але: <i>езуіт, ерыхонская труба</i>
ЕА	
ОИ	
ЕО	
ОЭ	
ЙО	СПЯЖЭННЕ → Ё (пад нац.), Я (не пад нац.): <i>ёд, ёгурт, раён, маянэз</i> Але: нязменна ў пачатку ўласных назваў: <i>Нью-Йорк, г. Ёркшыр</i> (пад націскам), <i>Яшкар-Ала, г. Яганесбург, г. Якагама</i> (не пад націскам)
ЙЕ	
ЙА	

ЗАДАННІ ДА ТЭМЫ: ПРАВАПІС СПАЛУЧЭННЯЎ ГАЛОСНЫХ У ІНШАМОЎНЫХ СЛОВАХ

Заданне 10. Перакладзіце на беларускую мову наступныя словы. Падкрэсліце іншамоўныя спалучэнні галосных у словах з рускай мовы і ў перакладзе. Вусна растлумачце іх правапіс.

I варыянт

абітуріент	граціозный	майоран	радиоузел
авиатор	диагноз	марионетка	рацион
аксиома	диагностика	материал	рационализатор
авиация	диагональ	мемориальный	реабилитация
авиационный	диаметр	метеорит	реагировать
археолог	диапазон	милиционер	реализм
ассоциация	диафрагма	миллион	регион

аттракци <u>он</u> аудиен <u>ция</u> аукци <u>он</u> алмаз (2 вары- янты: 1 – алмаз, 2 – дыя <u>м</u> энт) баст <u>и</u> он библи <u>о</u> графия би <u>о</u> граф би <u>о</u> графия би <u>о</u> логический би <u>о</u> ника билли <u>он</u> вари <u>ан</u> т виолончель ви <u>а</u> дук (падвёсны мост над ярам, дарогай, ракой, чыгункай) гене <u>а</u> логия гени <u>а</u> льный гиги <u>е</u> на гиги <u>е</u> нический гранди <u>о</u> зный	ди <u>е</u> та ди <u>е</u> тический дио <u>п</u> тρία И <u>е</u> русалим иде <u>о</u> лог иде <u>о</u> логия иди <u>о</u> тический импрессари <u>о</u> и <u>о</u> н и <u>о</u> низация й <u>о</u> г й <u>о</u> гурт й <u>о</u> д И <u>о</u> рдания кань <u>о</u> н ки <u>о</u> ск кли <u>е</u> нтура коллекци <u>о</u> нер конвей <u>е</u> р коэффици <u>е</u> нт Ле <u>о</u> нид лось <u>о</u> н май <u>о</u> нез май <u>о</u> р, май <u>о</u> рат	милли <u>а</u> рд не <u>а</u> политанский не <u>о</u> н Ни <u>а</u> гара ни на й <u>о</u> ту Нью-Й <u>о</u> рк оке <u>а</u> н оке <u>а</u> нский ори <u>е</u> нтация ори <u>е</u> нтир офици <u>а</u> нт пале <u>о</u> нтология патри <u>о</u> т патри <u>о</u> тизм педи <u>а</u> тр пенси <u>о</u> нер пери <u>о</u> д пи <u>а</u> нино потенци <u>а</u> л поэ <u>з</u> ия при <u>о</u> ритет провинци <u>а</u> л професси <u>о</u> нал рай <u>о</u> нный	селекци <u>о</u> нер сколи <u>о</u> з сольфеджи <u>о</u> соци <u>а</u> льный спартаки <u>а</u> да специ <u>а</u> льный стади <u>о</u> н стаци <u>о</u> нар те <u>о</u> рема трилли <u>о</u> н фейерверк фи <u>а</u> лка физи <u>о</u> лог фили <u>а</u> л фи <u>о</u> рд фи <u>о</u> летовый фой <u>е</u> фортепи <u>а</u> но чемпи <u>о</u> н чемпи <u>о</u> нат шампинь <u>о</u> н энтузи <u>а</u> зм эпиди <u>а</u> скоп Эфи <u>о</u> пия
---	--	--	---

II вариант

аж <u>и</u> отаж аккомпани <u>а</u> тор аккорде <u>о</u> н аккорде <u>о</u> нист амми <u>а</u> к антиби <u>о</u> тик архе <u>о</u> логия архи <u>е</u> пископ аре <u>а</u> л астеро <u>и</u> д бактери <u>о</u> логия библи <u>о</u> фил би <u>а</u> тлон би <u>о</u> химия	ди <u>а</u> бет ди <u>а</u> лект йемен <u>е</u> ц й <u>о</u> ди □ • (выклю- чэнне: ё не пад нац.) й <u>о</u> дизм • (выкл.) й <u>о</u> дированный • й <u>о</u> т, й <u>о</u> тация • й <u>о</u> та й <u>о</u> тированный • Й <u>о</u> шкар-Ола иди <u>о</u> т иде <u>а</u> л	карди <u>о</u> лог кари <u>а</u> тида клави <u>а</u> тура кре <u>о</u> л леги <u>о</u> н леги <u>о</u> нер май <u>о</u> лика мани <u>а</u> кальный мафи <u>о</u> зи моци <u>о</u> н мельхи <u>о</u> р мериди <u>а</u> н мете <u>о</u> р милли <u>а</u> рдер	поэ <u>т</u> есса поединок (не на гэта правіла: <u>я</u> канне) пи <u>а</u> ла плаги <u>а</u> т прови <u>а</u> нт ради <u>о</u> активный • (не на гэта правіла: як пол <u>е</u> ахоўны) ради <u>о</u> грамма • (выключэнне: ё не пад націскам) ради <u>а</u> ция ре <u>а</u> кция ре <u>а</u> льный
--	---	--	---

брилли <u>и</u> ант буль <u>о</u> н вари <u>и</u> ация вегетари <u>и</u> анец виде <u>о</u> телефон ги <u>и</u> ацинт глади <u>и</u> атор дивизи <u>и</u> он ди <u>е</u> з ди <u>о</u> птр ди <u>и</u> адема (1.Галаў- ная павязка грэч. жрацоў; галаўны ўбор цароў у стараж. 2. Жаноч. галаўное ўпрыгожанне з дара- гіх камянёў)	иде <u>а</u> лизировать и <u>е</u> роглиф и <u>е</u> рархия иллюзи <u>и</u> онист импресси <u>и</u> онист ингреди <u>е</u> нт иници <u>и</u> атор иници <u>и</u> атива ихти <u>и</u> озавр кабри <u>и</u> олет колони <u>и</u> алист комеди <u>и</u> ант комиссари <u>и</u> ат кондици <u>и</u> онер карди <u>и</u> ограмма	милли <u>и</u> онер мин <u>и</u> атюра мисси <u>и</u> онер мири <u>и</u> ады ми <u>и</u> окард наци <u>и</u> онализм не <u>о</u> логизм оле <u>а</u> ндр олимп <u>и</u> ада оре <u>о</u> л орфо <u>э</u> пия офици <u>и</u> оз панси <u>и</u> он патри <u>и</u> арх	ре <u>о</u> стат реги <u>и</u> ональный рекви <u>и</u> ем стере <u>о</u> тип те <u>о</u> ретик те <u>а</u> трал фол <u>и</u> ант физи <u>и</u> ономия фили <u>и</u> ал фи <u>и</u> аско шпи <u>и</u> он шпи <u>и</u> онаж эмоци <u>и</u> ональный юни <u>и</u> ор
---	---	--	--

Тэма: ПРАВАПІС І, Ы, Й ПАСЛЯ ПРЫСТАВАК

Заданне 11. Разгледзьце ніжэй прыведзеную схему і прывядзіце прыклады на асноўныя пункты правіла пад лічбамі ① і ②.

УЗОР: спад + ілба → спадылба; заа + іграць → зайграць.

1 на зычны + i.... → bl....

Выключэнне:

між-
звыш-
дээ-
контр-
пан-
суб-
пост-
транс-
гіпер-
супер-

+ i... → i...

А таксама ў некаторых **складаных словах:**

трансiтальянскі, трансiарданскі, гіперiнфляцыя, контрiдэя...
дзяржiнспекцыя, бортiнжынер, паліiнфармацыя, спортiнвентар...

2 на галосны + i.... → й....

Выключэнне:

калі i ўтварае **склад:** заiкаца, заiкнуца, заiнець, заiскрыца,
заiнтрыгаваць, праiнфармаваць, праiгнараваць, праiснаваць, праiлю-
страваць, праiгрываць, пераiгрываць, праiндэксаваць, саiскальнік,
суiснаваць, неiстотна і ў некаторых іншых.

Заданне 12. Запішыце словы ў слупок, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы патрэбную літару. **Пісьмова** растлумачце яе правапіс.

Не(й,і)дэнтычны, супер(ы,і)нтэнсіўны, звыш(ы,і)дэйны, аб(і,ы)лгаць,
раз(і,ы,й)граца, аб(і,ы)мшэлы, дээ(ы,і)нтэгратар, пост(і,ы)нфарктны,
на(й,і)грываць, пера(і,й)граць, пад(ы,й)сці, за(й,і)каца, без(і,ы)дэйны,
с(і,ы)граць, спад(і,ы)лба, спад(і,ы)спаду, звыш(ы,і)мклівы, пера(й,і)гры-
ваць, між(ы,і)нстытуцкі, за(й,і)нтрыгаваць, дээ(ы,і)нфармацыя,
контр(ы,і)гра, пед(ы,і)нстытут, ня(і,й)начай, пад(ы,й)дзеш, пры(й?)дзе,
раз(ы,й)сціся, за(й,і)нвентарызаваць, аб(ы,й)сці, сан(ы,і)нструктар,
без(і,ы)менны, пан(ы,і)сламізм, суб(ы,і)нспектар, аўта(й,і)нспекцыя,
аб(ы,й)ду, пра(й,і)нфармаваць, пост(і,ы)ндустрыяльны, дээ(ы,і)нфекцыя,

за(і,й)скрыцца, непр(ы,й)манне, без(і,ы)ніцыятыўны, пра(і,й)гравальнік, ад(і,ы)мчацца, за(й,і)нець, па(й,і)ранізаваць, пад(ы,й)дзі, да(й,і)мперыялістычны, пра(й,і)нструктаваны, пра(й,і)граваць, за(й,і)грыванне, дэз(і,ы)нфіцыраваць, паліт(ы,і)нфармацыя, ад(ы,й)шоў, контр(ы,і)дзя, борт(ы,і)нжынер, ад(і,ы)мжэць, за(і,й)мець, па(і?)мчацца, пры(і,й)мальны, адна(і,й)менны, аб(ы,й)дуцца, дзярж(ы,і)нспектар, па(і,й)менна, пера(і,й)менаваць, ад(ы,й)сці, звыш(і,ы)нтэлігентны, аб(ы,й)шоў, ад(ы,й)ду, па(і,й)граць, над(ы,й)дзе, да(і,й)граць, пры(й?)ду, с(ы,й)дзе, мед(і,ы)нстытут, пера(і,й)маць, між(і,ы)мперыялістычны.

Тэма: ПРАВАПІС У, Ў

- 1** Літара ў пішацца пасля галосных, а у — пасля зычных і знакаў прыпынку: Улетку. "Так было..." — ўздыхнуў Санкоўскі. (Пестр.)
- 2** Вялікая літара У пасля галосных вымаўляецца як зычны [ў], але на пісьме перадаецца нязменна: Ездзілі на Украіну да Урублеўскага.
- 3** Злучок знакам прыпынку не з'яўляецца, і напісанне ў або у пасля злучка падпарадкоўваецца агульнаму правілу: ў — пасля галосных, у — пасля зычных: беларуска-ўкраінскі, хлопец-ўмелец.
- 4** Калі двукоссе не з'яўляецца знакам прыпынку, то яно не ўплывае на правапіс ў або у: Пяюць дзяўчаты "Рэчаньку" ў асенняй цішыні. Атрад "Маяк" ўзнагародзілі.

Праваніс У, Ў у іншамоўных словах пасля галосных

У ПАЧАТКУ СЛОВА — <u>У</u>	У СЯРЭДЗІНЕ СЛОВА — <u>Ў</u>	У ФІНАЛЯХ (канцоўках) — <u>У</u> : -ул, -ум, -уз, -ус, -ун, -ут, -умф, -унд
<u>ва</u> <u>універмагу</u> , <u>да</u> <u>універсітэта</u> , <u>пра</u> <u>унікаль-</u> <u>насць</u> , <u>фіна-</u> <u>ўгорскі</u> (СБМ), <u>ва</u> <u>унісон</u> , з-за <u>урагану</u> і г. д.	<u>аўдыторыя</u> , <u>іхтыязаўр</u> , <u>каўстычны</u> , <u>браўнінг</u> , <u>гаўбіца</u> , <u>баўэр</u> . Выключэнне: <u>фаўна</u> , <u>саўна</u> , <u>каўзальны</u> , <u>каўцкі</u> (я□нства), <u>Лаў</u> □ра,	<u>саксаўл</u> , <u>Барнаўл</u> ; <u>кампендўм</u> , <u>шлаг-</u> <u>баўм</u> , <u>медыўм</u> ; <u>пакгаўз</u> , <u>благгаўз</u> , <u>цэйхгаўз</u> ; <u>соўс</u> , <u>страўс</u> , <u>Сірыўс</u> , <u>архіварыўс</u> ; <u>клоўн</u> , <u>Браўн</u> , <u>Кейптаўн</u> ; <u>раўт</u> , <u>Рэўт</u> , <u>лакаўт</u> ; <u>трыўмф</u> , <u>раўнд</u> . Таксама: <u>Ландаў</u> , <u>Бештаў</u> , <u>Кракатаў</u> , <u>Алатаў</u> , г. <u>Бісаў</u> , <u>шоў</u> , <u>фраў</u> . Але: <u>аўт</u> , <u>тайм-аўт</u> , <u>накаўт</u> , <u>скаўт</u> , <u>накдаўн</u> , <u>кампаўнд</u> .

	Дау□рыя	
--	---------	--

ЗАДАННІ ДА ТЭМЫ: ПРАВАПІС У, Ў

Заданне 13. Запішыце словы ў слупок, падкрэсліце месца арфаграмы і па ўзоры коротка растлумаче правапіс у, ў.

Узор: Жанчына-ўрач — пасля **галосн.**; злучок не ўплывае на правапіс у, ў.

Аўтэнтычны — сярэдзіна **іншам.** слова.

Ва універмагу — пачатак **іншам.** слова.

Трыумфаваць — фіналь **-умф** (вытворнае ад *трыумф*).

Тайм-аўт — выключэнне з фіналі **-ум**.

А..льны, Се..л, а..ра, па..за, калокві..м, ма..зер, рады..с, а..кцыён, прэзіды..м, а..дыенцыя, бра..нінг, Бернард Шо.., ла..рэат, кансілі..м, архіва-ры..с, тры..мфатарскі, шлагба..м, га..лтвахта, Да..рыя, джо..ль, ва ..ладзіва-стоку, ліноле..м, ка..чук, кантрольна-..ліковы, еса..л, кента..р, індывіду..м, ба..л, барна..льскі, ваку..м, па-..дарнаму, ра..т (званы вечар, урачысты прыём), нака..т, ва ..ніверсітэце, паўднёва-..сходні, тра..лер, да ..ніверсама, стра..с, сімпозі..м, умля□т (нямецк.: ö, ü), тры..мфатар, фа..на, па-..чарашняму, прамені ..льтрафіялетаваы, аквары..мны, фіна-..горскі, Ланда.., за ..ралам, тэрары..м, За..ралле, лака..т, кло..н, накла..н (*спарт.*), перпэту..м-мобіле; гучнае “..ра” ..дарыла ў вушы; пра ..нікальны выпадак, а..дыторыя, пакга..з (склад для захоўвання грузаў пры чыгуначных станцыях, партах і пад.), тры..мвірат (саюз трох палітычных дзеячаў у Старажытным Рыме, які меў на мэце захапіць вярхоўную ўладу. // *Жарт.* Пра трох асоб, якія аб’ядналіся для сумеснай дзейнасці), тры..мф, **благга..з** (абарончая пабудова з дрэва ці інш. для вядзення кругавога кулямётнага і артылерыйскага агню), тры..мфальны, іхтыяза..р, ва..чар, Санта Кла..с, Рэ..т, цэйхга..з (ваенны склад зброі і абмундзіравання), ра..нд, кампа..нд [1) від паравой машыны; 2) сумесь я.-н. рэчываў, якія не з’яўл. хімічным злучэннем], Бешта.., але..т (карэнны жыхар Але..цкіх астравоў), кла..нада, па..з бераг, не ..рэгуляваць, не ..таймаваць, астрана..т, аэрана..т, мане..р, касмана..т, фармацэ..т, да ..ніятаў, За..шачча, ваен..рач, на ..рне.

Заданне 14. Выпішыце нумары слоў, у якіх пішацца ў.

- 1) па-..чарашняму; 2) ваку..мны; 3) да ..рэчча; 4) натары..с; 5) а..кцыён;
- 6) а..тсайдэр; 7) галоў..рач; 8) выпукла-..вагнуты; 9) калёкві..м; 10) ва

..ніформе; 11) га..біца; 12) гука..лоўнік; 13) ка..чук; 14) дзейнічаць ва
 ..нісон 15) пранёсся ..раган; 16) шэдэ..р; 17) опі..м; 18) э..каліпт; 19) ла..р;
 20) мя..каць; 21) дыназа..р; 22) і..даізм; 23) і..рыт; 24) аквана..т; 25) акія-
 нары..м; 26) акіяна..т; 27) тэрапе..т; 28) а..дытар; 29) кансорцы..м (эк.);
 30) сакса..л; 31) хары..с; 32) цёплыя ..нты; 33) дрэдно..т (вялікі быстраходны
 браняносец, папярэднік лінейнага карабля); 34) п'еса "Тутэйшыя" ..бачыла свет.

Тэма: ПРАВАПІС ЗВОНКІХ І ГЛУХІХ, СВІСЦЯЧЫХ І ШЫПЯЧЫХ ЗЫЧНЫХ

Гл. у тэме "ФАНЕТЫКА" першыя 2 віды асіміляцыі: **1** Асіміляцыю па звонкасці / глухасці і **2** Асіміляцыю па свісцячасці / шыпячасці.

ВЫКЛЮЧЭННЕ

з правіла правапісу спалучэнняў зв. / гл., свісц. / шып.:

Нашчадак, рошчына, пяшчота, шчасце, ушчуваць, нішчымны, знішчыць, дашчэнт, ушчэнт, пошчак + усе вытворныя ад іх.

- 1) Прашчуры рашчынялі хлеб з рошчыны, а нашчадкі не ўмеюць.
- 2) Шчаслівы пяшчотна ўшчувае за нішчымны боршч.
- 3) Шчэпкі знішчыць дашчэнт і ўшчэнт.

Заданне 15. Запісаць словы ў слупок, падкрэсліць месца арфаграмы і пасля кожнага слова **коратка растлумачыць правапіс** звонкага ці глухага, свісцячага ці шыпячага зычнага, як паказана ва ўзоры.

УЗОР: На печы — праверачныя словы: на печы, печачка. (Шыпячы **-ч-** перад свісцячым **-ц-** вымаўляецца як [ц]).

Барацьба — праверачнае: барцы. (Глухі **-ц'** перад звонкім **-б-** прыпадабняецца да звонкага, вымаўляецца як [дз']).

Стулішся — 1) прыстаўка **с-** перад **глухім** зычным. 2) Канчатак **-іш**. Праверачнае: ты стуліш. (Шыпячы **-ш-** перад свісцячым **-с'** прыпадабняецца да свісцячага, вымаўляецца як [с']).

Ушчуваць — выключэнне (**-ш-** у корані). Запомніць: пішацца ў адпаведнасці з вымаўленнем.

Ма(т,ч)чына, пя(с,ш)чота, пя(с,ш)чынка, лёгенька ў(с,ш)чыкнуць, зага(ч,т,д)чык, салда(т,ч)чына, Брэ(ст,ш)чына, разна(ш,с)чык, с(б?)ні(сь,ш)ся, латы(шс,с)кі, бя(ш,с)шумна, маркоці(сь,ш)ся, (с,ш)чэпкі ляцяць, разбіць ворага ў(с,ш)чэнт, голі(сь,ш)ся, каўка(з,с)кі, гарадо(кс,ц)кі,

грама(дз,дс,ц)кі, жані(дзь,ць)ба, н..дас(ь?)ве(ч,д)чанас(ь?)ць, дасле(ч,д)чык, до(ш,ж)(ч,дж), ра(ш,с)чыніць акно, ні(ш,с)чымны колас, на рэ(ц,ч)цы, хлебная ро(с,ш)чына, гру(ш,з)чык, студэн(тс,ц)кі білет, адвака(тс,ц)кая практыка, фу(д,т)бол, у(с,ш)чаць бойку, (с,ш)час(ь?)лівы дзень, на гра(т,ц,д)цы, ка(зь,сь)ба, бара(дзь,ць)біт, зні(с,ш)чыць да(с,ш)чэнт, мацярынскае (с,ш)часц(ь)е, баске(д,т)бол, пры да(ц,ч)цэ, апраанае(сь,ш)ся, на(с,ш)ча(т,д)кі, (ж,з)жаць жыта, ра(ж,з)жыцца хлебам, пя(с,ш)чаны загон, у бо(ц,ч)цы, уз(ь?)ме(ш,ж)кі поля, с(ь?)пяшае(сь,ш)ся, дзе(ш,ж)ка, ку(п,б)-ка бяро(с,з), с(ь?)цера(г,х)чы, мала(дзь,ць)ба, рэ(т,д)калегія, на фор(ц,т)цы, на форта(ч,ц)цы, во(ш,з)чык, у лямпа(ц,ч)цы, (с,ш)чарнец, (ш,с)шыць полкі спадніцы, на скрыпа(ц,ч)цы, но(зь,сь)біт, ра(ш,с)чоска, на ру(ц,ч)цы, лё(т,ч)чык, ра(ш,с)чыніць цеста, падпі(ш,с)чык, а(д,т,ц)ціснуць, газе(т,ч)-чык, ай(з,с)берг (=‘ледзяная гара’), чаро(д,т)ка вераб(ь, ’)ёў, (с,з)га(д,т)ка пра мінулае, па(ч,д)чарка, (ж,з)жыць са свету.

Тэма: ПРАВАПІС НЕКАТОРЫХ СПАЛУЧЭННЯЎ ЗЫЧНЫХ

Руск.: <u>здн</u> , ↓ <u>Бел.</u> : <u>зн</u>	<u>стл</u> , ↓ <u>Бел.</u> : <u>сл</u>	<u>стн</u> , ↓ <u>Бел.</u> : <u>сн</u>	<u>рдн</u> , ↓ <u>Бел.</u> : <u>рн</u>	<u>рди</u> , ↓ <u>Бел.</u> : <u>рц</u>	<u>лнц</u> , ↓ <u>Бел.</u> : <u>нц</u>	<u>жств</u> , ↓ <u>Бел.</u> : <u>ств</u>	<u>штв</u> , ↓ <u>Бел.</u> : <u>ств</u>
выяз <u>ны</u> , поз <u>ні</u>	пасла <u>ць</u> , помс <u>лі</u> вы	пос <u>ны</u> , доблес <u>ны</u>	міла- сэр <u>ны</u>	сэр <u>ца</u>	сон <u>ца</u>	прыго- ст <u>ва</u>	птаст <u>ва</u>
<u>Ст.-рус.</u> : <u>скн</u> , ↓ <u>Бел.</u> : <u>сн</u>	<u>згн</u> , ↓ <u>Бел.</u> : <u>зн</u>	<u>дт</u> , ↓ <u>Бел.</u> : <u>т</u>	<u>тч</u> , ↓ <u>Бел.</u> : <u>ч</u>	АЛЕ нязменна ў спалучэннях <u>жск</u> , <u>шск</u> у прыметніках, утвораных ад геаграфічных назваў: пра <u>жскі</u> , чэ <u>шскі</u> ...			
бліс <u>ну</u> ць, ціс <u>ну</u> ць	браз <u>ну</u> ць (браз <u>га</u> ць)	Гумбаль <u>т</u> , фаршта <u>т</u>	ско <u>ч</u>				

 ВЫКЛЮЧЭННЕ
з правіла правапісу некаторых спалучэнняў зычных
У прыметніках, утвораных ад <u>іншамоўных</u> слоў, невымоўныя спалучэнні пішуцца нязменна: аванпост <u>ны</u> , фарпост <u>ны</u> , кампост <u>ны</u> , баласт <u>ны</u> , кантраст <u>ны</u> ; кампа <u>кт</u> ны, канта <u>кт</u> ны, інфар <u>кт</u> ны, камплек <u>т</u> ны; ландша <u>фт</u> ны, асфальт <u>ны</u> , дэсант <u>ны</u> ; пун <u>т</u> ч.

Заданне 16. Раскрыйце дужкі. Замест кропак устаўце, дзе трэба, прапушчаную літару. Растлумачце кожную арфаграму.

Скарас..ная маг..страль, ра..чыніць дз(ь?)веры, ра(с,ш)чулі..ца ад сустрэчы, д..са..тны батал(ь,о,ё)н, ”свіс..нуць” грошы, вы(е,я)з..ная віза, кантак..ны тэл..фон, ра..чыс(ь?)ціць с(ь?)це(ш,ж)ку, пра(е,я)з..ны білет, ра(с,ш)чапіць атам, л..йт..нант Шмі..т, зрабіць ро(с,ш)чыну, у(с,ш)чуваць с(а,у)седа, ні(ш,с)чымны боршч, м..лас(э,е)р..ны ўчынак, г.Краншта..т, бліс..нуць (у)гары, ра(с,ш)чапіць вагоны, зрабіць (на)ўмыс..на, браз..нуць дз(ь?)в..рыма, б..з(ь?)літас..на з(ь?)н..(с,ш)чаць, заслужыць б(е,я)..смерц(ь?)е, ра..стр(э,а)ля(н,нн)ы полк, ра..ступі..ца, пераез..ная сваха, бе(з,ь)зямел..е с(е,я)лян, ня(ш,с)час..ны выгл..д, Энгельгар..т, тавары(ш,с)кі ўчынак, жалас..лівае дз..ця, н..зайздрас..ны лёс, (с,ш,з)чарнець ад гора, аванпос..ныя пазіцыі, фаршта(д?)т (*Уст.* прадмесце; пасяленне, якое знаходзіцца па-за межамі горада або крэпасці. *Ад ням.* Vorstadt), Бран(д?)т, мнагамес..ная кабіна, ра(с,ш)чаплен..е ядра, ра..ставан..е людзей, рас..тапляць с(ь?)нег, (ш,с)чабятан..е птушак, (з,с,ш)часаць кару□ ра..станоўка сіл, (ш,с)чыт, (с,ш)чыльна, ра..ставанне с(ь?)негу, (с,ш)чыліна, помс..лівы чалавек, карціны Рэмбран..та, прыго..ства, ра(з,с,ш)чодры..ца, ра..сц(е,я,і)ла..ца, ра..с(ь?)м(е,я)шыць, у(с,ш)чапіць, по(с,ш)чак, (с,ш)ч..мліва, у(з,с,ш)чаміцца ў (с,ш)чыліну, сэр..ца за(с,ш)ч..мела, ра(з,ш,с)часаць, ра..скуб(с,ь?)ці, (з,с,ш)ч..(с,ш)чаць, бе..з(ь?)м(е,я)стоўны, ра(с,ш)ч..піўся эфір (палка, стол, дрэва, косць), бе..зага(н,нн)ы (’без заган, без недахопаў, бездакорны’), ра..злава..ца, ландшаф..ны, жыць б..звы(е,я)з..на, дол выма(с,ш)чаны, заклеіць ско(т?)чам.

ЗАЎВАГА: У ТСБМ (у 5-і т.): *расшчапіць пальцы (рукі, кулакі, зубы).* Гэта нелагічна, наўрад ці з гэтым можна пагадзіцца. Лагічна: *рассчапіць.* Бо гэта дзеянне, адваротнае дзеянню *ссчапіць* або *заччапіць*.

ЗАДАННІ НА ПАЎТАРЭННЕ ПРАВАПІСУ

Заданне 17. Выпішыце па парадку ў адзін слупок пад іх нумарамі словы, у якіх дапушчаны памылкі. У другім слупку выпраўце гэтыя памылкі.

1) сэрцавіна	13) галерэя	25) радкаваты	37) лямантаваць
2) водблеск //	14) апякун	26) рэдкаслойны	38) месячны
3) лаўрыят	15) анекдот	27) леснічоўка	39) абеліск
4) цвясці	16) фельетон	28) мядзведзяня	40) двухмятровы
5) зацвятаць	17) наледзь	29) легенда	41) Бялград
6) генеалогія	18) рэпетыцыя	30) сувязь	42) генеральны
7) удалячынь	19) імпрэсарыо	31) погляд	43) ясакар
8) удалячыні	20) жоўценькі	32) святкаванне	44) цалюткі

9) дробязь	21) аператар	33) цяжкаваты	45) летуценне
10) з́амяць	22) рэферэндум	34) ячмень	46) Пятруся□
11) дрывасек	23) шэраваты	35) мяккаваты	47) Яраслаў
12) уверцюра	24) шэравокі	36) семнаццаць	48) камп'ютэр

Заданне 18. Пад лічбай **1** выпішыце **па парадку нумары** слоў, у якіх на месцы кропак трэба пісаць **а**; пад лічбай **2** — у якіх трэба пісаць **я**.

1) н..жыццяздольны, 2) д..ўгачаканы, 3) н..д..бразычлівы, 4) жыцц..-сцвярджалыны, 5) жыцц..радасны, 6) р..знагалосы, 7) д..браякасны, 8) чыр..нашчокі, 9) др..бналесце, 10) мн..гастаночнік, 11) м..вазнаўчы, 12) н..ва-народжаны, 13) шыр..каплечы, 14) п..ўнапраўны, 15) п..ўнаметражны, 16) зб..жжасховішча, 17) мар..заўстойлівы, 18) ільн..завод, 19) зерн..сушылка, 20) л..гкаматорны, 21) насенн..водства, 22) пол..ахоўны, 23) в..далячэбніца, 24) зме..падобны, 25) в..ўнапрадзенне, 26) земл..знаўства, 27) н..д..ўгавечны, 28) В..лікабрытанія, 29) в..лікамучанік, 30) ч..рнабароды, 31) В..лга-Данскі суднаходны канал, 32) ільн..семя.

Заданне 19. Выпішыце **па парадку ў адзін слупок пад іх нумарамі** словы, у якіх дапушчаны памылкі. У другім слупку выпраўце гэтыя памылкі.

1) усчэнт	11) падказка	21) баскедбол	31) разжыцца
2) нісчымны	12) фудбол	22) рэжчык	32) воіну-ўзбеку
3) хрэсьбіны	13) усчаць	23) пры дачцэ	33) аудытар
4) носьбіт	14) жаніцьба	24) апранаеся	34) не ўнікальна
5) мігцяць	15) разношчык	25) усчуваць	35) двоеўладдзе
6) пяшчота	16) даследчык	26) экзаменатар	36) Прыуралле
7) пясчынка	17) шчаслівы	27) расшчодрыцца	37) аўдыенцыя
8) жжаць	18) касьба	28) на утылізацыю	38) Заўралле
9) грузчык	19) маладзьба	29) аудыёвізуальны	39) Светаслаў
10) нашчадак	20) барадзьбіт	30) не урэгуляваць	40) пражорлівы

Заданне 20. Спішыце словазлучэнні ў левы слупок, справа перакладзіце іх на беларускую мову. Падкрэсліце спалучэнні зычных у перакладзеных словах, вусна растлумачце іх правапіс.

Непоседливый сын — н..ўрымс(ь,т?)лівы ...	Форпостная служба —
Беспощадно наказывали — б..літас(т?)на...	Налистник со сметаной —
Почётная обязанность — пачэс(т?)ны ...	Гордый буревестник —
Капустная кочерыжка — ... храп(т?)ка	Жара немилосердная —
Действенное средство — дзейс(т?)ны ...	Лестничная площадка —
Совместное совещание — ... нарада	Позднее раскаяние —

Балластный груз —	Стлался по болоту —
Разостланный по полю —	Целостное впечатление —
Страстно любил —	Выращивание растений —
Контрастный рисунок —	Яростная борьба —
Собственность государства —	Застланный скатертью —
Устлан листьям —	Доблестный труд —
Компостная куча —	Проложенная борозда —
Заместитель по телевидению — ... па ...	Ведомственный транспорт —

Тэма: ПРАВАПІС ПРЫСТАЎНЫХ ГАЛОСНЫХ І ЗЫЧНЫХ

1 Прыстаўныя галосныя а, і пішуцца перад збегам зычных, першы з якіх р, л, м, прычым, перад м — заўсёды, а перад р, л — калі папярэдняе слова заканчваецца на зычны: з аржаным хлебам; на ржаны хлеб; дуб ільсніца; бяроза льсніца; на амшэлы тын; пад імглой.

2 Прыстаўная з пішацца ў словах зэй, гэты, Ганна, гармата і ўтвораных ад іх.

3 Прыстаўная в пішацца:

1) перад націскным о ў пачатку слоў і пасля прыставак: восна, ніводны, водгулле, ворыва і пад.

Выключэнне: наогул, окаць і вытворныя ад яго.

Калі о чаргуецца з а, то прыстаўная в не пішацца: вольха —

альховы. **Выключэнне:** вытворныя ад слоў вока, восем, восна (вачэй, вачаняты, васьмі, васнаваты...), вастрыць, ваколіца і ўтвораныя ад іх.

2) перад каранёвым у: вуда, вулей, вужака. **Але:** вупраж.

Прыстаўная в не пішацца:

1) у беларускіх словах: а) перад у, якое развілося з в: улада, удава, учора, унук; б) перад прыставачным ці былым прыставачным у: успамін, ускапаць, усныхнуць; участак, ураджай, указ;

2) у іншамоўных словах, небеларускіх імёнах, прозвішчах, у геаграфічных назвах: ордэн, ордэр, урна; Герберт Уэлс, Роберт Оўэн, С. І. Ожагаў, М. М. Озераў; г. Уфа, г. Ош, г. Урэчча.

ЗАДАННІ ДА ТЭМЫ: ПРАВАПІС ПРЫСТАЎНЫХ

Заданне 21. Запішыце прыклады ў слупок, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы, дзе трэба, прыстаўную (устаўную) літару. Пасля кожнага слова коратка растлумачце наяўнасць або адсутнасць прыстаўнога зычнага ці галоснага, як паказана ва ўзоры.

Узор:

на імгненне — перад збегам зычных, першы з якіх м;
 пад ільдзінай — пасля зычнага перад збегам зычных, першы з якіх л;
 на льдзіне — пасля галоснага перад збегам зычных, першы з якіх л;
 адштурхнуўшыся, ільдзіна паплыла — пасля знака прыпынку перад збегам зычных, першы з якіх л;
ільдзіна... — у пачатку сказа перад збегам зычных, першы з якіх л;
 заржавець — у сярэдзіне слова прыстаўная і не пішацца, адбываецца сцяжэнне (хаця СБМ і падае варыянты як норму);
 уогуле — перад націскным о;
 наогул — выключэнне;
ордэр — іншамоўнае слова;

Пад (і)мглой, па(і)мчацца, на(в)укападобны, (в)одбліск, Ля(в)он, (в)указ, (в)опіс, (а)ржаны, (в)успамін, (в)одгулле, (і)льсніцца, (в)оспа, (в)оперны, (г)армата, (Г)анна, горад (В)Осла, (в)обер-афіцэр, (в)ускапаны, Лары(в)он, Мікалай Мікалаевіч (В)Озераў, (в)ачаняты, (в)осемдзсят, (в)універсам, (в)успышка, (в)одгалас, (в)астрэйшы, (В)Обаль, (а)мшэлы, (г)этак, (в)орыва, на(в)астрыць, (в)ужовы, (в)обад, (в)удзільна, (в)альховы, (в)аколіца, на(в)окал, (в)унты, (в)успомніць, (В)Ожагаў, г.(В)Ушачы, г.(В)Урэчча, (В)Уолт (В)Уітмен, полем (а)ржаным [(і)ржаным], да(г)этуль, (в)обыск, (в)універсітэт, (в)ураджайны, (в)одсвет, над (і)мшарынай, на(в)аколле, (в)оканне, па (і)ржышчы, поле (і)ржаное [(а)ржаное], па(в)укападобны, атрымаць (і)льготы, Бела(в)ус, паела (і)ржа, шчокі за(і)рдзеліся, конь (і)ржаў, (в)азёрная гладзь, агонь (і)рдзя□ны, (в)оптыка, падае (і)мжа, На(в)ум, за(і)мшэлы пень, слухай (в)ушамі і глядзі (в)ачыма, г.(В)Орша, за(в)ушніцы, (в)узейшы, (в)унія, (в)уё вярхоўку, на(в)оддалек, звіць па(в)уціну, (в)астрыё нажа, у (в)ачах, па(в)учынае кодла, (в)одкуп, (в)упраж, Тадэ(в)уш Касцюшка, (в)отчына (гіст.), (в)отруб'е, (в)аконны.

Заданне 22. Спішыце, устаўляючы замест кропак, дзе трэба, прыстаўны (устаўны) галосны ці зычны. Вусна растлумачце правапіс слоў.

За..орваць, ..уюн, ..уезд, пры..мчацца, на..одшыбе, вока..мгненна, ..мгненны, ..окаючыя гаворкі, ..Ужгарад, ..ольхі, ..мгла, ..асьміног, у..огуле, ..мжысты, ..окіс, ..этакі, па..ук, ..мжэць, ..мгліцца, ..опера, за ..льнамялкай, пад ..льноцерабілку, ..окрык, на ..льготных умовах, на..удзіць рыбы, да

..лжэвучоных, не ..лгаць, пад ..мшысты дуб, рвануўся ..мгненна, бачыў ..львяня, ..оптам, за ..ржаным палеткам, серп ..ржавы, пад ..ржышчам, пачалося ..ржаўленне, вол ..рвануўся, па..мкнуцца, ..узважаць, ..ода, на..обмацак, На..ум, ..опіум, ..улей, ..умацаванне, ..Омск, ..усце, ..уздэчка, ..Узда, ..узбудзіць, ..узбунтаваць, ..узялок, ..узгадніць, трох..осевы.

Заданне 23. Адзначце нумары слоў з прыстаўным галосным або зычным.

- 1) амшара; 2) іголка; 3) ілюмінатар; 4) абылгаць; 5) іміграцыя; 6) імгненна; 7) іграць; 8) спадылба; 9) ільготы; 10) васемнаццаць; 11) завуголле; 12) вастрыць; 13) водмель; 14) водны; 15) вобразны; 16) волава; 17) водар.

Заданне 24. Адзначце нумары слоў, у якіх дапушчана памылка.

- 1) з іржавым цвіком; 2) на ільнозавод; 3) з ілжэпрарокам; 4) за ільвіцай; 5) памкнуцца; 6) на іржаўчыну; 7) над льняным полем; 8) замглена неба; 9) вялікія ільготы; 10) дожджык ціха імжыць; 11) хутка ірвануў і паімчаўся.

Тэма: ПРАВАПІС ПАДОЎЖАНЫХ ЗЫЧНЫХ. МАРФАЛАГІЧНАЕ ПАДВАЕННЕ

Тры ўмовы падаўжэння :

- ① падаўжацца могуць толькі 9 гук аў: а) тры былыя мяккія, а пазней зацвярдзелыя ў беларускай мове шыпячыя ж, ч, ш; б) 4 свісцячыя мяккія з', с', дз', ц'; в) 2 санорныя мяккія л', н';

- ② гэтыя **9 зычных** павінны быць у спалучэнні з ётам [j];

- ③ гэтае спалучэнне з ётам павінна быць у інтэрвакальным становішчы (г. зн. паміж галоснымі)

③
①
②
③

...А ж, ч, ш; з', с', дз', ц'; л', н' j А...

Тут А – любы ☐ галосны гук.

Калі адсутнічае любая з трох умоў, то падаўжэння не будзе.
У іншамойных словах няма 3-х умоў: *цэлюлоза, місіянер, стэлаж...*

Руск.: **солю** – [сол'ју]

Белар.: **сол'ју** → **соллю** – [сол'ю]

ВЫКЛЮЧЭННЕ 1 з тэмы "ПАДОЎЖАНЫЯ ЗЫЧНЫЯ":

Ульяна, Ілья, Касьян, Юльян, Кандрацьеў + вытворныя ад іх і ад *ліць* (*Ульянаўск, Ільіч, Ільічоўка, Касьянавіч, разальюць, вылье* і падобныя)

ВЫКЛЮЧЭННЕ 2 з тэмы "ПАДОЎЖАНЫЯ ЗЫЧНЫЯ":

1) *панна*, 2) *донна*, 3) *мадонна*, 4) *прымадонна*, 5) *Жанна* д'Арк, 6) *беладонна* (бат., фарм.), 7) *манна* (нябесная), 8) *ванна*, 9) *бонна* ('выхавальніца ў дваран. сем'ях'), 10) *дурра* (бат.: збож. расліна), 11) *мецца*-сапрапа, 12) *Мекка*, 13) *Ніцца*, 14) *Вінніца*

Заданне 25. Раствлумачце фанетычнае падаўжэнне зычных ці яго адсутнасць наяўнасцю або адсутнасцю **трех умоў падаўжэння**.

Смецце, сырасцю, асенні, адкрыццю, трысцё, паддацца, Сібір'ю, чэсцю, здароуем, паняцце, радасцю, гама, палоззе, здарэнне, бонна, выйсце, забеспячэнне, расакрэціць, калекцыя, гуллівы, мадонна, вяселле, суфікс, ракой Об'у, збожжа, шасцюдзесяццю сямю, расстацца, Мекка, панна, прымадонна, Ільічоўка, ураганны, Ульянаўка, г. Усурыск, Мелання, Закаўказе, выльецца, чуллівы, Запарожжа, келля.

Заданне 26. Перакладзіце на беларускую мову. Вусна растлумачце наяўнасць або адсутнасць падаўжэння зычных.

1) понятие	1) мягкий	1) колья	1) аттракцион	1) теннис
2) жильё	2) обличье	2) Илья	2) столетие	2) заботиться
3) зальёт	3) потолком	3) чувство	3) коллектив	3) шитьё
4) богатство	4) связью	4) масса	4) пятьюдесятью	4) массаж
5) Обью	5) гусем	5) затмение	5) молодёжью	5) каменья
6) трасса	6) медью	6) подножье	6) разоружение	6) россыпь
7) листья	7) свадьба	7) тонна	7) грипп	7) костью
8) кассир	8) Ильич	8) судья	8) уголья	8) пугаются
9) раздолье	9) мазью	9) ванна	9) безземелье	9) отдаться

10) вытьё	10) сучья	10) Касьян	10) поддувало	10) перелью ☐
11) коренной	11) коммунар	11) семенной	11) Ульяна	11) Полесье

Заданне 27. Выпішыце па парадку пад іх нумарамі словы, у якіх ёсць **фанетычнае падаўжэнне** зычнага. Словы з **марфалагічным падваеннем** зычнага на стыку марфем **не** **выпісвайце**.

1) бя..со..ніца, 2) прагра..ма, 3) Пале..се, 4) ажы..цяўляць, 5) ма..савы, 6) рэжы..сёр, 7) гу..лівасць, 8) шыр..ю, 9) каме..ны, 10) кало..на, 11) бя..спрэчна, 12) бя..сэнсіца, 13) прэ..са, 14) ка..ліграфічны, 15) гру..па, 16) а..тэстат, 17) ба..лада, 18) водгу..ле, 19) мя..каваты, 20) прадчува..не, 21) па..данства, 22) надзе..ны, 23) разво..дзе, 24) се..сія, 25) ра..злава..ца, 26) свежас..цю.

Тэма: ПРАВАПІС МЯККАГА ЗНАКА І АПОСТРАФА

1. ЗМЯКЧАЛЬНЫ МЯККІ ЗНАК пішацца пасля мяккіх зычных:

1) на канцы слоў: *столь, лось, алень, знаходзь*;

2) у сярэдзіне пасля мяккіх перад цвёрдымі, а пасля [л'], [н'] — і перад цвёрдымі, і перад мяккімі зычнымі: *вольны, пісьмовы; ельнік, яблынькі*;

3) у сярэдзіне перад мяккімі зычнымі, калі пры змене слова ці падборы аднакаранёвага наступны мяккі змяняецца на цвёрды: *пісьменнік — пісьмо, возьме — возьмуць*.

Запомніць! Мяккі знак не пішацца ў словах *іншы, меншы* і ўтвораных ад іх, а таксама пасля мяккіх свісцячых [з'], [с'], [дз'], [ц'] перад мяккімі, калі пры змене слова ці падборы аднакаранёвага наступны мяккі не змяняецца на цвёрды (або абодва мяккія змяняюцца на цвёрдыя): *усмешка — (у[с']мешка), цвёрды — [ц']вёрды, змена — [з']мена, дзвесце — [дз']ве[с']це* (абодва мяккія змяняюцца на цвёрдыя: *два*), *збіраць — [з']біраць* (абодва змяняюцца на цвёрдыя: *збор*).

[Гл. у тэме "ФАНЕТЫКА" трэці від асіміляцыі — **3** Асіміляцыю на цвёрдасці / мяккасці].

4) у граматычных формах:

а) у дзеясловах загаднага ладу

- перад канчаткам **-ма** ў 1-й асобе мн. л.: *гляньма, кіньма, сядзьма*;
- перад постфіксам **-це** ў 2-й асобе мн. л.: *гляньце, кіньце, сядзьце*;
- перад постфіксам **-ся** ў 2-й асобе мн. л.: *застанься, кінься, прыгледзься*;

- б) у назоўніках перад канчаткам **-мі** ў Т. скл. мн. л.: *коньмі, грудзьмі, слязьмі*;
- в) у назоўніках перад суфіксам **-чык**, калі слова без гэтага суфікса канчаецца на мяккі знак: *камень — каменьчык, грэбень — грабеньчык*;
- г) у назоўніках пасля мякага **-н-** перад суфіксам **-к-**: *вішанька, песенька* (параўн. з Р. скл. мн. л.: *вішань, песень*);
- д) у прыметніках перад суфіксам **-ск-**, калі яны ўтвораны ад назваў месяцаў на **-нь** і ў слове *восеньскі*, а таксама ад кітайскіх геагр. назваў: *студзенскі, снежаньскі...*; *цянь-шаньскі, пнампеньскі, чаньчуньскі, цяньцзіньскі*;
- е) у прыметніках у суфіксах **-еньк-, эньк-, -аньк-**: *ціхенькі, добранькі, свежанькі*;
- ё) у лічэбніках: *пяцьдзсят, шэсцьдзсят, пяцьсот, шэсцьсот, дзевяцьсот*;
- ж) у прыслоўі *ледзьве* (праверачнае: *ледзь*);
- з) у прыслоўях і займенніках у постфіксе **-сьці**: *дзесьці, кудысьці, якісьці, хтосьці...* (праверачныя: *дзесь, кудысь, якісь...*).

2. РАЗДЗЯЛЯЛЬНЫ МЯККІ ЗНАК пішацца **пасля мяккіх зычных** перад *і [ji], е [jэ], ё [jo], ю [ju], я [ja]* пры раздзельным іх вымаўленні: *кампаньён, ласьён, манпансье, парцье, мільянер, льючы*.

3. АПОСТРАФ пішацца **пасля цвёрдых зычных** перад *і [ji], е [jэ], ё [jo], ю [ju], я [ja]* пры раздзельным іх вымаўленні: *пад'есці, кап'ё, камп'ютэр, бур'ян, сузор'і, двух'ярусны*.

Выключэнне: прыставачны [з] становіцца мяккім пад уплывам суседняга мякага [j]: *раз'яднацца — ра[з'ja]днацца*, аналагічна *раз'ехацца, раз'юшаны* і пад.

⇒ У беларускай мове, у адрозненне ад рускай, на канцы слоў і ў сярэдзіне перад *[ji], [jэ], [jo], [ju], [ja]* **губныя зычныя** [б], [п], [м], [ф], [в], [ў] **зацвярдзелі**, таму пры раздзельным вымаўленні пасля іх пішацца апостраф, а не мяккі знак: *голуб, б'ю, накіп, п'ю, восем, сям'я, верф, верф'ю, інтэрв'ю*. Пасля *ў* апостраф не пішацца: *здароўе*.

Заданне 28. Спішыце ў 2 слупкі, раскрываючы дужкі і замест кропак устаўляючы, дзе трэба, мяккі знак або апостраф. Растворачце іх правапіс.

Абедз..ве, аб..ектыў, аген..чык, агледз..це, адсун..це, ад..я(з,ж)джаць, (А,а)ляб..еў, ал..янс, апен..ка, Аршан..шчына, ацес..лівы, балон..чык, бара(ц,дз)..біт, барэл..еф, бац..вінне, без..языкі, біл..ярд, брыл..янт,

бу(дз,ц)..це, бул..ён, бур..ян, б(я,е)зрыб..е, вагон..чык, вал..ер, вар..іраваць, вар..яцтва, вас..міног, вас..м..ю, верф.., В..(я,е)тнам, вішан..ка, воз..ме, во-с(я,е)н..скі, вын(е,я)н..чыць, высып..це, грудз..мі, д..(а,А)ртан..ян, дз..веры, дз..вес..це, дзец..мі, дз..мухавец, дурнап..ян, у дзя□дз..кі, жані(дз,ц)..бе, жнів(я,е)н..скі, ж(а,э)н..(-)шэнь, забу(ц,дз)ьце, завес..це, засып..це, зац..мен..не, зачарсц..вель, збуц..велы, з..вес..ся, здран..ц..вель, зімо(в,ў,ь)е, з..мен..шыць, зрэб..е, з..ява, з..ялчэць, ін..екцыя, інт(а,э)рв..ю, інт(а,э)р..ер, ін..шы, камен..чык, камп..ют(а,э)р, каму(с..ці), Кандрац..ёў, канф(е,і)-ранс..е, кан..ён, кан..як, кан..юнктура, кап..ё, кар..ер, кар..ерыст, карэн..чык, касц..мі, у ка(с,з)..бе, кастан..еты, не квап..ся, кімс..ці, кін..шчык, кін..ма, кін..ся, Кліменц..ёў, кон..скі, кон..мі, кон..чык, куп..ярэз, кур..ер, лас..ён, ледз..в(і,е), ліс..ц..е, любан..скі, мадз..яры, к маладос..ці, малакро(в,ў)..е, малац..бітны, мас..ніч(а,ы)на, мен..шас..ць, мен..шы, міл..ярд, міл..янер, мыш..як, надз..мецца, надлоб..е, наладз..це, на́сып.., нян..чыць, Об..ю, павіл..ён, пагало(ў,в)..е, пад..езд, падз..ме, пазнан..скі, памян..шэн..не, парц..е, пац..вельвацца, п..едэстал, перамен..ваць, перамір..е, перасып..це, пер..е, п..еса, песен..ка, пнам(-?)пен..скі, прамен..чык, про(с,з)..біт, к про(с,з)..бе, у проц..ме, прыхо(ц,дз)..це, п..я(в,ў)ка, разан..скі, раз..вес..це, раз..юша(н,нн)ы, раз..бяр, раз..(е,я)днаць, рамен..чык, россып.., сала(в,ў)..і, саф..ян, с..вежас..ц..ю, с(я,е)м..сот, Сібір..ю, скон..чыць, соц(я,е)н..ка, Соф..я, струмен..чык, студз(е,я)н..скі, с..ціплас..ці, суб..(я,е)ктыўны, сур..ёзны, сядз..ма, ся(дз,ц)..це, тайван..скі, трох..ярус(т)ны, увас..м(е,я)-рых, удз..вюх, узакон..ваць, уз..ехаць, узмор..е, ус..міхацца, фельд..егер, Хадос..чын, хрэ(з,с)..б(е,і)ны, ц..віль, ц..віцен..не, ц..мя(нн,н)ы, цян..цзін..скі, цян..(-?)шан..скі, чаго(с..ці), чаму(с..ці), чан..чун..скі, (ч,Ч)эрв(я,е)н..скі раён, шмат..ярусны, штос..ці, шчас..лівы, шчаў..е, шыфан..ер, экстэр..ер.

Заданне 29. Выпішыце па парадку нумары слоў, у якіх трэба ўставіць мяккі знак.

- 1) кан..юнктыўіт, 2) апен..кі, 3) в..етнамец, 4) падмен..ваць, 5) пра-васлаў..е, 6) прэм..ера, 7) выходз..ма, 8) заходз..це, 9) прэм..ер-міністр, 10) пяцібор..е, 11) прэс-пап..е, 12) нян..чыцца, 13) немнагаслоў..е, 14) паўшар..е, 15) зган..біць, 16) медз..ведзяня, 17) малац..біт, 18) сем..дзе-сят, 19) кудыс..ці, 20) чамадан..чык, 21) мен..шынство, 22) піс..меннасць, 23) нос..біт, 24) фантан..чык, 25) камен..чык, 26) сляз..мі, 27) ранц..е, 28) сен..ёр, 29) бракан..ер, 30) п..едэстал, 31) куп..істы, 32) кур..ёзны, 33) парц..еры, 34) пас..янс, 35) сем..янін.

Тэма: ЗАЦВЯРДЗЕЛЫЯ ЗЫЧНЫЯ

Пасля зацвярдзелых
Ж, Ш, ДЖ, Ч, Р, Ц
і пасля **Д, Т**

не пішуцца

~~Е, Ё, Ю, Я, І, Ь~~

ВЫКЛЮЧЭННЕ: складанаскарочаныя словы тыпу *педі́нстытут*, *дзяржэ́інспекцыя*, *дзяржэ́юркалегія*, *бортíнжынер*, *палі́тінфармацыя* і словы з прыстаўкамі *між-*, *звыш-*, *дэз-*, *контр-*, *гіпер-*, *пост-*.

Тэма: ДЗЕКАННЕ. ЦЕКАННЕ

У беларускай мове перад **ь**, перад **і, е, ё, ю, я** і перад мяккім **в'** **д** змяняецца на [дз'] (з'ява называецца **дзеканным**), а **т** змяняецца на [ц'] (з'ява **цекання**). Гэта адлюстроўваецца і на пісьме: *медны* — *медзэ*; *рот* — *у роце*, *род* — *у родзе*; *два* — *дзве*, *дзверы*, *Дзвіна*, *Мацвей*, *подзвіг*.

Дзекання і цекання не адбываецца

- у іншамоўных словах: *дэкан*, *тэатр*, *атэстат*, *тэарэма*, *латынь*; **ВЫКЛЮЧЭННЕ** з іншамоўных слоў: *дзюна*, *бардзюр*, *арцель*, *цюль*, *цір*, *уверцюра*, *мініяцюра*, *эцюд*, *нацюрморт*, *лацінскі*, *цятла*, *дзюшэс*, *цюркскі*;
- у беларускіх словах у суфіксальным **т**: *бітве*, *клятве*, *таварыстве*, у *Літве*. Але адбываецца: *ліцвін*, а таксама перад суфіксамі **-ін-**, **-ір-**, **-ёр-**, **-еец-**, **-ейск-**, **-ік-**, **-ірав-**: *каранцін*, *плаціна*, *брыгадзір*, *дзэрецір*, *акиёр*, *каскадзёр*, *індзеец*, *пуцеец*, *іудзейскі*, *судзейскі*, *садзік*, *білецік*, *квадрацік*, *камандзіраваць*, *карэціраваць*, *рэнеціраваць*.

Заўвага. Ва ўласных іншамоўных назвах **дз**, **ц** або **д**, **т** пішуцца ў адпаведнасці з традыцыйнай вымаўлення і пісьма: *Ч. Дзікенс*, *Д. Дзідро*, *Гаіці*, *Цюмень*, але: *Д. Дэфо*, *Артэк*, *Атэла*, *Дэтройт*, *Одэр*, *Тэгеран* і г. д.

Заданне 30. Перакладзіце на беларускую мову. Вусна растлумачце наяўнасць або адсутнасць дзекання, цекання.

1 варыянт	2 варыянт	3 варыянт	4 варыянт
1) фонетика	1) грамматика	1) на флоте	1) цветение
2) этюдник	2) в ракете	2) десант	2) дизель
3) студент	3) динамо	3) в порту	3) в винограде
4) на старте	4) увертюра	4) гвардейский	4) кратер
5) индеец	5) на заборе	5) мундир	5) в огороде
6) тираж	6) аттестат	6) телескоп	6) фантастика
7) диктор	7) динамит	7) термос	7) билетёр
8) антенна	8) латинский	8) деталь	8) в посуде
9) командировка	9) возбудить	9) Матвей	9) литвинка

10) телеграмма	10) термометр	10) дискотека	10) в компоте
----------------	---------------	---------------	---------------

Тэма: ПРАВАПІС ВЯЛІКАЙ ЛІТАРЫ

Заданне 31. Спішыце, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы патрэбныя літары. Коротка растлумачце іх правапіс.

У (д,Д)зень (н,Н)астаўніка, эпоха (а,А)светніцтва, (н,Н)адзвычайны і (п,П)аўнамоцны (п,П)асол, (б,Б)ерталетава соль, (п,П)аўночны (п,П)олус, (д,Д)авыд-(г,Г)арадок, (э,Э)поха (а,А)драджэння, (з,З)аходняя (Я,Е)ўропа, (м,М)лечны (ш,Ш)лях, (в,В)ялікая (м,М)ядзведзіца, (п,П)(я,е)трусёва дачка, (к,К)рапівоўская творчая манера, (п,П)аўночны (к,К)аўказ, (п,П)ола(т,ч)чына, (н,Н)асовічаў слоўнік, (д,Д)амоклаў меч, гінулі за (б,Б)ацькаўшчыну, (к,К)оласаўская стыпендыя, (ш,Ш)амякінскі стыль, (б,Б)рылёўскія мін(еа,ія)цюры, (б,Б)агдановічавы вершы, (н,Н)апал(еа,іё)наўская тактыка, (н,Н)обелеўская прэмія, (с,С)карынаўскія чытанні, (а,А)хілесава пята, (Г,г)ордзіеў вузел, (с,С)таршыня (п,П)рэзіды(у,ў)ма (в,В)ярхоўнага (с,С)авета (р,Р)эспублікі Беларусь, (м,М)іністэрства (а,А)дукацыі і (н,Н)авукі (р,Р)эспублікі Беларусь, (у,У)ша(т,ч)чына, (а,А)дамаў яблык [’кадык’], (л,Л)юбл(е,і)нская (у,У)нія, (Г,г)рамадзянская вайна, (в,В)ялікая (а,А)йчы(н,нн)ая (в,В)айна, (а,А)нтонаў агонь [’гангрэна’], вёска (к,К)нязева (с,С)яло, унучка (у,У)с(е,я)слава (ч,Ч)арадзея, (м,М)алая (м,М)ядзведзіца, выдавецтва ”(н,Н)ародная (а,А)света”, (р,Р)ычард (л,Л)ьвінае (с,С)эрца, казка ”(з,З)алаты (к,К)лючык(’?’), або (’?’)(п,П)рыгоды (б,Б)ураціна”, (м,М)інчане, (в,В)і(дзь,ць)бічы, (в,В)іц(е,я)бчукі, (п,П)олацкае (к,К)няства, (у,У)станова (а,А)дукацыі ”Віцебскі (д,Д)зяржаўны (у,У)ніверсітэт (і,І)мя П.М.Машэрава”, камедыя ”(і,І)дылія(’?’), або (’?’)(с,С)ялянка”, (з,З)аходне-(с,С)ібірская нізіна, (б,Б)лізкі (ў,У)сход, (м,М)інскае ўзвышша, (м,М)інскія вуліцы, вечер з (п,П)оўдня, едзе адпачываць на (п,П)оўдзень, (п,П)рыморскі (к,К)рай, (с,С)карынаўскае (с,С)вята, (п,П)арыжская (к,К)амуна, заключлі (б,Б)рэсцкі (м,М)ір, свята ў (д,Д)оме (л,Л)ітаратараў, у (д,Д)оме (в,В)етэранаў, у (л,Л)ядовым (п,П)алацы, у (п,П)алацы (с,С)порту, (о,О)рдэн (п,П)рацоўнага (ч,Ч)ырвонага (с,С)цяга, (о,О)рдэн (с,С)лавы ІІ (с,С)тупені, (д,Д)ругая (с,С)усветная (в,В)айна, (п,П)ляц (в,В)олі, (б,Б)елавежская (п,П)ушча, стыл(ю,я) (р,Р)энесанс(у,а), (э,Э)поха (р,Р)энесанс(у,а), (с,С)ізіфава (п,П)раца, (к,К)аінава пяхаць (кляймо), (а,А)рыядніна ніць, (а,А)ўгіевы стайні, народы (у,У)сходу, краіны (з,З)ахаду, (т,Т)анталавы пакуты [му[□]і], (н,Н)ародны (п,П)аэт [(п,П)ісьменнік], (м,М)ележаўскія (У,ў)рачыстасці, (к,К)оласаўская трылогія, прыедзем на (в,В)ялікдзень, святкавалі (к,К)аляды, г. (в,В)ялікія (л,Л)укі, (к,К)андыдат (ф,Ф)ілалагічных навук, (с,С)аюз (п,П)ісьменнікаў, вядомы

(п,П)ушкініст, (н,Н)аднёманскія прасторы, (а,А)кадэмія мастацтваў, (т,Т)урава-(п,П)інскае (к,К)няства, (г,Г)анаровая (г,Г)рамата, (г,Г)омельскія школы, (т,Т)ыдзень (ц,Ц)ацкі, (б,Б)ыкаўскі пейзаж, (м,М)ележаўская мова, (м,М)іністр (з,З)а межных спраў, (м,М)іністэрства (а,А)дукацыі, сучасныя (з,З)ёлкіны і (г,Г)арлахвацкія, (б,Б)ярэзінскія краявіды, (н,Н)ямеччына, (б,Б)елавежскія лясы, (у,У)сходняя Сібір, (ц,Ц)юменская нафта, (п,П)алескія раўніны, (р,Р)ыжскія завулкі, (г,Г)рузінскі каньяк, (т,Т)аварыства (б,Б)еларускай мовы, (г,Г)рынвіцкі мерыдыян, (к,К)анстытуцыйны (с,С)уд, (д,Д)ошка (г,Г)онару, (б,Б)аркулабаўскі летапіс, фанабэрысты (д,Д)онжуан, (л,Л)ітоўская метрыка, (г,Г)ном, (э,Э)льф і (ф,Ф)ея, позняе (Б,Б)арока, (т,Т)ураўскае (е,Е)вангелле, (б,Б)іблія, (е,Е)вангелле, (р,Р)акаўскі рынак, (с,С)татут (в,В)ялікага (к,К)няства (л,Л)ітоўскага, (к,К)аменны век, (т,Т)раццякоўская (г,Г)алерэя, (ф,Ф)ароскі маяк, (б,Б)уда-(к,К)ашалёўскія лясы, (э,Э)нцыклапедыя (л,Л)ітаратуры і (м,М)астацтва Беларусі, (ч,Ч)ырвоная (к,К)ніга Беларусі, (п,П)алярная зорка, (д,Д)зяржава (к,К)іеўская (р,Р)усь, (в,В)іцебскія ваколіцы, заняпад (з,З)алатой (а,А)рдзі, жавы (п,П)егас, (г,Г)ранавітая палата.

9 (м,М)ая — (д,Д)зень (п,П)ерамогі; (з,З)аслужаны (д,Д)зеяч (н,Н)авукі (д,Д)октар (ф,Ф)ілалагічных (н,Н)авук (п,П)рафесар Ф.М. Янкоўскі. Закончыў (г,Г)омельскую сярэдняю школу № 26. ААН — (а,А)рганізацыя (а,А)б'яднаных (н,Н)ацый; (а,А)кадэмія (н,Н)авук (б,Б)еларусі цяпер пера(і,й)менаваў (н,Н)ацыянальную (а,А)кадэмію (н,Н)авук (р,Р)эспублікі Беларусь. Штотыднёвік ЛіМ — гэта ”(л,Л)ітаратура і (м,М)астацтва”. Для помніка — (в,В)ечны (а,А)гонь.

Тэма: ПРАВАПІС СКЛАДАННЫХ НАЗОЎНІКАЎ

Заданне 32. У левы слупок запішыце назоўнікі, у правым каратка растлумачце іх напісанне.

ЗЛІТНА:	
1. Радыёхвалі, радыёкамітэт, фотаздымак, фотакопія, фотакартка, фатаграфія, авіябаза, аэрафлот, мікраклімат, аграбіялогія, кінафестываль, гросмайстар, аэрафотапрыбор, веласпорт, матацыкл, мотакрос, спортлато, контррэвалюцыя, контрудар, контрмеры, гофмаршал, хлорвініл, стэрэатруба.	
2. Жывёлагадоўля, торфабрыкет, вадасховішча, вуглездабыча, холадкаамбінат, золатаздабыча.	
3. БелТА, БелАМ, Днепрагэс, Дзяржурвыдавецтва.	
4. Міргарад, Ноўгарад, Звянігарад, Слаўгарад,	

Івангорад, Светлагорск, Магнітагорск, Зеленаградск, Петраград, Пецярбург.

5. Дзяржыдрэва, дзяржыморда, верціхвостка, Вернідуб, Пакацігарошак, сарвігалава, скапідом, гарыцвет, балігалоў; **але:** перакаці-поле, узвей Ø - вецер, Гуляй Ø-поле.
6. Паўяблыка, паўметра, паўвярсты, паўкапы□; **але:** паў-Беларусі, паў-Сібіры, паў-Віцебска...
7. Наваполацк, Навазыбкаў, Наваельня, Навабеліца, Новасібірск, Новарасійск, Новабарысаў, Старабарысаў; **але:** Стара-Канстанцінаў, Нова-Вязнікі і некаторыя іншыя. (Няма тут парадку)

ПРАЗ ЗЛУЧОК:

1. Жар Ø-птушка, сон Ø-трава, папараць Ø-кветка, генерал Ø-лейтэнант, прэм'ер Ø-міністр.
2. Унтэр-афіцэр, лейб-гвардыя, экс-чэмпіён, экс-прэзідэнт, контр-адмірал, штаб-кватэра, віцэ-прэзідэнт.
3. Кілават-гадзіна, самалёта-вылет, грам-атам, электрон-вольт, чалавека-дзень, кілаграм-сіла, койка-дзень, тона-кіламетр; **але:** працадзень.
4. Норд-ост, норд-вест, зюйд-ост, зюйд-вест.
5. Мамін-Сібірак, Міклуха-Маклай, Дунін-Марцінкевіч, Бялыніцкі-Біруля, Жаліо-Кюры, Салтыкоў-Шчадрын; **але:** Васка да Гама, Лопэ дэ Вега...
6. Рыю-дэ-Жанейра, Растоў-на-Доне, Нікалаеўск-на-Амуры, Франкфурт-на-Одэры.
7. Порт-Артур, Сан-Францыска, Ісык-Куль, Улан-Удэ, Буда-Кашалёва, Давыд-Гарадок, Санкт-Пецярбург, Лос-Анджэлес, Ост-Індыя, Гусь-Хрустальны, Петрапаўлаўск-Камчацкі; **але:** Індакітай, Чэхаславакія.
8. Усць-Абакан, Усць-Каменагорск, Ніжне-Амурскі, Верхне-Ангарск, Верх-Ільмень; **але:** Верхнядзвінск.
9. Дзвіна-рака, Князь-возера; хлапчук-гарэза, бабаяга, хата-чытальня, вагон-рэстаран, дзяўчына-красуня, рабочы-латыш, дуб-волат, лён-даўгунец; **але:** рака Дзвіна, возера Свіцязь, красуня дзяўчына, герой горад, мільянер калгас, волат

дуб. (3 дзвума агульнымі назоўнікамі спрэчны момант)	
10. Хлеб-соль, шляхі-дарогі, гусі-лебедзі.	
<u>А С О Б Н А :</u>	
Справа <u>а</u> справ <u>ай</u> , работа <u>а</u> работ <u>ай</u> , гульня <u>а</u> гульн <u>ей</u> . Усё ўсякае; раз <u>за</u> разам, час <u>ад</u> часу, дзень <u>у</u> дзень, <u>з</u> дня <u>ў</u> дзень, адзін <u>у</u> адзін, слова <u>ў</u> слова...	

Заданне 33. Адзначце нумары назоўнікаў, якія пішуцца праз злучок.

<u>Варыянт 1</u>	<u>Варыянт 2</u>
1) паў/лугавіны	1) што/тыднёва
2) экс/чэмпіён	2) контр/ідэя
3) што/месяц	3) Пяці/горск
4) зубра/пітомнік	4) Сямі/палацінск
5) палі/тэхнікум	5) меда/варэнне
6) меда/варня	6) чае/апрацоўка
7) проціва/газ	7) шкло/кераміка
8) чая/піцце	8) нова/будоўля
9) шкла/посуд	9) перш/на/перш
10) жыцце/апісанне	10) паў/абарот
11) паў/участка	11) след/у/след
12) раз/у/раз	12) плакун/трава
13) стоп/кран	13) праграма/мінімум
14) Адыс/Абеба	14) бліц/турнір
15) Улан/Батар	15) каза/дзераза
16) Ла/Манш	16) блок/схема
17) коне/завод	17) Доўнар/Запольскі
18) Бонч/Бруевіч	18) віцэ/канцлер
19) Леанарда/да/Вінчы	19) Гі/дэ/Мапасан
20) Бяла/Падляска	20) бія/цыкл

Тэма: ПРАВАПІС СКЛАДАНЫХ ПРЫМЕТНІКАЎ

Заданне 34. Запішыце прыметнікі ў левы слупок злітна, праз злучок ці асобна. У правым растлумачце іх напісанне па ўзоры:

1) светл <u>а</u> -зялёныя палеткі	адценне колеру; утворана ад <u>светлы і зялёны</u> (ад <u>раўнапраўных</u> паняццяў); = <u>і</u>
— ^	у базе — <u>галоўны і залежны</u> кампаненты

2) нізка<u>а</u>пла□т<u>н</u>ы 3) глыбòка<u>а</u>паважáны 4) граматычна<u>а</u>праві́льны 5) Паўднёва-Афрыканская Рэспубліка 6) паўднёва<u>а</u>афрыканскія землі 7) валга<u>а</u>донскі 8) цянь-шаньскі рэгіён 9) пры буда<u>а</u>кашалёўскія краявіды 10) жуль-верна<u>у</u>/скія прыгоды 11) паўночна-ўсходні накі-рунак 12) старажытна<u>а</u>грэчаскі алфавіт	з падпарадкавальнай сувяззю: × <u>нізкая аплата</u>; утворана складана-суфіксальным спосабам × утворана ад <u>глыбока паважаны</u> спосабам чыстага словаскладання, без злучальнай галоснай; абазначае адно паняцце абазначае два самастойныя паняцці складаныя прыметнікі з першай часткай усходне-, заходне-, паўднёва-, паўночна- ў складзе геаграфічнай назвы гл. пункт 2: ад галоўнага і залежнага кампанентаў <u>Паўднёвая Афрыка</u> + суфікс суфіксальнае ўтварэнне ад <u>Валгадонск</u> — ад складанага назоўніка, які пішацца злітна суфіксальнае ўтварэнне ад <u>Цянь-Шань</u> — ад складанага назоўніка, які пішацца праз злучок ад <u>Буда-Кашалёва</u> — ад складанага ўласнага назоўніка, які пішацца праз злучок, але ёсць прыстаўка (утворана прыставачна-суфіксальным спосабам) суфіксальнае ўтварэнне ад імя і прозвішча Жуль Верн напрамкі свету (гл. таксама пункт 1) ад галоўнага і залежнага кампанентаў з падпарадкавальнай сувяззю <u>старажытныя Грэцыя</u>
---	---

1) агніста/чырвоны ўсход 2) вечна/зялёны ўбор 3) добра/падрыхтаваны ўрок 4) народна/дэмакратычны лад 5) мала/вядомы верш 6) высока/таленавіты журналіст 7) вузка/калейная чыгунка	16) Івана/Франкоўскі раён 17) леў/талстоўскі матыў 18) стара/славянскія літары 19) светла/каштанаваыя валасы 20) бледна/жоўтае адзенне 21) руса/валосы хлопец 22) паўднёва/заходні вецер
--	---

8) незвычайна/прыгожы край	23) глыбака/думны позірк
9) усходне/славянская мова	24) густа/населены пункт
10) заходне/еўрапейскі Рэнесанс	25) бел/чырвона/белы сцяг
11) Заходне/Сібірская нізіна	26) хутка/цечная аперацыя
12) заходне/сібірскія лясы	27) добра/прадуманая рашэнне
13) пры/чарна/морскі клімат	28) добра/ўпарадкаваная кватэра
14) буда/кашалёўскія дарогі	29) мала/выразны малюнак
15) пры/давыд/гарадоцкія ўзгоркі	30) адмыслова/зробленая рэч
31) чыста/вымытая сарочка	40) сто/гадовы дзед
32) стылістычна/нейтральная лексіка	41) шмат/павярховы дом
33) давыд/гарадоцкія краявіды	42) івана/франкоўскія палі
34) высака/якасны адбор	43) маладзёжна/будаўнічы атрад
35) дзівосна/багаты ўраджай	44) смугла/твары юнак
36) ціха/плынны ручэй	45) літаратурна/мастацкі часопіс
37) паўднёва/славянскі народ	46) горна/алтайскі луг
38) доўга/чаканы госць	47) за/ісык/кульскія прасторы
39) пярэдне/баковы кавалак	48) снежна/белае покрыва

Заданне 35. Запішыце складаныя прыметнікі і назоўнікі разам, асобна ці праз злучок. Вусна растлумачце іх правапіс.

Агра/тэхніка, аўта/пілот, высока/адукаваны, вышэй/пералічаныя, грунтоўна/прадуманы, гуслі/самаграі, дзівосна/прыгожы, думкі/мары, заходне/германскі, зюйд/вест, кілаграм/калорыя, кіна/кадр, кіна/канцэрт, кіселе/падобны, класава/варожы, кола/гусенічны, коне/завод, конна/гвардзеец, конна/спартыўны, контр/адмірал, контр/атака, контр/манеўр, контр/меры, контр/разведка, корма/ўборачны, культурна/масавы, культ/масавы, купля/продаж, крытыка/бібліяграфічны, крэйсер/авіяносец, лева/бярэжжа, лева/бярэжная, легка/вагавы, леса/тэхнічны, лёгка/маторны, лёгка/ўзброены, лёгка/ўспрыняты, ліберальна/манархічны, мала/вопытны, мала/габарытны, мала/дасведчаны, малочна/кансервавы, малочна/кіслы, малочна/таварны, малочна/мясны, масла/завод, матч/турнір, мед/санбат, мела/драма, макра/космас, мікра/раён, міні/ансамбль, мота/дром, мота/лодка, мяса/малочны, мяса/прадукты, мяса/раслінны, навукова/абгрунтаваны, навукова/папулярны, народа/насельніцтва, народа/ўладдзе, народна/гаспадарчы, народна/дэмакратычны, обер/пракурор, обер/яфрэйтар, паліт/эмігрант, паў/акна, паўднёва/афрыканскі, паў/Мінска, празрыста/сіні, праца/дзень, прэс/канферэнцыя, псеўда/навуковы, пяці/сот/кіламетровы, радыё/тэлеграма, сама/адвод, свежа/марожаны, складана/скарочаны, сон/трава, стара/дарожскі, трох/павярховы, экс/міністр.

Заданне 36. Выпішыце па парадку нумары слоў, пры ўтварэнні

прыметнікаў ад якіх суфікс **-СК-** захоўваецца (не змяняецца на **-ЦК-**).

- 1) Добруш, 2) Слаўгарад, 3) Пухавічы, 4) Гарадок, 5) Глыбокае, 6) узбек, 7) калмык, 8) рыбак, 9) славак, 10) казак, 11) казах, 12) салдат, 13) Кранштат, 14) Пецярбург, 15) сакавік, 16) універсітэт, 17) Брэст, 18) Фінляндыя, 19) гігант, 20) паляшук, 21) Свіслач, 22) прапагандыст.

Заданне 37. Падбярыце 10 прыкладаў на першую схему пад умоўнай назвай **ЦёТаЧКa** і па 2–3 прыклады — на астатнія схемы.

$$\begin{array}{l}
 1) \left. \begin{array}{l} Ц \\ Т \\ Ч \\ К \end{array} \right\} + \begin{array}{l} \widehat{СК} \\ \widehat{СК} \\ \widehat{СТВ} \end{array} = \begin{array}{l} \widehat{ЦК} \\ \widehat{ЦК} \\ \widehat{ЦТВ} \end{array}
 \end{array}
 \quad
 \begin{array}{l}
 2) C + \widehat{СК} = \widehat{СК} \text{ (адбываецца сцяжэнне СС)} \\
 3) Д + \widehat{СК} = \widehat{ДСК} \text{ (каранёвае Д захоўваецца)}
 \end{array}$$

$$\begin{array}{l}
 4) \left. \begin{array}{l} Г \\ К \\ Х \\ З \\ Ж \\ Ш \end{array} \right\} + \widehat{СК} = \begin{array}{l} \widehat{ГСК} \\ \widehat{КСК} \\ \widehat{ХСК} \\ \widehat{ЗСК} \\ \widehat{ЖСК} \\ \widehat{ШСК} \end{array} \quad \left. \begin{array}{l} \widehat{ГСК} \\ \widehat{КСК} \\ \widehat{ХСК} \\ \widehat{ЗСК} \\ \widehat{ЖСК} \\ \widehat{ШСК} \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{(каранёвы зычны} \\ \text{застаецца нязменным)} \end{array}
 \end{array}$$

УЗОР: *Кравец* → *кравецкі*; *свет* → *свецкі* (правіла "ЦёТаЧКі")

Гарадок → *гарадоцкі* (аснова на **к**, **славянская** геаграфічная назва);

эвенк → *эвенкскі* (аснова на **к**, **неславянская** назва нацыянальнасці).

Тэма: МАРФЕМНАЯ СТРУКТУРА СЛОЎ

Заданне 38. Адзначце нумары слоў з нечлянімай асновай. Якія з адзначаных слоў з'яўляюцца вытворнымі?

- 1) журнал, 2) ганарыцца, 3) будынак, 4) каменне, 5) КамАЗ, 6) рулет, 7) голуб, 8) хутка, 9) здароўе, 10) язда, 11) фіксаж, 12) ЦУМ.

Заданне 39. Адзначце нумары слоў, якія не маюць канчаткаў.

1) імкліва, 2) пехатой, 3) змарыўся, 4) паціху, 5) уверсе, 6) Байкал, 7) Лавуазье, 8) побач, 9) узлесак, 10) стрыгся, 11) захапляцца, 12) смеючыся, 13) загаворваць, 14) прабел, 15) лесавік, 16) (ён) весел, 17) кашпо, 18) позна, 19) пакрыўдзіўся, 20) насілу, 21) непазнавальна, 22) узгорак, 23) узмацніўшыся, 24) паліто, 25) некуды, 26) заіскрыцца (*інф.*), 27) дзьмухавец, 28) усміхаешся.

Заданне 40. Выпішыце словы з нулявым канчаткам і падзяліце іх на марфемы.

1) спрадвеку, 2) насып, 3) трубаўкладчык, 4) дагледжанасць, 5) далеч, 6) заціхаць, 7) рыхтаваўся, 8) БАМ, 9) склаўшы, 10) рэзюме, 11) мадам, 12) збоку, 13) збочыў, 14) столь, 15) галіфэ, 16) несучы.

Заданне 41. Знайдзіце ў кожным радзе чацвёртае лішняе.

- 1) жыць, жывы, жыхар, жывіца;
- 2) мяшаць, мяшалка, мяшок, мешаніна;
- 3) прадзед, прабабка, прарадзіма, прапанова;
- 4) пазарастаць, пазавайсковы, пазачыненыя, пазатушаныя;
- 5) замок, адамкнуць, замыкаць, намокнуць;
- 6) сястрыца, вадзіца, крыніца, травіца;
- 7) серабрысты, трактарысты, машыністы, веласіпедысты;
- 8) свежасці, прынесці, сплесці, звесці.

Заданне 42. Ці аднолькавыя паводле марфемнага складу наступныя словы з падобнымі гукавымі спалучэннямі? Графічна падзяліце іх на марфемы.

Старанна, свяшчэнна (*параўн.*: святы□, асвяціць), гасцінна (*параўн.*: гасц-ін-ая), зеляніна, піяніна, дысцыпліна, маліна.

Пазатухаць, пазакласавы, пазакласны, пазачыняць, пазабіраць.

Па-мойму, тайму, свайму, буралому, па-нашаму, вашаму, атаму.

Клікаць, чапаць, чараваць, чароўнасць.

Кудысьці, зацвісці, завезці, даплесці.

Чарніцы, суніцы, клубніцы, брусніцы.

Пернік, варэнік (*параўн.*: вараны), садоўнік, ляснік, выдатнік, настаўнік, настольнік.

Настаўніца, надомніца, першакурсніца, грэшніца, завочніца, куніца, грыбніца; капліца.

Канчатак, пятак, мастак, узлесак, панядзелак (*гіст.*: па-нядзел-ак), нашчадак;

світанак (*параўн.*: світаць, святло), мацунак, жаваранак.

Заданне 43. Выпішыце нумары слоў, марфемны склад якіх адпавядае схеме: $\neg \bigcirc \wedge \wedge$.

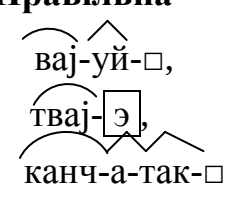
1) па-чалавечы; 2) засмаліць; 3) (*трэба*) абясшкодзіць; 4) незавершана-насць; 5) (*было*) адарвана; 6) няякасна; 7) схваў; 8) задуменна; 9) памаленьку.

Заданне 44. Выпішыце нумары слоў, марфемны склад якіх адпавядае ўказанай схеме. (У схемах значком $\square$ абазначаны любы канчатак, не толькі нулявы).

Варыянт 1 $\bigcirc - \bigcirc \wedge \wedge \square$	Варыянт 2 $\neg \bigcirc \wedge \square$	Варыянт 3 $\neg \bigcirc \wedge \wedge$
1) землечарпалка 2) землетрасенне 3) каменяломня 4) канавакапальны 5) караткашэрсны	1) падкручвай 2) на́двае 3) нерэзальны 4) незвычайны 5) памыўшы	1) па-майстэрску 2) дапаласкаць 3) падагрэць 4) падабраць 5) напарэзваць

Заданне 45. Выпішыце словы, якія няправільна падзелены на марфемы. Падзяліце іх правільна сімваламі, як паказана ва ўзоры.

У з о р:

Няправільна	Правільна
1) ва-юй 2) тва-е 3) кан-ча-так $\square$	

1) ус-памін- $\square$; 2) вы-хад- $\emptyset$ - $\square$; 3) ба-я-цца; 4) рад-уј-учы-ся; 5) на-пал-ов-у;
6) за-вул-ак- $\square$; 7) пра-дзед; 8) шост- $\emptyset$ -ы; 9) да-памаг-чы; 10) у-ніз- $\emptyset$ - $\square$;
11) бяз-рук-і; 12) па-вуц-інн- $\emptyset$ -е; 13) за-верш-а-н-ас-ць; 14) стом-л-ен-ы.

Тэма: СПОСАБЫ СЛОВАЎТВАРЭННЯ

ЗАПОМНІЦЬ:

- Пры вызначэнні словаўтваральнага сродку **чаргаванні** гукаў улічваюцца як **агульная частка** базавага і ўтворанага слова!!!
- Чаргаванні** гукаў самастойнага словаўтваральнага значэння не маюць,

- яны могуць утварыць толькі форму таго самага слова!
3. Службовыя часціны мовы ў словаўтваральную базу не ўключаюцца!!!
 4. Пры словаўтварэнні не могуць далучыцца адначасова два ці больш суфіксаў або адначасова дзве прыстаўкі !!!
 5. Абстрактныя назоўнікі ўтвараліся ад канкрэтных назваў прымет, дзеянняў і інш., а не наадварот.
 6. З двух слоў вытворным з'яўляецца слова, больш складанае па марфемнай структуры ці па сямантыцы.

МАРФЕМНЫЯ СПАСАБЫ

I. Афіксальныя спосабы:

1. **Прыставачны:** радзіма¹ → прарадзіма, натуральны → звышнатуральны, які → нейкі, есці → з'есці. Пры гэтым спосабе прыстаўка далучаецца не да асновы, а да ўсяго слова.

2. **Суфіксальны:** нарадзіць → нараджэнне, чатыры → чацвёра, бульбаўборка → бульбаўборачы, вясёлы → весьлі(ць), круціць → крутнуць, маўчаць → моўчкі.

3. **Прыставачна - суфіксальны:** дождж → бездажджоў[жэ], стаміцца → нястомны, глыбокі → паглыбі(ць), векавечны → ўвекавеч(ць), вечар → увечары. Разнавіднасць гэтага спосабу — **прыставачна-нульсуфіксальны** (або прыставачна-бяссуфіксны): зямля → беззямелл^Øе, лес → узлесс^Øе, балота → забалотц^Øе.

4. **Постфіксальны:** што → штосьці (-сь), як → як - небудзь, несці → несціся, паглыбіць → паглыбіцьца.

Як і ў прыставачным спосабе, постфікс далучаецца не да асновы, а да ўсяго слова, не мяняючы часціны мовы і граматычнага афармлення слова.

5. **Прыставачна-постфіксальны:** бегаць → дабегацьца, бегчы → разбегчыся, цярпець → нацярпецьца.

¹ Значком асновы тут і далей абазначана не словазменная аснова, а словаўтваральная база.

6. Суфіксальна - постфіксальны: *гонар* □ → *ганары(ц)ца*, *сме х* → *смя(ц)ца*, *куст* □ → *куці(ц)ца*.

7. Приставачна - суфіксальна - постфіксальны: *шчодры* → *расшчодры(ц)ца*, *гаварыць* → *перагаворвацца*, *смех* □ → *насмеха(ц)ца*.

8. Нульсуфіксальны (або бяссуфіксны): *сін і* → *сін[∅]*, *стук аць* → *стук[∅]*, *пераходзіць* → *пераход[∅]*, *пяць* □ → *пят[∅]ы*, *зневажаць* → *зняваж[∅]а*, *адплаціць* → *адплат[∅]а*.

II. С п о с а б ы с к л а д а н н я:

1. Словаскладанне (або чыстае складанне). Новае слова ўтвараецца шляхам зліцця двух цэлых слоў, без злучальнага галоснага (інтэрфікса): *ма́ла* *ве́раго́дны* → *ма́лаве́раго́дны*, *глыбо́ка* *па́важаны* → *глыбо́капа́важаны*, *кіно́* і *тэ́атр* □ → *кіна́тэатр*, *ра́дыё* і *перада́ча* → *ра́дыёперада́ча*.

2. Асновасловаскладанне. Тут апошні кампанент словаўтваральнай базы роўны цэламу слову, а папярэдні — аснове слова: *высо́кі* і *маста́цкі* → *высо́камаста́цкі*, *зако́н* □ і *прае́кт* □ → *зако́нпрае́кт*, *перша́я* *кры́ніца* → *перша́якры́ніца*.

3. Складана - суфіксальны: *даб́ра* *зы́чыць* → *доб́разы́члівы*, *плоска́я* *га́ра* → *пласка́агор* [jэ], *ча́тыр* *ы* *на́верхі* → *ча́тыро́хна́варховы*.

Разнавіднасць складана-суфіксальнага спосабу — **складана-нульсуфіксальны** (або складана-бяссуфіксны). Пры гэтым спосабе новае слова ўтвараецца шляхам злучэння асноў базавых слоў пры дапамозе інтэрфікса і далучэння нулявога суфікса:

плы́т □ і *гн́аць* → *плы́тагон[∅]*, *ле́вы* *бе́раг* □ → *ле́вабе́рэжжэ́[∅]а*, *чо́рн* *ы* *я* *вочы́* → *ча́рнаво́к[∅]і*.

4. Абрэвіяцыя — утварэнне складанаскарочаных слоў:

а) складовыя абрэвіятуры: Беларуская Энцыклапедыя → БелЭн, камандзір батальёна → камбат (складваюцца адвольныя часткі базавых слоў — графічныя склады);

б) літарныя і гукавыя абрэвіятуры: Вялікае княства Літоўскае → ВКЛ (чытаецца па літарах: [вэкаэл]), „Літаратура і мастацтва” → ЛіМ (вымаўляецца па гуках, як адзін склад: [л'ім]); гэтак жа: ААН, ГЭС, нэн, ЦУМ;

в) змешаныя абрэвіятуры: медыцынская сястра → медсястра, педагагічны савет → педсавет (складваюцца частка слова і цэлае слова); Беларуская акадэмія мастацтваў → БелАМ; Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі → ЭЛіМБел (складваюцца часткі адных базавых слоў і пачатковыя гукі ці літары другіх).

СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫ РАЗБОР

П а р а д а к р а з б о р у

1. Вызначыць часціну мовы, да якой адносіцца вытворнае слова.
2. Паставіць слова ў пачатковую форму.
3. Пошук базавага слова фармальным шляхам: спачатку шляхам адкідання апошняй словаўтваральнай марфемы (радзей — першай), затым — адначасова першай і апошняй, потым — 3-х марфем.
4. Растлумачыць лексічнае значэнне вытворнага слова з дапамогай аднакаранёвага, знойдзенага фармальным шляхам (гэтае аднакаранёвае слова па колькасці марфем павінна знаходзіцца ў словаўтваральным ланцужку найбліжэй да аналізуемага).
5. Параўнаць састаў утворанага слова з базавым і выдзеліць (падкрэсліць) у базавым слове словаўтваральную базу (г. зн. агульную частку базавага і ўтворанага слоў).
6. Ва ўтвораным слове вылучыць (абазначыць сімвалам) словаўтваральны сродак (фармант).
7. Вызначыць спосаб словаўтварэння.

У з о р ы с л о в а ў т в а р а л ь н а г а р а з б о р у

Абуць → абуцца (постфіксальны спосаб).

Вызнача[j]уць → вызнача[j]учы (суфіксальны спосаб).

Выезджаць → выездØ (нульсуфіксальны спосаб)

Аднаму Івану не хапіла кнігі.

К аднаму будынку дабавілі яшчэ два (лічэбнік). → Аднаму Івану не хапіла кнігі (абмежавальная часціца). (Спосаб пераходу лічэбніка ў часціцу).

У З О Р № 2: СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫ РАЗБОР

Слова для аналізу (запіс без змен)	Словаўтваральная база ў пачатковай форме (падкрэсліць)	Утворанае слова ў пачатк. форме. Фарманты	Спосаб словаўтварэння
1. Бавоўнаўборачную	<u>бавоўнаўборк</u> <u>а</u>	<u>бавоўнаўбора</u> <u>ч</u> <u>ны</u>	суфіксальны
2. (На) ўліку	<u>уліч</u> <u>ыць</u>	<u>улік</u> Ø	нульсуф.-ны
3. (У) Падмаскоўі	<u>Маскв</u> <u>а</u>	<u>Падмаскоў</u> <u>і</u> э	прэф.-суфікс.
4. Пасляваенную	<u>вайн</u> <u>а</u>	<u>пасляваен</u> <u>ны</u>	прэф.-суфікс.
5. Заезду	<u>заяздж</u> <u>аць</u>	<u>заезд</u> Ø	нульсуф.-ны

6. Галлём	<u>гал</u> іна	галлØё	нульсуф-ны
7. Бел- чырвона- белых	<u>бел</u> ы, <u>чырвон</u> ы, <u>белы</u>	бел Ø- чырвона - белы	асновасло- васкладанне
8. Марозаўстой- лівых	<u>мароз</u> □, <u>ўстойлівы</u>	марозаўстойлівы	асновасло- васкладанне
9. Чарнабровая	<u>чорн</u> ы, <u>брыв</u> о	чарнабровØы	складана- нульсуф.

Заданне 46. 1. Абгрунтуйце падзел на марфемы шляхам падбору аднакаранёвых слоў, адкідаючы па чарзе кожную марфему, пачынаючы з канца слова.

2. Зрабіце словаўтваральны аналіз гэтых жа слоў.

Узор: 1. Тунел-е-буд-ав-а-нн-е — тунелебудава^{нн}я, будава-^ць, выбу-доў^{ва}ць, (або пабудов-^аа), буд-^ынак, тунель □

2. Тунель □, будаванне → тунеле^ббудава^{нн}е (асновасловаскладанне)

Вы-бель-ва-ц-ца, с-клей-ва-нн-е, у-тр-ой-ва-ц-ца, за-газ-ав-а-н-асць-□, збожж-а-ў-бор-ач-н-ы, не-а-праўд-а-н-а, не-па-варот-лів-ы.

Заданне 47. Прачытайце словаўтваральныя ланцужкі. Абгрунтуйце правільнасць абазначэння ўтварэння слоў іх матывацыяй.

Адчуць → адчуваць → адчуванне.

Гадаць → прыгадаць → прыгадац^аца → прыгадвац^аца¹.

Лавіць → вылавіць → вылоўліваць → вылоўліванне.

Хваля → хваляваць → усхваляваць → усхваляваны.

Заданне 48. Строга па ўзоры запішыце словаўтваральную структуру і вызначце спосаб утварэння наступных слоў.

Узор:

райкам □ → райкамаўскі (суфіксальны спосаб);

лесапасадак а → лесапасадачны (суф. спосаб);

рамонт □ вагон аў → вагона^арамонтны (складана-суф. спосаб);

перавыбір аць → перавыбарØы (нульсуф. спосаб);

лес □ → ПалессØе (прыставачна-нульсуф. спосаб);

вад у піць → вада^апойØ (складана-нульсуфіксальны спосаб);

нацыянальны → інтэр^анацыянальны (прыставачны спосаб);

сенакос □ → сенакосны (суф. спосаб);

сен а жаць → сенажаць (складана-суфіксальны спосаб).

Серавадарод, сенаўборачны, сентыментальнасць, васемнаццаць, спрашчэнне, спустошанасць, спіхванне, трансатлантычны, траўміраванне, трохкапеечны, зацвярдзелы, смеючыся, чарнабровы, ціхаводдзе, ціхаплынны, пяцёрачнік, эксперыментальна, электраправодка, **электраправодны***, памаршыраваць, палявік, электраправоднасць, палоззе, памужчынску, намёк, н́амаразь, перавозчык, малавопытны, малавядомы, кіраўніцтва, выезд, кінарэжысёр, кафедральны, інтанацыйны, ірдзенне, забалочванне, забраніраваць, завая, вадасховішча, вадасцёкавы, вагонабудаўніцтва, бяскрылы, бясхмар'е, бясхлеб'е, асмеліцца.

*^Λ праводзіць электрычны (ток) → **электраправодны** (складана-суфіксальны)

Заданне 49. Растлумачце, чаму ніжэйшыя прыклады аднесены да суфіксальнага спосабу, а не да складана-суфіксальнага і не да асновасловаскладання.

Хлебаўборачны, водаўстойлівасць, грамаадводны, дамаседка, дружалюбна, электрадугавы, ледарэзны, лесастэпавы, вузкалобасць, шматбакова.

Заданне 50. Зрабіце словаўтваральны аналіз строга па ўзоры:

Словаўтваральная база ў пачатковай форме (абазначыць значком □)	Утворанае слова ў пачатковай форме. Словаўтваральныя сродкі (фарманты)	Спосаб словаўтварэння
які□	які [□] сьці	постфіксальны

Варыянт 1	Варыянт 2	Варыянт 3	Варыянт 4
1. Пазалота 2. Адмежаванне 3. Адрозніць 4. Адлюстраваць 5. Успацелы 6. Міжаконне	1. Безапеляцыйна 2. Асяродак 3. Безбароды 4. Адзічэлы 5. Узмор'е 6. Адлакіраваць	1. Адкормліванне 2. Падняпроўе 3. Адзнака 4. Недаўгавечнасць 5. Аштрафаваць 6. Ашчаслівіць	1. Усярэдзіне 2. Асэнсаваць 3. Назаўсёды 4. Усмешка 5. Адкрочванне 6. Бездапаможнасць
Варыянт 5	Варыянт 6	Варыянт 7	
1. Пазаатмасферны 2. Догляд 3. Узбярэжжа 4. Закіпанне 5. Пазайздросціць 6. Бесцырымонна	1. Беспрабудна 2. Напаўненне 3. Пажвавелы 4. Адкорм 5. Пазабюджэтны 6. Разводдзе	1. Допыт 2. Пайменны 3. Змізарнелы 4. Наладжванне 5. Назаўтра 6. Раздарожжа	

Заданне 51. Згрупуйце словы па спосабах словаўтварэння і запішыце па ўзоры:

Суфіксальны спосаб	Прыставачны спосаб	Прыставачна-суфікс. спосаб
<i>абавязаны,...</i>	<i>падзякаваць,...</i>	<i>усыпіць,...</i>

Непаўналетні, дапатопны, адпачынак, бяздушны, бездакорна, напарнік, даўгавечнасць, унічыю, ачышчаць, псеўданавуковы, пераначаваць, звышідэальны, буракаўборачны, непаваротлівы, бяссонніца, па-студэнцку, пазабюджэтны, змоладу.

Заданне 52. Падзяліце дадзеныя словы на марфемы.

Выказваючыся, расчульваецца, прысваенне, шчымлівасць, зацікавіўшыся, напрактыкавацца, паўстагоддзя, безмястоўнасць, вогнетушыцель.

Заданне 53. У якіх радах ёсць памылкі ў марфемным падзеле слоў? Выпішыце гэтыя словы і правільна падзяліце іх на марфемы.

Зрабіце словаўтваральны разбор усіх слоў.

- 1) нады-ш-л-і, пад-ыс-ці, най-мац-н-ей-ш-ы, най-горш-ы;
- 2) вад-а-пой-Ø-□, уз-бярэжж-Ø-а, у[j-у]ць (*вяроўку*), а-баран-я[j-у]ць;
- 3) раз-ві-ва[j-э]м, па-варуш-ы□-ц-ца, гні-л-ас-н-ы, уз-мор-[j-э];
- 4) вы-йс-ці, пады-гр-а-ць, па-гаспадар-ск-у, с-палох-ан-ы;
- 5) бес-па-сад-ачн-ы, бес-пры-туль-н-асць-□, з-бядн-ел-ы, на-бег-а-ўшы-ся.

Задання 54. Зробіть словаїтваральны аналіз па ўзоры з задання № 50.

Варыянт 1	Варыянт 2	Варыянт 3	Варыянт 4
1. Ільноўборачны 2. Першакласнік 3. Падчысціць 4. Дзетдомавец 5. Домабудаўніцтва	1. Пагрузчык 2. Саманаграванне 3. Водаправодны 4. Звышхуткасны 5. Кароткаметражны	1. Перастаўляць 2. Нашпігаваць 3. Бензаправачны 4. Назубок 5. Метрабудаўскі	1. Учацвярых 2. Водаправодчык 3. Мнагадзетнасць 4. Падгаворваць 5. Антыдзяржаўны

Задання 55. Выпішыце нумары слоў, утвораных прыставачным спосабам.

1) напісаны, 2) неўраўнаважаны, 3) узлесак, 4) завіруха, 5) назаўжды, 6) нагуляцца, 7) завязь, 8) пацяплець, 9) заціснуць, 10) забегавец, 11) ачалавечыцца, 12) выцягнуць, 13) выгрузка, 14) растлумачваць, 15) узнавіць, 16) расфасоўка, 17) рассякаць, 18) па-летняму, 19) абшар, 20) ззаду.

Задання 56. Выпішыце нумары слоў і формаў слоў, утвораных суфіксальным спосабам.

1) баяздольнасць, 2) выганяйце, 3) бязмоўны, 4) дагледжаны, 5) неспазнаны, 6) бязлітасны, 7) пасеў, 8) прышчэпка, 9) зацікавіўшыся, 10) заворваць, 11) лаўка ('магазін'), 12) бульбаўборачны, 13) зводніцтва, 14) жыццёўстойлівы, 15) велікадушны.

Задання 57. Выпішыце нумары слоў, утвораных прыставачна-суфіксальным спосабам.

1) акругліць, 2) акруціць, 3) ацяпляцца, 4) ацэначны, 5) зачарсцвелы, 6) па-веснавому, 7) выглянцаваць, 8) выветрыванне, 9) ацаніць, 10) замалада, 11) залетась, 12) бессардэчны, 13) заадно, 14) разразанне, 15) размаляваць, 16) недасведчанасць, 17) узброіўшыся, 18) палепшыць.

Задання 58. Выпішыце словы, утвораныя складана-суфіксальным спосабам. Абазначце ў іх словаїтваральныя сродкі (фарманты).

Марозаўстойлівасць, маслападобны, маслабойка, лесасплаўны, лесанарыхтоўка, лесаахоўны, лесапаркавы, легкаплаўкасць, левабярэжны, кіназдымачны, кінамастацтва, прастанародны, самародкавы, самаўпэўнена, светасузіральны, торфаздабыча, цеплалюбівы, целагрэйка, цестамясільны.

Тэма: РОД НАЗОЎНІКАЎ

Ж. Р.	М. Р.	Н. Р.
аброць	баль	авеню — нязм. (у рус. м. ж. р.)
бе□здань	<u>боль</u>	<u>антраша</u> □ нязм. (скачок балерыны)
безліч	<u>ветразь</u> (як і рус. <i>парус</i>)	<u>безз</u> □ — нязм. (від пірожнага)
борць (вулей у калодзе ці ў дупле)	вестыбюль	брыво□
верф	<u>вусень</u>	вачышча (як і вока)
вуаль	гар	дзюдо — нязм.
га□за (рус. <i>керосин</i>)	гліцэрын □ і -а — ж. р.	джэрсі□ — нязм.
гаць	<u>гран-пры</u> (<i>атрыманы</i>)	дынама (Але: "Дынама" <i>перамог</i>)
гладзь	гуру — нязм.	дэ□рбі — нязм. (спяборніцтва для коней)
гліцэрына і □ — м.р.	давер	<u>дэфіле</u> □ — нязм. (цясніна; вузкі праход паміж узвышшамі, вадаёмамі)
<u>глухмё□нь</u> (як і <i>глушыня</i>)	<u>дара□дца</u>	жалюзі□ — нязм.
глуш	дроб (толькі матэмац.)	журы — нязм.
<u>глыб</u> (як і <i>глыбіня</i>)	Не <u>блытаць</u> : <i>пошчак, дробат, шрот</i>)	<u>кано□э</u> — нязм. (<i>лёгкае</i>)
го□нта [g] (<i>дранка; дахавы матэрыял</i>)	дышаль	крэсіва
горыч	жаль	крыльца
гусь	зал (і <u>зала</u> — ж. р.)	ласо□ — нязм. (<i>каўбойскае</i>)
далонь	кавыль	<u>люмба□га</u> — нязм. (<i>востры боль у паясніцы; прастрэл</i>)
даль (як і <i>далечыня</i>)	<u>капсуль</u>	ляка□ла
<u>духмё□нь</u> (як і <i>духата</i>)	<u>каракуль</u>	малодзіва
дэталі	каромысел	ма□нга — нязм.
жырафа	<u>карт-бланш</u> — нязм. (<i>устар.: неабмежаваная свабода ў дзеяннях, дадзеная пэўнай асобе</i>)	манто□ — нязм. (<i>жаночае паліто, пераважна футравае, свабоднага пакрыцця</i>)
за□мець (<i>снежная</i>)	кі□пень (Р.: <i>кіпню</i> і <i>кіпеню</i>)	мулінэ□ — нязм.
<u>за□сень</u>	ку□жаль	нета — нязм.
золь	<u>лебедзь</u>	ноу - хау — нязм.
кава (1-га склан.)	<u>мазоль</u>	папуры□ — нязм.
<u>какава</u> (1-га скл. ! — у ТСБМ. А ў СБМ нязм. — <u>памылка</u>)	мафіёзі — нязм.	рандо□ — нязм. (<i>форма</i>)
камода	маэстра — нязм.	
каніфоль	медаль	
кафля	міка□да — нязм. (<i>тытул імператара ў Японіі</i>)	
квецень	міндаль (-я ; <i>рэч., зб. -ю</i>)	
кішэнь і кішэня	мітка□ль (<i>тканіна</i>)	
макрэль (<i>рыба</i>)	насішча (як і <i>нос</i>)	
моль	на□сып	
моц (3-га склан.,		

але: <u>Т. моцай</u>) мыш	на□кіп	верша з паўтарэннем асобных радкоў)
Ж. Р.	М. Р.	Н. Р.
на□ледзь <u>Нарач</u> воз. неруш папараць педаль півоня плынь <u>Піціч</u> (рака і станцыя) роspач ростань рунь ручышча (як і рука) салата ('расліна') <u>Свіцязь</u> воз. Сібір слодыч <u>стынь</u> сухм□нь <u>суш</u> <u>сцерлядзь</u> табака <u>трэль</u> <u>флеш</u> це□мень (як і <u>цемра</u>) цемрадзь ціш цвіль цытадэль чырвань шчолач <u>шыр</u> <u>шэрань</u> ***** <u>ЗАЎВАГА :</u> [<u>Не блытаць</u> з рус. мовай! У бел. мове кру□ны, каноплі,	палын паркаль (тканіна) парць□ — нязм. (швейцар у гасцініцы, ...) пачак <u>пена□льці</u> — нязм. пе□рапіс подпіс пе□ракіс <u>плеш</u> (як і плех) продаж прэс-аташэ□ — (ваенны) пыл ранць□ — нязм. (хто жыве на % з пазыкі, продажу акцый...) <u>россып</u> рукапіс <u>са□жань</u> (Р.: са□жн ^я) <u>сіро□ка</u> - нязм. (сухі, гарачы вецер) струме□нь стэп сухавей сып тамада <u>тарна□да</u> — нязм. (смерч) <u>толь</u> (Р.: -ю, Т.: - <u>ем</u>) тру□фель ту□фель <u>фальш</u> цень (М.: у <u>це□ні</u> і <u>цяні□</u>) <u>шаль</u> (як і шалік) <u>шампунь</u> <u>шансанье□</u> — нязм. (фр.	ра□нча — нязм. рышэль□ — нязм. (ажурная вышыўка) рэвю□ — нязм. (тэатр.: <u>агляд-прадстаўленне</u> асобных сцэн) рэнаме□ — нязм. (усталяваная рэпутацыя, павага) самбрэра — нязм. сафа□ры (1— адзенне лёгкага пакою з кішэнямі і адстрочкай; 2— пада- рожжа ў экзатыч. краіну) трыю — нязм. чарніла (але: <u>бялілы</u> ў СБМ мн.) шаўро□ — нязм. (мяккая скура хромавага дуб- лення — са шкур коз) эмба□рга — нязм. (забарона ўвозу / вывазу замежных тавараў)

грудзі, дзверы — толькі <i>мн. л. !</i>]	эстрадны спявак; паэт, які піша такія песні) шпіталь шувель <u>шынель</u> (М.: у шынялі□)	
--	--	--

Тэма: ТЫПЫ СКЛАНЕННЯ НАЗОЎНІКАЎ

I. НАЗОЎНІКАВАЕ СКЛАНЕННЕ

1. Назоўнікі 1 - га скланення:

- 1) ж. р. на *-а (-я)*: хата, душа, нага, бабуля, сям'я;
- 2) аг. р. жан. полу на *-а (-я)*: малайчы□на (Іна), со□ня (Рая), ляўшá (Юля);
- 3) м. р. на наіскны *-á (-я□)*: суддзя□ Ілья□, тамада Кузьма;
- 4) аг. р. муж. полу на наіскны *-á (-я□)*: сірата́ Фамá, размазня□ Лука́

2. Назоўнікі 2 - га скланення:

- 1) м. р. з нулявым канчаткам: брат □, стол □;
- 2) н. р. на *-о, -а, -е, -ё*: акно, возера, поле, галлё;
- 3) 5 назоўнікаў н. р. на *-мя*: вымя, семя, цемя, полымя, бярэмя;
- 4) назоўнікі м. р. на *-а* з азначным суфіксам *-ішч-*: насішча, галасішча;
- 5) асобныя назоўнікі м. р. на *-о*: Пятро, Дняпро

3. Назоўнікі 3 - га скланення:

- ж. р. з нулявым канчаткам: печ □, мыш □, сенажаць □

4. Рознаскланяльныя назоўнікі:

- 1) м. р. на ненаіскны *-а (-я)*: ваявода Дані□ла, дзя□дзя Ва́ня;
- 2) аг. р. муж. полу на ненаіскны *-а (-я)*: запява́ла (Мікі□та), ціхóня (Ві□ця);
- 3) тры назоўнікі н. р. на *-мя*: імя□, племя, стрэ́мя;
- 4) назвы маладых істот з суфіксам *-яц-* у адз. л. і *-ят-* у мн. л. ва ўскосных склонах: дзіця, немаўля, кураня, сланяня, медзведзяня

5. Назоўнікі нулявога скланення (або нязменныя):

фае, купэ, бра, кенгуру, Сухумі, фрау Элен, Гурло́, Ючко́, Сядых, Эдзіт Піяф

6. Па-за тыпамі скланення (множналікавыя):

Пухавічы, сані, грудзі, Макарычы, абіцугі, нажніцы

II. ПРЫМЕТНІКАВАЕ СКЛАНЕННЕ

1. Словы, якія перайшлі ў назоўнікі а) з прыметнікаў: Сталовая зачы-
нена; б) з дзеепрыметнікаў: Камандуючы спыніўся; в) з парадкавых
лічэбнікаў: Першы выйшаў, а другі застаўся; г) з абагульнена-якас-

ных займеннікаў: *Нашы прыляцелі. Перш чым на іншага ківаць, узорам сам павінен стаць.*

2. Прозвішчы на **-ы (-і), -ая (-я)**, якія паходзяць ад **якасных і адносных** прыметнікаў: *Каліноўскі (-ая), Добры (-ая), Гарны (-ая)*

III. ЗМЕШАНАЕ СКЛАНЕННЕ (НАЗОЎНІКАВА - ПРЫМЕТНІКАВАЕ)

(Не блытаць з рознаскланяальнымі! Назоўнікі змешанага скланення ў адных склонах маюць канчаткі назоўнікаў, а ў другіх – прыметнікаў). Гэта прозвішчы, якія паходзяць ад прыналежных прыметнікаў з суфіксамі **-оў, -аў, -еў, -ёў, -ін, -ын (-ов-а, -ав-а, -ев-а, -ёв-а, -ін-а, -ын-а)**: *Іваноў, Сідараў, Гусеў, Сяднёў, Шамякін, Зорын, Паўлава, Злобіна...*

СКЛОНАВЫЯ КАНЧАТКІ НАЗОЎНІКАЎ

1 **1-га склан.:** **ж. р.** на **-а, -я** і **аг. р.** **ж. полу** на **-а, -я**; **м. р.** з **націскнымі а□, -я□** і **аг. р.** **м. полу** з **націскнымі а□, -я□**

СКЛОН	А	С	Н	О	В	А
	ЦВ.	ЗАЦВ.	Г, Х; К		МЯК. (і j)	
Н.	а				я	
Р.	ы		і			
Д.	е	ы	е; э□, ы		і	
В.	у				ю	
Т.	о□й (о□ю), ай (аю)				ё□й (ё□ю), яй (яю)	
М.	е	ы	е; э□, ы		і	
хата, вярба, сірата□, плакса Іна; Крапіва□, старшыня□, Кузьма□		пара, душа, ляўша□ Іра і Іван, ханжа□		нага, увага, слуга□, скруха; рука, цёзка Іра		зямля, сям'я, зграя, соня Каця, суддзя□, старшыня□, Ілья□

2 **Рознаскланяальныя:** **м. р.** з **ненаціскнымі -а, -я** і **аг. р.** **м. полу** з **ненаціскнымі -а, -я**

СКЛОН	А	С	Н	О	В	А
	ЦВ.	ЗАЦВ.	Г, К, Х		МЯК. (і j)	

Н.	<i>a</i>		<i>я</i>
Р.	<i>ы</i>	<i>i</i>	
Д.	<i>у</i>		<i>ю</i>
В.	<i>у</i>		<i>ю</i>
Т.	<i>ам</i>		<i>ем</i>
М.	<i>у</i>		<i>ю</i>
малайчына Грыша, стараста Мікіта, Фр. Скарына, тата	творца Міша; прамоўца — задзіра Юра	бацька; туляга Му- рашка; самавучка Алёшка; калека дзядзька Янка	соня Пеця; ціхоня Ваня; дзядуля Міця; Шабуня Косця

3 2-га склан. м. р. з нулявым □ АСАБОВЫЯ

СКЛОН	А С Н О В А			
	ЦВ.	ЗАЦВ.	Г, К, Х	МЯК. (і j)
М.	у (Наркевіч А.І., Сцяцко П.У. і інш. дактары навук) е (СБМ)	у		ю
на, пры, у, па	пры дзеду, прадзеду, суседу, брату(е), сыну(е), у народзе, на аграноме	пры мужу, Лукашу, доктару, ура- чу, свёкру, байцу	пры жаніху, Алегу, мана- ху, пастуху; настаўніку, арнітолагу	пры кавалю, цесцю, на герою, пры вадзіцелю, Мікалаю, вучню, пры госцю

4 2-га склан. м. р. з нулявым □ НЕАСАБОВЫЯ

	А	С	Н	О	В	А
--	---	---	---	---	---	---

СКЛОН	ЦВ.	ЗАЦВ.	Г, Х; К	МЯК. (і j)
М.	<i>е</i>	<i>ы</i>	<i>е; у</i>	<i>і</i>
<i>на, у, пры, на</i>	на слане, у но- се, у сне, на лёдзе, у аўсе, на казле, на асле, у гневе, у хляве, на сплаве, у Брэс- це, пры павеве	у міры, у мет- ры, на маршы, у канцы, у мя- чы, на маржы, на стрыжы, у літры, на ве- тры, у віхры, на крумкачы	на стозе, лузе, у кажусе (-ху); у імху (моху), на сцягу, буль- догу, архіпе- лагу; у змроку, у вобліку, на ваўку	у гаі, у чаі, на алени, на рулі, на пні, на кані, у тыдні, у агні, у рублі, у клеі, у баі, на краі, на дні, у ручаі, у адчаі

РОД НАЗОЎНІКАЎ

Род зменных назоўнікаў звычайна вызначаюць граматычна — па наборы канчаткаў пры скланенні. Род можна вызначыць таксама сінтаксічна — па канчатках залежных слоў: *паўнаводны Дняпро* (м. р.), *смачнае суфле* (н. р.), *ТАСС упаўнаважаны заявіць* (м. р.).

Да **агульнага роду** адносяцца:

1. Агульныя назоўнікі на -а (-я), якія абазначаюць асоб мужчынскага і жаночага полу; большасць з іх абазначаюць адмоўную характарыстыку асобы і маюць стылістычна заніжаную экспрэсіўную афарбоўку: *нэндза, нядбайла, заіка, жмінда, туляга, беларучка* і інш., але ёсць агульныя назоўнікі са станоўчай ацэнкай і са стылістычна нейтральнай афарбоўкай: *самавучка, малайчына, калега, цёзка*. Не блытаць: да агульнага роду не адносяцца назоўнікі на **-а (-я)**, якія абазначаюць **род заняткаў, прафесію** асоб муж. і жан. полу. Такія назоўнікі адносяцца да **мужчынскага роду**: *ваяка, суддзя, прамоўца, творца, тамада, стараста, старшыня* і пад.

2. Бытавыя формы ад афіцыйных уласных імён: *Жэня, Шура, Саша, Валера, Вася* (ад *Васіль і Васіліна, Васіліса*), *Сцяпа* (ад *Сцяпан і Сцяпаніда*).

3. Прозвішчы з канчаткам -а (-я) і прозвішчы з асновай на зычны: *Свірка, Пархута, Паходня, Біруля; Багдановіч, Русак, Кудравец, Янішчыц* і падобныя, у якіх па канчатку не відаць полу асобы, а таксама **нязменныя прозвішчы**: *Дзідро, Ючко, Бізэ, Мялкіх* і г. д.

Род нязменных назоўнікаў вызначаецца па семантыцы:

Да **мужчынскага роду** адносяцца:

1. Назвы асоб мужчынскага полу — мужчынскія імёны, формы звароту да мужчын, тыповыя мужчынскія прафесіі: *Вано, Іліко, Гогі, Вісэнтэ, Пуэбло; мсье, дэндзі* (франт, элегантна апрануты свецкі

чалавек); *аташэ* (кансультант пры пасольстве), *рэферы* (суддзя ў спартыўных спаборніцтвах), *мікада* (тытул японскага імператара), *кулі* (насільшчык, грузчык, чорнарабочы ў некаторых краінах Азіі), *парцье* (швейцар у гасцініцы).

2. Назвы **жывёл, птушак, насякомых, іншых жывых істот**: *дынга*, *зэбу* (буйнарагатая жывёла), *эму* (страус), *марабу* і *фламінга* (назвы птушак). Выключэнне: *івасі* (рыба сямейства селядцовых) — ж. р.; *цэцэ* (афрыканская муха) — ж. р.; *калібры* — дапускаюцца варыянты: і ж. р., і м. р.

3. Нязменныя назвы **гарадоў**: *Баржомі*, *Мехіка*, *Мантэвідэо*, *Більбао*, *Сарэнта*, *Бісау*, *Сант’яга*; **астравой**: *Капры*, *Тайці*, *Барнео*, *Сікоку*, *Хансю*, *Кюсю*, *Пуэрта-Рыка*, *Коффу* і інш. (у нязменных уласных назвах род вызначаецца па агульных назоўніках).

Да жаночага роду адносяцца:

1. Назвы **асоб жаночага полу** — жаночыя імёны, формы звароту да жанчын: *Ніно*, *Нані*, *Эдзі*, *Элізабет*, *Жанэт*, *Жулі*; *пані*, *фрэйлен*, *мадэмуазэль*, *місіс*.

2. Нязменныя назвы **рэк**: *Шпрэе*, *Лімпапо*, *Місуры*, *Македзі*, *Арынока*, *Хуанхэ*; **дзяржаў**: *Конга*, *Марока*, *Манака*, *Малі*, *Самалі*; **пустынь**: *Гобі*, *Калахары*, *Руб-Эль-Халі*; **гор**: *Ай-Петры*, *Мак-Кінлі*, *Кіліманджара*; **газет**: *”Юманітэ”*, *”Таймс”*, *”Грэнма”*; **арганізацый**: *ЮНЕСКА*, *УЕФА*, *ФІФА*, *ФІДЭ* і іншыя нязменныя ўласныя назоўнікі, у якіх да жаночага роду адносіцца агульны назоўнік, што абазначае родавае паняцце.

Да ніякага роду адносяцца:

1. **Неадушаўлёныя** нязменныя назоўнікі: *авеню*, *амплуа*, *журы*, *трыю*, *барока*, *дынама* (’від машыны’; але: *”Дынама” гудзеў* — м. р., ’стадыён’ або ’футбольны клуб’) і мн. іншыя. Выключэнне: *саламі* — ж. р., *кальрабі* (від капусты) — ж. р., *кофе* — м. р. (не блытаць са зменным *кава* — ж. р.).

2. Нязменныя назвы **азёр, мораў**: *Эры*, *Лох-Нэс*, *Ханка*; *Фіджы*.

3. Нязменныя словы ці застылыя формы слоў, якія перайшлі ў назоўнік з іншых часцін мовы і абазначаюць абстрактныя паняцці: *Мы верылі ў светлае Заўтра*. *Пачулася гучнае ”ўра”*. *Мне надакучыла тваё ”пачакай”*.

Асцерагайцеся памылкі!

Не блытайце вызначэнне роду ўласных **нязменных** назоўнікаў **са зменнымі**, у якіх род вызначаецца не па сямантыцы, а граматычна — па канчатках. Напрыклад, назвы *Севан*, *Селігёр*, *Хасан* (азёры) — м. р., бо скланяюцца, як *дом*, а возера *Свіцязь* — ж. р., бо скланяецца, як *сенажаць*. Гэтак жа: *Уфа* (горад) — ж. р., *Сінгапур* (дзяржава) — м. р.,

Арарат □ (гара) — м. р., *Арыён* □ (сузор'е) — м. р., а *Пухавічы* (горад), *Макáрычы* (вёска) не маюць роду, бо з'яўляюцца множналікавымі назоўнікамі, як *сані*, *дрожджы*.

Асцерагайцеся памылкі !

Па - б е л а р у с к у	Па - р у с к у
Камода, табака, таполя, жырафа, гусь, кішэнь і кішэня — ж. р. Шаль, гар, сып, на́сып, пачак, стэп, сабака — м. р. Кру□пы, каноплі, буякі, паводзіны, дрыжыкі — толькі мн. л. Грудзі, дзверы — толькі мн. л. Чарніла — толькі адз. л.	Комод, табак, тополь, жираф, гусь, карман — м. р. Шаль, гарь, сыпь, на́сыпь, пачка, степь, собака — ж. р. Крупá, конопля□, голубика, поведение, дрожь — толькі адз. л. Грудь / груди, дверь / двери — 2 формы ліку. Чернила — толькі мн. л.

РОД АБРЭВІАТУР

Зменная

Па канчатку і характары асновы:

БелАЗ □
рыбгас □
ЛіМ □
БАМ □
ГУМ □

м. р. (скланяюцца, як *дом* □)

Нязменная

Па апорным слове расшыфроўкі:

ЦСКА — м. р. (Цэнтральны спартыўны клуб арміі),
НАН — ж. р. (Нацыянальная акадэмія навук),
КП — м. р. (камандны пункт),
ПВТ — м. р. (Парк высокіх тэхналогій),
БелТА — н. р. (Беларускае тэлеграфнае агенцтва),
ЗША — не мае роду (Злучаныя Штаты Амерыкі),

Заданне 59. Вывзначце **род** наступных назоўнікаў.

Непаседа, ваявода, назола, гарэза, лэдзі, Элен, міс, Баку, Янцзы, какаду, гну, Дэлі, кімано, валацуга, няўмыцька, канферансье, кенгуру, Кракатау, алоэ, Гюго, полымя, Хуліо, бярэмя, птушаня, брыво, праныра, старшыня, Бядуля, Чылі, Осла, танга, шчання, Балхаш, калека, Кутаісі, Антонію, галіфэ, Нарач, Свіслач, Асіповічы, Сухумі, Пя□рну, Байкал, Місісіпі, Туапсэ□, неўставака, інтэрв'ю, Душанбе, Перу□, Ара́гві,

Сардзінія, поні, Катры□н, Гаіці, бра, пенснэ, сакратар Алена Пятроўна, фіяска.

Заданне 60. Запішыце словазлучэнні ў левы слупок, а ў правы — іх пераклад на беларускую мову; вызначце **род** і **лік** назоўнікаў у беларускай і рускай мовах.

Освещённая комната, спелая брусника, крупная черника, сладкая земляника, лёгкая изморозь, отечественный шампунь, душевный покой, вечерние сумерки, твоё поведение, вечные хлопоты, уроки пения, белая ромашка, прошла неделя, цинковые белила, оконченная рукопись, стоптанная ту□фля, спелое яблоко, серебряная медаль, наступило отчаяние, мокрый пол, чистый родник, запахло гарью, большу□ю охапку, с болью в сердце, выстиранное бельё, стояла сушь.

Заданне 61. Выпішыце пад загалоўкам **НЯПРАВІЛЬНА** словазлучэнні з **граматычнымі памылкамі**. Справа пад загалоўкам **ПРАВІЛЬНА** запішыце іх без памылак.

1. Сінія чарніла. 2. Густы пыл. 3. Твой каромысел. 4. Адсырэлая табак. 5. Вялікая жырафа. 6. На зялёных лісцях. 7. Гэтакі цуд. 8. Сваёй рукапісцю. 9. Старая камода. 10. Першы сажань. 11. Смачны яблык. 12. Рысавая крупа. 13. Тоўсты пачак. 14. Моцная боль. 15. Горкі палын. 16. Салдацкая шынель. 17. Аголеныя карэнні. 18. Новыя дзверы. 19. Прыхаваны фальш. 20. Заслужаная медаль. 21. Балючы мазоль. 22. Сінім Свіцязем. 23. Тоўстая кішэнь. 24. Складзеныя бяровенні. 25. Наліць газы. 26. Разбітай броўю. 27. Бязважкі газ. 28. Пакрыўся сыпам. 29. Чорны бездань. 30. Мядовы квецень. 31. Запомніўся суш. 32. Шырокая ростань. 33. Віднеўся ветразь. 34. Памыты посуд. 35. Шырокай груддзю. 36. Вялікія каменні. 37. Фурманка на гумавах калёсах. 38. Спелыя калоссі. 39. Салаўіная трэль. 40. Айчынны шампунь. 41. Стары гонт.

Заданне 62. Спішыце і літарай абазначце **род** назоўнікаў.

Варыянт 1	Варыянт 2	Варыянт 3	Варыянт 4
1. Насішча	1. Журы	1. Ваявода	1. Няўмека
2. Ручышча	2. Гну	2. Верф	2. РАУС
3. Гар	3. Шаль	3. ЧАЭС	3. ВАК
4. Слуга	4. БелТА	4. Нэп	4. Нарач
5. ВДУ	5. ЛіМ	5. Дынга	5. Зубішча
6. БАМ	6. Гуляка	6. Скупяндá	6. Вачышча
7. Горыч	7. Стараста	7. Галавішча	7. Суддзя

8. Цёзка 9. Фламінга	8. Кулачышча 9. Нажышча (ад <u>нага</u>)	8. Галасішча 9. Палын	8. Саша 9. Кенгуру
Варыянт 5	Варыянт 6	Варыянт 7	
1. Стэп 2. ТСБМ 3. Далонь 4. Дамішча 5. Тамада 6. Трыю 7. Роспач 8. Давер 9. Небарака	1. Алоэ 2. Плеш 3. Вятрыска 4. Гусь 5. Малайчына 6. Россып 7. Свіцязь 8. Жаль 9. ЮНЕСКА	1. Глыб 2. Засень 3. Дроб 4. Піч 5. Дынама 6. Моц 7. ТАСС 8. Кішэнь 9. Сып	

Заданне 63. Перакладзіце на беларускую мову, абазначце **род і лік** назоўнікаў у рускіх і ў беларускіх словах.

Дробь І (для *руж'я*), дробь ІІ (математ.), дробь ІІІ [1) дробный стук; 2) трель], конопля, пригоршня, отброс, аллея, голубика, сумерки, калитка, хлебá, кружево, отношение, овощи, общение, кладбище, лекарство, дрожь, сливки, остаток (*пищи*), колосья (*собирает.*), лестница (*приставная, переносная*), заросль.

С л о в ы д л я д а в е д а к: веснічкі, карункі, прысады, рэшткі (ежы), прыгаршчы, адвячорак, збажына, зносіны, могілкі, смятанка, адкіды, лекі, шрот, дроб, дробат, пошчак, драбіны, зараслі (зараснік).

КАНЧАТКІ НАЗОЎНІКАЎ м. р. 2-га скланення ў Р. склоне адз. л.

У **Р. склоне канчатак -а (-я)** маюць **канкрэтныя** назоўнікі, якія абазначаюць асоб, жывых істот, часткі цела: *госця, аленя, шчупака, рота, лоця* (але: *твару*); канкрэтныя прадметы і іх часткі: *класа, абцаса, штатыва*; прадпрыемствы, арганізацыі, установы: *завода, урада, саюза, ФАП, інстытута*; **акрэслены прамежак часу**: *года, тыдня, месяца*; назвы рэльефу, мясцовасцей, адміністрацыйных адзінак: *берага* (як і *мора, поля*), *ручая, яра, фіёрда, акіяна, раёна, рэгіёна*; адзінкі вымярэння: *градуса, метра, ампера*; навуковыя тэрміны: *катэта, сіноса, русізма*.

Канчатак -у (-ю) маюць:

1) **абстрактныя** назоўнікі, якія абазначаюць: а) **абстрактныя паняцці, пачуцці, адчуванні**: *прынцыпу, аўтарытэту, сэнсу, вопыту, настрою, голаду, сораму, суму*; б) **апрадмечаныя дзеянні, стан**: *догля-*

ду, адпачынку, гоману, ходу, пераезду, смеху, сну; **в) грамадска-палітычныя паняцці, навуковыя тэорыі, вучэнні:** *апартунізму, класіцызму, ідэалізму, дарвінізму, камунізму*; **г) неакрэсленыя прамежкі часу:** *веку, часу, узросту, тэрміну, перапынку, антракту, рэгламенту*; **д) назвы прасторавых паняццяў, памеру, формы:** *прастору, краю, выраю, шляху, стэпу, з усходу, верху, памеру*; **е) да абстрактных прымыкаюць назвы з’яў прыроды, стыхійных бедстваў** (многія з іх успрымаюцца органамі пачуццяў): *снегу, грому, граду, марозу, холаду, пажару, агню, змроку, шторму*;

2) рэчыўныя назоўнікі, якія абазначаюць розныя рэчывы, матэрыял, хімічныя элементы, назвы лякарстваў, тканін: *бялку, ячменю, пылу, воцату, кобальту, аспірыну, шоўку, нейлону*; **выключэнне:** *хлеба, аўса*;

3) зборныя назоўнікі: *натоўпу, чароту, хмызняку, ажыніку, друзу, рамонку, лёну, лубіну, гаю* (але калі ёсць памяншальны суфікс **-ок**, то ўжываецца канчаток **-а:** *гайка, ляска*);

4) назоўнікі ва ўстойлівых выразях: *з году ў год, з веку ў век, ні следу ні знаку, даць маху, з’ехаць з глузду, ні роду ні племені* і г. д.

Мнагазначныя назоўнікі м. р. 2-га склан. у залежнасці ад значэння могуць мець абодва канчаткі: **-а (-я)** і **-у (-ю)**. Напрыклад: *каля чыгуначнага пераезда* (канкр.: пэўнае месца); *не пачыналі пераезд* (абстр.: працэс); *з дагавора вынікае* (канкр.: дакумент); *між імі не было дагавору* (абстр.: 'дамоўленасці' — апрадмечанае дзеянне); *стаялі каля ясеня* (канкр.: прадмет); *мэбля з ясеню* (рэчыўны: матэрыял); *прадстаўнікі беларускага народа* (канкр.: нацыя); *мноства народу сабралася* (зборны: сукупнасць людзей); *далёка ад дому*; *выйсці з дому* (абстр.: родныя мясціны; жыллё, ачаг); *каля цаглянага дома* (канкр.: будынак), *збіліся з курсу* (абстр.: напрамак); *навучэнец першага курса*, *выкладанне курса беларускай мовы* (канкр.: год навучання; навуковая дысцыпліна).

Заданне 64. Запішыце назоўнікі ў табліцу спачатку ў **Н. склоне**, а затым пастаўце іх у **Р. склон адз. ліку**. Растлумачце правапіс канчаткаў, запоўніўшы табліцу **па ўзоры**:

Н. склон	Р. скл. адз. л.
З’езд	<i>з’езда</i> <i>настаўнікаў</i> — канкрэтны назоўнік; <i>з’езда</i> крутога — месца, па якім з’язджаюць, — канкр. наз.; <i>яго з’езд</i> з гары □ — адцягненае дзеянне; абстрактны
Стрэптако	наз.;
Рупар	<i>стрэптако</i> — бактэрыя; канкрэтны назоўнік;
Парк	<i>рупара</i> — канкрэтны назоўнік; <i>парку</i> — зялёныя насаджэнні; зборны назоўнік; <i>парка</i> — месца стаянкі транспарту; канкрэтны назоўнік

Абед, аб'езд, аб'ект, абертон, абрус, **авангард**, авёс, агітпункт, агнямёт, агонь, алень, алфавіт, амонім, анальгін, антонім, антрацит, аспірын, асфальт, **атрад**, аўтарытэт, бераг, боль, бор, брызент, вакуум, вальс, век, вецер, вобраз, вугаль, выезд, вылет, **выхад**, гай, гарох, гатунак, геній, гнеў, граб, гром, дабрабыт, дагавор, дом, дыягназ, дэсерт, жаль, жэмчуг, завод, загад, загар, заняпад, інвентар, іней, **калектыў**, каранцін, квас, кісель, край, крэпдэшын, курс, лес, лёд, лён, лёс, ліпень, літр, лоб, луг, лог, **лужок**, лядок, маніфест, манускрыпт, марш, месяц, мір, мурог, **мухамор!**, народ, настрой, нос, пад'езд, пакой, паланізм, палац, паход, пераезд, персанаж, **пігмент**, пікет, плён, плот, погляд, подых, покер, поліартрыт, поліэтылен, попыт, посах, поспех, посуд, прастор, працяг, пропуск, прыезд, пыл, песок, раён, раз'езд, **расклад**, раскол, розум, рот, русізм, рух, ручаёк, рыбгас, **рывок**, рык, рынг, **рэгламент**, салют, смех, снег, снегавік, сон, спакой, страх, стрэс, сук, сум, сумбур, суп, сход, талент, танец, твар, твор, тыдзень, тыраж, уздым, **урад**, хлеб, храм, **цень**, цукар, цэмент, чай, чарназём, шакалад, шлях, шоўк, шчэбет, шынель, яр.

Заданне 65. Запішыце назоўнікі спачатку ў **Н. склоне**, а затым пастаўце іх у **Т. склон** **адз. ліку**, запоўніўшы табліцу **па ўзоры**.

Н. скл.	Т. скл.
Квецень	<u>квеценню</u> — ж. р. 3-га склан.;
Кіпень	<u>кіпнем</u> (і <u>кіпенем</u>) — м. р. 2-га склан.;
Шура	<u>Шурай</u> — аг. р. ж. полу, 1-га склан.;
	і <u>Шурам</u> — аг. р. м. полу, рознаскланяльны;
Цень	<u>ценем</u> — м. р. 2-га склан.

Анатоль Грачанікаў, баль, боль, безліч, З.Бядуля, вадзіцель, **верф**, Віця, валацуга Валодзя, забулдыга Ільч, гаць, **глыб**, гусь, далонь, даль, дэталё, дзядзя, дзядуля, жаль, Жлобін, жмінда Раман, калега Ліда, Толя, г. Крычаў, **лебедзь**, ляўша Коля, М. Лужанін, медаль, Міша, **моль**, мыш, насып, палын, папараць, паўцень, **педаль**, плынь, Піціч, г. Рагачоў, рань, **россып**, **ростань**, Саўка, Сашка, Сібір, Ф.Скарына, г.Старобін, старшыня, старшына, скорapis, струмень, стрэмя, суддзя, фальш, **флеш**, І.Шамякін, **шпіталь**, шчолач, **шыр**, Юра, Юрый Семяняка.

Заданне 66. Запішыце назоўнікі спачатку ў **Н. склоне**, а затым пастаўце іх у **Д. склон** **адз. ліку**, запоўніўшы табліцу **па ўзоры**.

Н. скл.	Д. скл.
Грэчка	<u>грэццы</u> — ж. р. 1-га склан., аснова на к ;
Галіна	<u>Галіне</u> — ж. р. 1-га склан., цвёрдая аснова;
Валя	<u>Валі</u> — аг. р. ж. полу 1-га склан., мяккая аснова;

Мурашка (Фама)	і <u>Валю</u> — аг. р. м. полу рознасклан.; <u>Мурашкү</u> — аг. р. м. полу, рознаскланяльны
----------------	---

Аня, Алена, боль, Ваня, гар, **глухмёнь**, Грыша, **гусь**, дачка, дуга, елка, жаль, Жэня, забіяка Фама, задавака, Змітрок Бядуля, Зося, зямля, Ёлья, Ёна Варвашэня, Ёрына Шкраба, калега, Кузьма, **лебедзь**, лесастэп, медаль, Мікіта, Міця, Міша, накіп, недарэка, Ніна, палын, Паходня, Пеця, плакса Воля, полымя, Пятро Глебка, ручка, Рыгор Мялешка, рысь, Саўка, **слодыч**, сірата Сцяпан, Слава, скорapis, старшыня, старшыня, страха, стэп, суддзя, сям'я, тамада Ёван, Таня, ханжа, хвоя, чаромха, шчака, **шэрань**, Юрка.

Заданне 67. Запішыце назоўнікі ў табліцу спачатку ў **Н. склоне**, а затым пастаўце іх у **М. склон адз. ліку**. Растлумачце правапіс канчаткаў, запоўніўшы табліцу **па ўзоры**:

Н. скл.	М. скл.
Бой	у <i>баі</i> — м. р. 2-га склан. <u>неасабовы</u> , <u>мяккая</u> аснова;
Гарох	у <i>гароху</i> (<i>-се</i>) — м. р. 2-га склан. <u>неасабовы</u> , аснова на х ;
Айсберг	на <i>айсбергу</i> — м. р. 2-га скл. <u>неасабовы</u> , аснова на заднеязычны з ; выключэнне: іншамоўнае;
Правадыр	<i>пры правадыру</i> — -//-, <u>асабовы</u> , аснова на зацвярдзелы
Заўвага. Не калькуйце рускі прыназоўнік о , не ўжывайце без патрэбы рускую кальку-калёку аб на месцы беларускіх прыназоўнікаў у, на, пры, па .	

Агонь, Адам Гурыновіч, Алег, алень, Андрэй, безліч, боль, Букрэй, вадэвіль, верф, вецер, вырай, гай, Гамбург, гандляр, **гарбуз**, герой, горыч, гушчар, дачка, двор, дождж, дырэктар, зубр, Ёван Мележ, каваль, **кавыль**, **кажух** (2 варыянты), Кастусь, квецень, **кіпень** (2 варыянты), конь, край, крыльца, ланцуг, **лоб** (2 варыянты), Мацей Бурачок, млын, морж, мост, мядзведзь, павадыр, пасаг, **патруль**, правадыр, пух, россып, руль, рунь, **рысь**, рэвізор, рэпартаж, скорapis, слоўца, стог, струмень, суддзя, сцяг, сырадой, сям'я, трактар, узровень, уладар, Уладзімір Караткевіч, універмаг, цар, **цець** (2 варыянты), Цюрых, чай, чарадзея, чарцёж, чытач, шалаш, **шынель**, (Янка) Брыль, ячмень.

Заданне 68. Раскрыйце значэнне міжмоўных амонімаў з рускай і беларускай моў. З беларускімі словамі прыдумайце такія словазлучэнні, каб назоўнікі стаялі ў **Р. склоне адз. л.** Запішыце **па ўзоры**:

У рус. мове	У бел. мове	Прыклад
Гонор — <i>ганарыстасць</i> ,	Гонар — <i>маральная годнасць</i> ;	<i>Не мець гонару</i>

фанабэрыстасць	чэсць, пашана, павага	
----------------	-----------------------	--

Лик — лік, сход — сход, стежок — сцяжок, склон — склон, свет — свет, пыл — пыл, примус — примус, плот — плот, початок — пачатак, пах — пах, покой — пакой, поверх — паверх, наставник — настаўнік, падеж — падзеж, придаток — прыдатак.

Заданне 69. Пры спісванні выпраўляйце граматычныя памылкі ва ўжыванні **родавых, лікавых і склонавых формаў** назоўнікаў. Вусна растлумачце іх правапіс.

Сваімі коньмі; па вынікам экзаменаў; малому кацяняці; стукнуўся грудзю; бадзяцца па лясам, па дарогам; новымі дзвярыма; трывожыцца па начам; малое парасяці; прыйшоў з дзіцяці; стукнуць па сталу; на суседчыным кураняці; глядзець па тэлебачанні; белай гуссю; тваім велічам; бясконцай глыб'ю; к Цярэні Васілю; к Валёха Лідзе; з Цацоха Марынай, з Кудравец Ільей; з Галотам Міколам.

Тэма: СТУПЕНІ ПАРАЎНАННЯ ПРЫМЕТНІКАЎ

ФОРМА	ВЫШЭЙШАЯ СТУПЕНЬ	НАЙВЫШЭЙШАЯ СТУПЕНЬ
ПРОСТАЯ ФОРМА	-ейш- (-эйш-): кісл <u>ы</u> → кісл<u>ейш</u>ы, <u>высок</u> і → <u>вышэйш</u>ы; суплётывацый асноў: <u>добры</u> → <u>лепш</u>ы, <u>дрэнны</u> → <u>горш</u>ы, <u>малы</u> → <u>менш</u>ы, <u>вялікі</u> → <u>больш</u>ы; -ей, -эй, -ай – не ўжываць, бо атрымаецца <u>аманімія з прыслоўямі</u> ў вышэйшай ступені параўнання. (Можна толькі ў фальклёры і зрэдку ў мастацкім стылі)	най-: кісл<u>ейш</u>ы → <u>най</u>кісл<u>ейш</u>ы; зрэдку: <u>вялік</u> і → <u>най</u>вялік<u>ш</u>ы, <u>нов</u>ы → <u>най</u>ноў<u>ш</u>ы, <u>багат</u>ы → <u>най</u>багат<u>ш</u>ы, <u>дараг</u>і → <u>най</u>дараж<u>ш</u>ы

СКЛАДАНАЯ ФОРМА	больш, мениш: <u>кіслы</u> → <i>мениш</i> кіслы, <u>высокі</u> → <i>больш</i> высокі НЕЛЬГА: больш кіслейшы	самы, найбільш, найменш: <u>кіслы</u> → { <i>самы</i> кіслы <i>найбільш</i> кіслы, <i>найменш</i> кіслы НЕЛЬГА: самы кіслейшы, найбільш кіслейшы
--------------------	--	---

НЕ ЁТВАРАЮЦА ПРОСТЫЯ ФОРМЫ

ад якасных прыметнікаў з суфіксамі *-авіт-, -ав-, -яв-, -ляв-, -лів-, -іст-, -юч-, -аўн-, -ат-, -н-, -к-, -л-, -ічн-, -ніч-, -еньк-, -эзн-* :
цягавіты, перадавы, бялявы, вяртлявы, крыклівы, агністы, балючы, сакаўны, шурпаты, марозны, коўкі, чулы, гераічны, маляўнічы, маленькі, велічэзны і інш.

НЕ ЁТВАРАЮЦА ПРОСТЫЯ І СКЛАДАНЫЯ ФОРМЫ

ад якасных прыметнікаў, якія абазначаюць

- 1) **колькасна нязменную якасць**: сляпы, глухі, жанаты, халасты, замужняя, босы, голы, жывы, мёртвы, вусаты, рагаты, крывы і інш.;
- 2) **масці жывёл**: руды□, рыжы, буры, гняды, буланы, вараны□, рабы□, кáры, русы, пярэсты;
- 3) **назвы некаторых колераў (вытворныя прыметнікі)**: карыч~~не~~вы, блакітны, бронзавы, васільковы, ружовы, вішнёвы, фіялетаваы і інш.;
- 4) **складаныя прыметнікі**: белабокi, лапавухi, чарнабровы, цёмна-сіні і інш.

ПАМЫЛКІ ПРЫ ЁТВАРЭННІ І ЁЖЫВАННІ СТУПЕНЕЙ ПАРАЎНАННЯ ПРЫМЕТНІКАЎ

- ① Пры ётварэнні **СКЛАДАНЫХ ФОРМАЎ** трэба далучаць словы *больш, мениш, самы, найбільш, найменш* да **зыходных** формаў, а не да вышэйшай і не да найвышэйшай ступеней параўнання.
- ② **НЯЗМЕННЫЯ** формы вышэйшай ступені параўнання з суфіксамі *-ей, -эй, -ай* тыпу *лепей, вышэй, горай* лічацца адхіленнем ад літаратурнай нормы (бо яны аманімічныя з адпаведнымі формамі прыслоўяў у вышэйшай ступені параўнання), хаця такія формы прыметнікаў і ёжываюцца ў паэтычных, у фальклёрных творах, у мастацкай літаратуры, куды трапляюць з народнай мовы, з жывой гаворкі.
- ③ **ВЫШЭЙШАЯ** **СТУПЕНЬ** **ПАРАЎНАННЯ** звычайна ёжыва-

ещца з аб'ектам параўнання ў форме 1) В. скл. з прыназоўнікам *за*: Ён быў старэйшы *за сябра* на два гады. 2) Н. скл. з параўнальным злучнікам *чым* або *як*: Ён быў старэйшы, чым *сябар* (або: *як сябар*), на два гады. Сёлетні ўраджай лепшы, як *леташні* (або: чым *леташні*).

Формы Р. скл. без прыназоўніка тыпу "смялей яго", "святлей расы" — гэта рускія канструкцыі, гэта адхіленне ад нормаў беларускай мовы. Формы Р. скл. з прыназоўнікам *ад* у беларускай мове дапушчальныя ў мастацкім стылі (але не ў навуковым і не ў дзелавым): Мацнейшым *ад голасу* быў *посвіст* бурану.

- ④ **НАЙВЫШЭЙШАЯ СТУПЕНЬ ПАРАЎНАННЯ** звычайна ўжываецца з аб'ектам параўнання ў форме 1) Р. скл. з прыназоўнікам *з* або *сярод*: *Ляжыць на зямлі найвышэйшая з сосен* (або *сярод сосен*); 2) В. скл. з прыназоўнікам *за* і займеннікам *усё* або *ўсіх*: *найдаражэйшы за ўсіх* (або: *найдаражэйшы за ўсё*).

НЕ БЛЫТАЦЬ: У рускай мове прыметнікі з суфіксам *-ейш-* тыпу *добрэйший в мире человек, полезнейшие вещи, древнейшие орудия труда* — гэта **найвышэйшая ступень** ("превосходная степень"), а ў беларускай мове — **вышэйшая**. Таму ў беларускай мове такім канструкцыям адпавядаюць простыя або складаныя формы найвышэйшай ступені параўнання: *найлепшы* (*найдабрэйшы*) *ў свеце*; *самыя* карысныя рэчы, *самыя* старажытныя прылады працы.

Запомніць:

1. У беларускай мове абмежавана ўжыванне **кароткіх формаў** **якасных прыметнікаў**. Пры перакладзе кароткіх прыметнікаў тыпу *трудолюбив, настойчив, решителен, умён, бодр* трэба ўжываць поўныя формы.

2. **Прыналежныя прыметнікі** ўтвараюцца пры дапамозе суфіксаў *-оў (-ов), -аў (-ав), -еў (-ев), -ёў (-ёв)* — ад назоўнікаў м. р. і н. р.; *-ін (-ын)* — ад назоўнікаў ж. р. Формы тыпу *Пецяў, Мішын, дзядзін* — памылковыя. Трэба: *Пецеў, Мішаў, дзядзеў*.

Заданне 70. Перакладзіце на беларускую мову. Параўнайце ўтварэнне ступеней параўнання прыметнікаў, а таксама **кароткіх формаў** **якасных і прыналежных прыметнікаў** у беларускай і рускай мовах.

1. Длинна зимняя ночь. (С. Аксаков) 2. Зала и гостиная были темны. (А. Пушкин) 3. Но Чацкий не только умнее всех прочих лиц. [...] Он чувствителен, и весел, и остёр. (И. Гончаров) 4. Уже поднимались выше

тополей розовые утренние туманы. (М. Шолохов) 5. Восточный склон Сихотэ-Алиня более полог, чем западный... (В. Арсеньев) 6. Дорога с каждым шагом становилась тяжелее, и заметно было, как лошади бежали неохотнее. (Л. Толстой) 7. Пожалуй, кое в чём он был прав. (М. Шолохов) 8. Мать приказала отпереть дедушкин кабинет. (С. Аксаков) 9. Муж хозяйки был моложе Филиппа Петровича лет на пятнадцать. (А. Фадеев)

Заданне 71. Знайдзіце сказы з граматычнымі памылкамі і запішыце выпраўленыя варыянты.

1. Людская праца ўсіх дужэй на свеце. 2. Ён невысок, не надта ёмак. 3. Хто смялей цябе? 4. Ноч даўжэй за дзень. 5. Антось быў самы весялейшы з усіх хлопчыкаў. 6. Яна мне радней сястры. 7. Галя больш светлавая, чым яе мама. 8. Наш клёнік стаў яшчэ больш пушыстым. 9. Ён куды большы за мяне ростам. 10. Нашы грушы салатзейшыя ў свеце. 11. Да мяне вярнуўся ранейшы настрой. 12. З цягам часу валасы ў яго сталі менш русыя, чым у дзяцінстве. 13. Рака Дняпро найшырэйшая за Прыпяць. 14. Лепшы спосаб заварвання чаю — калі тым чаем сяброў прывячаю. 15. Хто ж дужэй ад грамады? 16. Ён у самай большай на свеце пасудзіне ёсць дно. 17. Твае сённяшнія вершы намнога весялейшыя. 18. Больш горшай бяды не бывае. 19. Ён хоць адышоў ад нас, але з намі засталася жывая памяць аб ім, засталася яго каштоўнейшая спадчына... 20. З глыбін пачуццяў нараджаюцца думкі і мары, ахопленыя невыразным зачараваннем, і жыццё здаецца паўней і прыгажэй. 21. Захочаш мець — мацней жадай.

Тэма: СІНТАКСІЧНАЯ СУВЯЗЬ ЛІЧЭБНІКАЎ З НАЗОЎНІКАМІ

- ① Уласнаколькасны ліч. **адзін (адна , адно , адны) дапасуецца** да наз. у р., л., скл. ва ўсіх склонах. Гэта поўнае дапасаванне. Напр.:
Н. адзін □ дом □, адна сцяна, адно акно, адны вароты
Р. аднаго дома, адной сцяны, аднаго акна, адных варот □
Д. к аднаму дому, адной сцяне, аднаму акну, адным варотам і г. д.
- ② Уласнаколькасны ліч. **два (дзве) і зборны абодва (абедзве) дапасуюцца** да наз. у родзе і склоне ва ўсіх склонах. Гэта няпоўнае дапасаванне. Напр.: Н. два (абодва) сталы, дзве (абедзве) ручкі
Р. двух (абодвух) сталоў, дзвюх (абедзвюх) ручак □
Т. з двума (абодвума) сталамі, дзвюма (абедзвюма) ручкамі і пад.
- ③ Уласнаколькасныя ліч. **тры, чатыры дапасуюцца** да наз. у склоне ва ўсіх склонах. Гэта таксама няпоўнае дапасаванне. Напр.:

Н. тры, чатыры дубы, рэчкі

Р. трох, чатырох дубоў, рэчак □

Т. з трыма, чатырма дубамі, рэчкамі і да т. п.

- ④ Уласнаколькасныя лічэбнікі ад пяці і вышэй і ўсе зборныя (трое, пяцёра, дзевяцера, адзінаццацера і пад.) кіруюць назоўнікамі (патрабуюць ад іх ф. Р. скл. мн. ліку) у Н. і В. скл., а ў астатніх склонах таксама дапасуюцца да назоўнікаў у склоне. Напрыклад:
 Н. пяць □ рублёў, двое кацянят □ — кіраванне Р. склонам мн. ліку
 Р. пяці рублёў, дваіх кацянят □ — дапасаванне ў склоне
 Д. к пяці рублям, дваім кацяням — дапасаванне ў склоне
 В. як Н. (пры неадуш. назоўніках) або як Р. (пры адуш. назоўніках)
 Т. з пяццю рублямі, дваімі кацянятамі — дапасаванне ў склоне
 М. на пяці рублях, на дваіх кацянятах — дапасаванне ў склоне
АЛЕ: тысяча, мільён, мільярд і іншыя назвы буйных велічынь (квадрыльён, квінтільён, секстыльён) кіруюць ва ўсіх склонах:

Н. тысяча рублёў

В. тысячу рублёў

Р. тысячы рублёў

Т. з тысячай рублёў

Д. к тысячы рублёў

М. у тысячы рублёў

- ⑤ Дробавыя ліч. кіруюць назоўнікамі (патрабуюць ад іх формы Р. скл. адз. л.) ва ўсіх склонах! Напрыклад:

Н. дзве пятыя метра

В. дзве пятыя метра

Р. дзвюх пятых метра

Т. дзвюма патымі метра

Д. дзвюм патым метра

М. у дзвюх пятых метра

АЛЕ (выключэнне з дробавых): Ліч. паўтара (паўтары) кіруе ў Н. і В. склонах Р. склонам адз. л., а ў астатніх склонах патрабуе ад назоўніка множнага ліку, сам жа лічэбнік пры гэтым не змяняецца (іншымі словамі, тут усё наадварот: калі пры астатніх дробавых не змяняецца назоўнік, то тут не змяняецца лічэбнік). А іменна:

Н. паўтара літра,

паўтары міскі

Р. паўтара літраў (і -а),

паўтары місак □ (і -скі)

Д. к паўтара літрам,

паўтары міскам

В. паўтара літра,

паўтары міскі

Т. з паўтара літрамі,

паўтары міскамі

М. у паўтара літрах,

у паўтары місках

УВАГА! Калі дробавы лічэбнік заканчваецца на тысяча, мільён, мільярд і іншыя назвы буйных велічынь, то гэтыя назвы буйных велічынь пры скланенні прымыкаюць у адзіночным ліку, а назоўнік прымыкае ў мн. ліку:

Н. дзвесце цэлых і дзве патыя мільёна рублёў

Р. двухсот цэлых і дзвюх пятых мільёна рублёў

Д. двумстам цэлым і дзвюм пятым мільёна рублёў

В. як Н.

Т. з двумастамі цэлымі і дзвюма пятымі мільёна рублёў

М. у двухстах цэлых і дзвюх пятых мільёна рублёў

⑥ Састаўныя ўласнаколькасныя лічэбнікі дапасуюцца да назоўніка або кіруюць імі ў залежнасці ад таго, якім словам заканчваецца састаўны лічэбнік:

1) калі словам адзін (адна, адно, адны), то гл. пункт ① (будзе поўнае дапасаванне ў родзе, ліку і ў склоне ва ўсіх склонах): 141 рубель, 141 акно, 141 рака, 141 вароты...

2) калі словам два (дзве), то гл. пункт ② (будзе дапасаванне ў родзе і ў склоне ва ўсіх склонах): 32 рублі, 32 кнігі...

3) калі словам тры або чатыры, то гл. пункт ③ (будзе дапасаванне ў склоне ва ўсіх склонах);

4) калі словам пяць, шэсць і г. д., то гл. пункт ④ (будзе кіраванне Р. склонам мн. л. у Н. і В. склонах, а ў астатніх склонах дапасаванне ў склоне).

⑦ Парадкавыя лічэбнікі дапасуюцца да назоўнікаў ва ўсіх склонах у родзе, ліку і склоне, як прыметнікі. Гэта поўнае дапасаванне.

Сінтаксічная сувязь паміж словамі ў межах дробавых лічэбнікаў

такая ж, як і вышэй апісаная сувязь лічэбнікаў з назоўнікамі. Таму трэба правільна чытаць лічэбнікі 1,2; 0,004; 0³/₅ %; 1,7 м; 3,4 га і г. д.: адна цэлая і дзве дзесятыя (а не дзесятых); нуль цэлых і чатыры сотыя (не сотых)...

ЗАПОМНІЦЬ СХЕМУ "РУКА":

1, 2, 3, 4 + Н. склон наз.

ад 5 і > + Р. склон наз.

1
2
3
4

Нельга: +

... ~~-ых~~
... ~~-іх~~
... ~~-а~~
... ~~-я~~

Трэба: +

... -ыя
... -ія
... -ы
... -і

Заданне 72. Запішыце прыклады словамі. Дапішыце адказы.

- 1) Да 14 дадаць 11,2 — будзе... 2) Ад 24587,5 адняць 121,3 — будзе...
 3) К 700 дадаць 1100 — будзе... 4) $8866 : 2$ — раўняецца... (у Д. склоне)
 5) $3,2 \times 2 = \dots$

Заданне 73. Запішыце лікі лічбамі, а затым словамі ў Н. і Т. скл.

668; 900-ы; 412; $\frac{3}{15}$; 0,02; $\frac{4}{5}$; 3,003; 64,3; 213; 311-мільённы.

Заданне 74. Знайдзіце спалучэнні слоў з граматычнымі памылкамі, падкрэсліце месца памылкі. Запішыце выпраўленыя варыянты.

Варыянт 1

1. Паміж дзвюмастамі трыццаццю двума вучнямі. 2. К чатырохстам шасцідзсяці двум тысячам экзemplярам. 3. 3 трымастамі пяццюдзсяццю чатырма рублямі. 4. Два цэлых і тры дзесятых працэнта. 5. Чатыры новыя сталы. 6. Пяццюстамі дваццаццю трыма дамамі.

Варыянт 2

1. На сямістах васьмідзсяці тысячах двухстах рукапісах. 2. 3 трымастамі дваццаццю дзвюма кнігамі. 3. У паўтара місках. 4. Два поўныя кубкі. 5. Адна цэлая і дзве тысячных тоны. 6. Дзве цэлыя і тры дзесятыя плошчы.

Варыянт 3

1. Каля двух цэлых і адной трэцяй бочкі. 2. Тры вялікія рыбіны. 3. 3 чатырыста пяццюдзсяццю трыма скрынкамі. 4. 3 дзвюмастамі двума малюнкамі. 5. У двухстах сарака дзвюх тонах. 6. У дзвюх цэлых і дзвюх дзесятых грама.

Варыянт 4

1. Адзін цэлы і тры сотыя кілаграма. 2. Да чатырох тысяч дзвюхсот дзевяноста дзвюх тон. 3. Дзве рыбацкія сеткі. 4. 3 паўтары тысячаі рублёў. 5. Адзін цэлы і чатыры дзесятых літра. 6. Дзве цэлыя і сем дзесятых шклянкі.

Варыянт 5

1. У дваццаці дзвюх цэлых і дзевяноста адным сотым грама. 2. Чатыры цэлых і тры сотых гектара. 3. Нуль цэлых і сорок дзве сотыя цэнтнера. 4. Са ста пяццюдзсяццю дзвюма далярамі. 5. Дзве старых шафы. 6. У паўтара кашах бульбы.

Варыянт 6

1. На адзін цэлы і дзве сотыя працэнта. 2. Сорок тры першых кіламетра. 3. Дваццаць дзве цэлыя і дзвесце трыццаць тры тысячныя тоны. 4. Нуль цэлы і тры дзесятых адлегласці. 5. Сто сорок два новыя падручнікі. 6. На паўтары тысячы рублёў.

Варыянт 7

1. 3 паўтары тысячамі рублямі. 2. Дзевяць цэлых і тры дзесятых гектара. 3. Стасаракатысячны жыхар. 4. Двое парасят. 5. У паўтара раза больш. 6. Каля нуля цэлых і шэсць дзесятых вядра.

Заданне 75. Дапішыце канчаткі замест кропак і ўкажыце адной літарай, канчатак якога склону трэба дапісаць замест кропак — назоўнага (Н.) ці роднага (Р.).

Варыянт 1 1. Паўтар.. тыдн.. . 1. Два нов.. сшытк.. . 2. Тры цэл.. і чатыры дзесят.. . 3. Чатырыста трыццаць чатыры рубл...	Варыянт 2 1. Тры невысок.. дрэўц.. . 2. Сто сорок два вучн.. . 3. Паўтар.. цэнтнер.. . 4. Чатыры цэл.. і шэсць сотых.
Варыянт 3 1. Трыста два кілаграм.. . 2. Паўтар.. акн.. . 3. 1 цэл.. і тры сём.. . 4. Пяцьсот чатыры доўг.. кіламетр..	Варыянт 4 1. Дзве цэл.. і пяць восьмых. 2. Чатыры вялік.. шар.. . 3. Паўтар.. літр.. . 4. Дзвесце дваццаць тры гектар..
Варыянт 5 1. Дваццаць два апошн.. дн(я, і). 2. Тры цэл.. і дзве дзесят.. тысячы. 3. Чатыры цэл.. і сем тысячных. 4. На працягу амаль трыццац.. гадоў.	Варыянт 6 1. Сорок два будынк.. . 2. Тры доўг.. зімы. 3. Нуль цэл.. і восем дзесятых. 4. Дзве цяжк.. гаўбіцы.

Заданне 76. Спішыце, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары.

Два..цаць тры вялікі.. стал..; ст..(?)два..цаці(?)пяц(?)гадовы юбілей; (абодва, абедзве) акн..; (абое, абодва) малад(ых, ыя) жаніх(і, а); (абое, абедзве) нявесты; тры..цаці(?)тыс..чны танк; два варан(ы□х, ы□я) кан(я□, і□); трох(?)міл(іа, ья)рдны рахунак; тыс..ча в(о, а)с..мсот вос..мдз..сят дз..вяты год; (два, дзве) трэц(іх, ія) метр(а, аў); чатыры цэл(ых, ыя) і тры восьм(ых, ыя) (стагі, стога); нуль цэл(ы, ых) і два..цаць тры сот(ыя, ых) працэнт(а, аў); пяць два..цаць трэц(іх, ія) кавалк(а, і, аў); тры два..цаць пят(ыя, ых) (часткі, частак).

Тэма: З А Й М Е Н Н І К

1. Займеннікі **ты** і **сябе**, у адрозненне ад рускай мовы, па-беларуску ў Д. і М. склонах пішуцца з літарай **а** ў аснове:

Н. ты , —	В. цябе, сябе
Р. цябе, сябе	Т. табой (-ою), сабой (-ою)
Д. табе, сабе	М. (пры) табе, (на) сабе

2. У моўнай практыцы трэба адрозніваць азначальныя займеннікі **сам** (**само**□, **сама**□, **са**□**мі**) і **самы** (**са**□**мае**, **са**□**мая**, **са**□**мыя**).

Калі займеннік **са**□**мы** (**-ае, -ая, -ыя**) ужываецца не з назоўнікам, а з прыметнікам і разам з ім утварае складаную форму найвышэйшай ступені параўнання прыметніка, то ён самастойным членам сказа не з'яўляецца, пераходзіць у формаўтваральную часціцу: *Ужо ў са□мым раннім узросце ў дзіцяці развіваецца думка і мова, выходзяюцца адносіны да добра і зла.* (В.Вітка)

Ва ўскосных склонах у займенніку **сам** (**само**□, **сама**□, **са**□**мі**) націск падае на канчатак, а ў займенніку **са**□**мы** (**са**□**мае**, **са**□**мая**, **са**□**мыя**) — на аснову:

Н. сам, само □, сама □, са □ мі ;	Н. са □ мы , са □ мае , са □ мая ,
Р. само □ га (м. і н. р.), само □ й , са □ мыя	Р. са □ мага (м. і н. р.), са □ май ,
самі □ х ;	са □ мых
Д. само □ му (м. і н. р.), само □ й , самі □ м ;	Д. са □ маму (м. і н. р.), са □ май ,
В. сам (само □ га), само □, саму □, самі □ х ;	са □ мым
Т. самі □ м (м. і н. р.), само □ й , самі □ мі ;	В. са □ мы (са □ мага), са □ мае , са □ мую , са □ мыя (са □ мых)
М. (у) самі □ м , (у) само □ й , (у) самі □ х ;	Т. са □ мым (м. і н. р.), са □ май , са □ мымі
	М. (на) са □ мым , (на) са □ май , (на) са □ мых

УВАГА: У займенніку **сам** націск падае менавіта на першы галосны канчатак, а не на апошні; гутарковыя формы **самаго**□, **самаму**□ **памылковыя**, гэта адхіленне ад нормы.

3. Трэба адрозніваць ужыванне займеннікаў у канструкцыях:

1) **не хто іншы, як...**; **не што іншае, як...** і 2) **ніхто іншы не...**; **нішто іншае не...**. Першыя спалучэнні з займеннікамі **хто** (гэта ўсечаная форма ад няпэўнага займенніка **хтосьці**) і **што** (усечаная форма ад няпэўнага займенніка **штосьці**) ужываюцца ў сказах, дзе няма другога адмоўя. Другія ж словазлучэнні **ніхто іншы не...**; **нішто іншае не...** ужываюцца ў адмоўных сказах, дзе пры выказніку ўжо ёсць адмоўе **не**:

1) *Гэта было не што іншае, як зямлянка.* (Або: *...не што іншае, а зямлянка*). Тут слова **што** можна замяніць на **штосьці** або ўсё спалучэнне замяніць на часціцу **менавіта**: *Гэта была менавіта зямлянка.* Аналагічна:

Прыйшоў **не хто іншы, як** мой даўні сябар. (...**не хто іншы, а** мой даўні сябар; ...**не хтосьці іншы, а**...; Прыйшоў **менавіта** мой даўні сябар).

2) **Нішто іншае**, акрамя футбола з хакеем, Кацю **не цікавіла**. **Ніхто іншы** ў гэты склеп **не заглядаў**. Тут можна апусціць слова **іншае**: **Нішто**, акрамя футбола з хакеем, Кацю **не цікавіла**. **Ніхто** ў гэты склеп **не заглядаў**.

4. Нельга калькаваць рускія аднаслоўныя адмоўныя займеннікі **некого, нечего** і механічна палітарна перакладаць іх на беларускую мову. У нашай мове ім адпавядаюць двухслоўныя выразы **няма каго, няма чаго**.

Асцерагайцеся памылкі:

П а - р у с к у	П а - б е л а р у с к у
Не□кого послать, не□чего дать, не□кем заменить, не□чем занять	няма каго паслаць, няма чаго даць, няма кім замяніць, няма чым заняць

Заданне 77. Устаўце патрэбны займеннік, падкрэсліце яго.

1. Здаецца, каб меў крылы, узмахнуў бы імі і, як магутны птах, узяцеў бы высока-высока над гэтай ракой, што ціха плюскоча ля (са□мых, самі□х) ног. (Г. Ш.) 2. Во толькі рабіць гэта не надта хацелася (са□маму, самому, самаму□) Бураву, лепш, каб ужо хто іншы. (В.Б.) 3. Каля (самога, самага) берага б'е з-пад зямлі крыніца з серабрыстай сцюдзёнай вадою. (В.В.) 4. З усіх сродкаў выхавання, якія ёсць у нас, у людзей, (самі□м, са□мым) выпрабаваным і надзейным было і будзе слова. (Віт.) 5. Адчуванне таго, што Ганна толькі госцяю стала, было ў кожнага і ў (самай, самой) Ганны. (К.Ч.) 6. Іх абстралялі і забралі ўсіх жывых, але (самога, самага) іхняга начальніка, якога даўно ўжо шукаюць, паміж імі не было. (К.Ч.)

Заданне 78. У якіх сказах ужыты формы займенніка **сам**, а ў якіх — **самы**? Выпішыце **нумары** сказаў з формамі займенніка **сам**.

1. Як тая рабіна, цвіла ў гэтае лета Ганна. Яшчэ, здаецца, учора была гарэза, падлетак, а вось ужо ў сам..й добрай пары дзяўчына, у сам..й красе сваёй! (І. М.) 2. На пірамідзе гумна бачу даўно знаёмы выступ буслінага гнязда, а на гняздзе — сам..га бусла. (Б.) 3. Дзень быў вясёлы, сонца свяціла з сам..га ранку. (Кул.) 4. Неўзабаве ціша запанавала ў класе, нават старэйшыя вучні, якія самі чыталі гэты твор і ведалі яго на памяць, уважліва ўслухоўваліся ў кожнае слова настаўніка. (С.А.) 5. У такія хвіліны я, вядома, не звяртаў увагі на бэз, хоць стаяў ён у мяне пад сам..м носам. Затое пасля экзаменаў пах бэзу да сам..га вечара п'яніў мне галаву. (І.Н.)

6. Не жадай іншым таго, чаго не жадаеш сам..му с..бе. (Прыказка)

Заданне 79. Выпішыце нумары сказаў, у якіх на месцы пропуску трэба ўставіць займеннік **сябе** ў Р. ці В. склоне.

1. Пасля вайны коней не хапала, дык на ... аралі. 2. А гады бесклапотнага дзяцінства і юнацтва не забываем, пакідаем у ... на ўсё жыццё. 3. Досыць дакараць яе, яна і так сама ... не рада. 4. Сама ... 8 Сакавіка падарыла кветкі. 5. Не звяртай на ... ўвагі, не засяроджвайся на фізічных недахопах, а радуйся прыгажосці і шчодрасці душы. 6. Самому ... стала няёмка ад выказанай ім самім праўды. 7. У чужой кампаніі дзяўчыне стала не па 8. Кудлач быў добрым і верным сторажам, чужых блізка да ... не падпускаў. 9. Не шукай непатрэбнага, лішняга клопату ні ... , ні іншым. 10. Гаспадар ён так ... , але хоць мужчынская шапка вісела ў хаце. 11. Дзядзька даў ... зарок больш не хадзіць на паляванне. 12. Несла ношку на 13. Нахіліўся і ўбачыў у ... пад нагамі вожыка.

Заданне 80. Выпішыце нумары сказаў з **граматычнымі памылкамі** ва ўжыванні займеннікаў. Вусна выпраўце памылкі.

1. Чужое возьмеш — сабе на карысць не пойдзе... (А. С.) 2. Я цябе такое раскажу, што ў цябе адпадзе ахвота прэчыць. 3. Не стаў сабе дачасна помнік і ў бяссмерце не спяшы, лаві не ўласнай славы промні, а сонца кожнае душы. (Панч.) 4. Каля самога плоту раслі крапіва і чыстацел. 5. Мне хацелася не раз самаму ўзяцець у неба. 6. Падышоў к самаму берагу і зірнуў уніз. 7. Прыдбаў сябе ў "Букінісце" рэдкую кнігу. 8. Ты старэйшы, на цябе ўвесць клопат ляжа. (І. Н.) 9. Па падворку хадзіў ніхто іншы, як сын. 10. Каля берага ракі стаяў разложысты дуб. Калі ён параўняўся з ім, то пачуў брэх сабакі. 11. Настаўнік параў нясе кнігі да сябе. 12. Каля жыта на самай мяжы стаяла не што іншае, як новы камбайн. 13. Каля самай школы Алег убачыў дырэктара. Ён падышоў да яго. 14. Які-ніякі, а ўсё-такі свой дом. 15. Ідучы ў армію, сын папрасіў маму не выкідваць свае сшыткі. 16. Табе, шчодры сялянскі стол, хочацца сказаць ласкавае слова. (Я.С.) 17. Хто-ніхто ўжо працаваў на полі. (К. Ч.) 18. Сусед раў Андрэю схаваць сына, але ён яго не паслухаўся. 19. Жыў ціха, некаму не жаліўся на свой лёс. 20. І некага нам папракаць. 21. На радзіме цябе знаёмы кожны сустрэчны. 22. Завітала цётка Фядора не так сябе, а па важнай справе. 23. Няўжо цябе больш прыемна частавацца, чым самому дарыць пачастункі? 24. Самай гаспадыні дома не было, у агародчыку варушылася толькі старая маці. 25. Хацелася самаму праплыць на лодцы. 26. Ніхто не зробіць горш табе, чым сам сабе. 27. Бабуля папрасіла ўнучку купіць сабе малака. 28. Нішто іншае не пакідае ў душы такі яркі след, як першае каханне. 29. У госці завітаў ніхто іншы, як яго даўні сябар. 30. Калі

на галінку пераскоквала вавёрка, з яе сыпаўся снег. **31.** Тады ён усё ўспомніць цябе, усё прыгадае. **32.** Зрэдку хто-ніхто заглядваў у гэтую балоцістую мясціну.

Заданне 81. Спішыце, выбіраючы адпаведны па сэнсе займеннік.

1. Зрабіць (сябе, сабе). 2. Прывучыў (сябе, сабе) к парадку. 3. Ubачылі (самага, самога, самага) прэзідэнта. 4. Каля (самой, самай) рэчкі. 5. Самі (сабе, сябе) шкодзім. 6. Загадалі яму (самаму, самому). 7. У (самым, самім) патайным месцы.

Тэма: ПРАВАПІС КАНЧАТКАЎ ДЗЕЯСЛОВАЎ

- Невыразны галосны ў канчатку дзеяслова або ў суфіксе інфінітыва часта можна **праверыць націскам**, адкінуўшы прыстаўку:
падгледз(і?, е?)ць — глядзёць; ён падгледз(і?, е?)ць — ён глядзіць.
- Калі ў слове **націск нерухома**, то трэба кіравацца **табліцай асабовых канчаткаў** дзеясловаў **I і II** спражэнняў:

I спражэнне:		II спражэнне:	
<u>Адз. л.</u>	<u>Мн. л.</u>	<u>Адз. л.</u>	<u>Мн. л.</u>
1-я ас. -у, -ю	-ем, -ё□м, -ам, -óm	-у, -ю	-ім, -ым
2-я ас. -еш, -э□ш, -аш	-еце, -аце, -яцё	-іш, -ыш	-іце, -ыце
3-я ас. -е, -э□, -а	-уць, -юць	-іць, -ыць	-аць, -яць

- У дзеясловаў з **ненаціскнымі канчаткамі** спражэнне можна вызначыць **па інфінітыве**, кіруючыся наступным:

Да II спражэння адносяцца:

- дзеясловы на **-іць (-ыць)**, дзе **-і-, -ы-** — суфікс: *насіць, тужыць* [не блытаць з аднаскладовымі дзеясловамі I спраж. тыпу *віць, шыць, крыць*, дзе **-і-, -ы-** ў корані];
- дзеясловы на **-ець**, калі **-е** не захоўваецца ў 1-й асобе адз.л.: *вярцець* — *вярчу* (а не *вярцею*), *вісець* — *вішу* (а не *вісею*); але: *хацець* — *хачу, хочаш, хоча, хочам, хочаце, хочуць* (I спраж.);
- 5 дзеясловаў на **-аць**: *гнаць, спаць, стаяць, баяцца, залежаць* і ўсе вытворныя ад іх.

Усе астатнія дзеясловы з **ненаціскнымі канчаткамі** — **I спраж.** *Бегчы* і вытворныя ад яго (*выбегчы, адбегчыся...*) — рознаспрагальныя. *Есці, даць* і вытворныя ад іх (*пад'есці, наесціся, addацца*) — нетэматыч-

нага спражэння, спрагаюцца па-асобаму, маюць спецыфічныя канчаткі:

- 1-я ас. я ем, дам; мы ямо, дамо (і варыянт ядзім, дадзім);
 2-я ас. ты ясі, дасі; вы ясце, дасце;
 3-я ас. ён есць, дасць; яны ядуць, дадуць

4. Пры змяненні дзеяслова нельга мяняць яго трыванне!!! Напрыклад, у наступных парах не адзін і той жа, а розныя дзеясловы: абціраць і абцёрці, вывозіць і вывезці, насіць і несці і г. д.

5. У 2-й асобе мн. л. націск не можа падаць на першы склад канчатка! Ён можа падаць

а) або на аснову (вучыцца, абцірацца, носіцца),

б) або на другі склад канчатка — на склад це (берацца, смеяцца, гледзіцца). Пры гэтым у 1-м складзе перад націскам у канчатку замест е пішацца я, а замест э пішацца а: несяцца, абатрацца. У іншых пераднаціскных і паслянаціскных складах застаецца е :

(вы) вывеце, гледзіце.

6. У загадным ладзе ў 1-й асобе множнага ліку дзеясловы могуць мець спецыфічныя для беларускай мовы канчаткі -ем, -эем (пад націскам), -ма (не пад націскам): нясем, кладзем, вяжэем, бярэем; складвайма, канчайма. У абвесным ладзе ў 1-й асобе множнага ліку гэтыя дзеясловы маюць канчаткі: нясёем, кладзёем, вяжам, бярём; складаемся, канчаем. Т. ч., у загадным ладзе канчаткі -ем і -эем націскныя, а ў абвесным ладзе канчатак -ем ненаціскны.

У 2-й асобе множнага ліку ў загадным ладзе, у адрозненне ад абвеснага, націск можа падаць на канчатак -ы (-і) перад постфіксам -це : загадны лад: бяліце, прарасіце, кладзіце; абвесны лад: беіце, праросіце, кладзяце.

Заданне 82. Вызначце спражэнне дзеясловаў і запоўніце табліцу па ўзоры. Вусна растлумачце правапіс невыразных галосных. Якой тыповай памылкі трэба асцерагацца пры ўжыванні дзеясловаў у форме 2-й асобы мн. л. абвеснага ладу ?

Памятайце: пры змяненні формы дзеяслова нельга мяняць яго трыванне, інакш дадзены дзеяслоў падмяняецца парным яму паводле трывання дзеясловам.

Інфінітыў	2-я асоба мн. ліку абвес. ладу (Вы)
1. Вы <u>ліць</u> (лі <u>ць</u>)	вы <u>льце</u> – I спр. (утвораны ад <u>аднаскладовага</u> на <u>-іць</u> , дзе <u>і</u> ў корані)
2. Адабраць	ад <u>берацца</u> – I спр. (інфінітыў на <u>-аць</u> , не ўваходзіць у лік

3. Блаславіць	5-і дзеясл. II спр., у першым складзе перад націскам <u>э</u> змянілася на <u>а</u>) блаславі <u>це́</u> – II спр. (не бытаць з <u>загадным</u> <u>ладам</u> , дзе націск на канчатку <u>і</u>)
---------------	--

1 варыянт

Абавязаць, абAPERціся, абнадзе(е,і,я)ць, абтрэсці, агледз..ць, аглядаць, адазвацца, адаслаць, аддацца, адмароз..ць, адмер..ць, аднесці, адолаць, **адпачыць ! // адпачнуць**, адцерці, апынуцца, ачнуцца, берагчы, біцца, варажыць, варухнуць, везці, весці, в(я,і)сець, выб(я,е)ліць, выбраць, выв(я,е)сіць, віць, выц(я,е)сніць, выціснуць, выл..чыць (ад хваробы), выл..чыць (лік), вязаць, **дрыжаць !, маўчаць !, верашчаць!**.

2 варыянт

Вярнуцца, абцерці, гнацца, гнуцца, грызці, грэбці, грэцца, даплесці, жаць (жыта), закругліць, застацца, захінуцца, заціхнуць, ісці, калупнуць, калыхнуць, кіпець, кіпяціцца, класціся, легчы, лічыць, махнуць, наесціся, несці, падаслаць (ад падсылаць і падсцілаць), падгледз..ць, падкурч..ць (ногі), панесці, парваць, пераскоч..ць, плыць, пражыць.

3 варыянт

Парасціць, праскакаць, прачнуцца, прыбав..ць, прыглядацца, прысягнуць, разагнуцца, разбіцца, развесці, развіць, развязаць, разліць, разлятацца, разляецца, скубці, стаяць, студзіць, сцерагчыся, сцягваць, сцягнуць, сутыкнуцца, сячы, ткаць, трэсціся, угінацца, угледз..цца, уесціся, узбегчы, укласці, укруціць, хацець, церці, цікав..цца.

Заданне 83. Устаўце прапушчаныя літары, вусна растлумачце іх правапіс. У 2-й ас. мн. л. (**Вы**) дзеясловы стаяць у **абвесным** ладзе.

Інфінітыў	Мы	Ты	Вы	Яны
Агледз..ць	апчаслів..м	Ты адслуж..ш	агледз..це	абуджа..ць
Выгр..біся	бяр..м	вы(я,е)в..ш	адарв..це	выс(я,е)..ць
Выс(я,е)дз..ць	загорн..мся	заседз..шыся	водз..це	замаркоц..цца
Заенч..ць	запіш..м	заслон..шыся	маўч..це	засмал..ць
Замаркоц..цца	зверн..мся	выс(я,е)дз..ш	пазыч..це	захоч..ць
Засаром..ць	калыш..м	высв(я,е)тл..ш	прачн..цеся	зліту..цца
Засяродз..цца	купля..м	выдз(я,е)ўб..ш	рж..це	пераскоч..ць
Праветр..ць	надзен..м	касавур..шыся	складз..це	праскач..ць
Разве..ць	пол..м	паскандал..ш	скрып..це	разве..ць
Се..ць	праветр..м	улагодз..ш	узар..це	заквохч..ць
Інфінітыў	Мы	Ён	Вы	Яны

Удасканал..ць	узваж..м	выб..р..	выв..дз..це	дазіру..ць
Угледз..ць	смя..мя	перагуква..цца	зав..з..це	адвоз..ць
Разнос..ць	разгледз..м	прыслуха..цца	пан..с..це	пацвердз..ць
Ра..ць	адступа..м	зачару..цца	в(я,е)дз..це	прыварож..ць
Разгледз..цца	агледз..мя	агледз..цца	бераж..це	падкорм..ць
Выб..л..ць	сустрака..м	піш..цца	верн..цеся	падгледз..ць
Напасв..ць	дзеініча..м	вы(е, я)в..цца	ль..це	нагосц..цца
Перамер..ць	выб..р..м	губля..цца	см(я,е)..цеся	высыпл..ць

Заданне 84. Устаўце прапушчаныя літары, вусна растлумачце іх правапіс.

Трэба	Мы	Яны	Ты, вы, ён
абнадзе..ць	адверн..мя	адвоз..ць	Ты абкапа..ш
абнадзе..ваць	адгорн..м	адгародз..цца	абура..шыя
абмусол..ць	апын..м	адхрысц..цца	адсвішч..ш
адгладз..ць	буркоч..м	абмусол..ць	валацуж..ш
адмер..ць	выб..ж..м	ацел..цца	дабіва..шыя
адол..ць	валакіц..м	барабан..ць	дабуду..ш
апрамен..цца	валоч..мя	барон..цца	здол(е?)..ш
апярэдж(ы?)ваць	варож..м	булькоч..ць	назнач..ш
атуман..ць (накі- нуць туман)	вын(я,е)с..мя	віхля..ць	пакліч..ш
валацуж..ць	высуш..м	вызнач..цца	пачува..ш
выв..рц..ць	высыпа..м	вынос..ць	пачысце..ш
выл..цець	вышморгва..м	вытач..ць	пачысц..ш
вын(я,і)шч..цца	вы(е,я)сн..м	вытрав..цца	прыварож..ш
вып(е,я)сц..ць	гаду..мя	вэндз..ць	прывар..ш
выправ..цца	грукоч..м	вярэдз..ць	Вы выб..ж..це
высмал..ць	даганя..м	годз..ць	вын..с..це (буд. час)
выстра..цца	дапіш..м	гон..ць	вын..с..це (заг. лад)
вытрав..цца	завуз..м	грукоч..ць	вытч..це (буд. ч.)
вы(е,я)в..ць	завяж..м	даводз..цца	выштурха..це (буд.ч.)
грубіян..ць	заплюшч..м	данос..цца	дабіва..цеся (ц. ч.)
дагледз..ць	засмокч..м	драту..ць	дагр..б..цеся (буд. ч.)
дачысц..цца	затул..мя	жал..цца	заенч..це
забуян..ць	згату..м	заводз..ць	зачысц..це
засакрэц..ць	здабудз..м	завуз..ць	нагн..цеся (буд. ч.)
здол..ць	насыц..м	заенч..ць	н(е,я)с..це (ц. ч.)
калым..ць	насыча..м	заквас..ць	падкароц..це
назапас..ць	начэш..м	закопц..ць	прыблытва..цеся (ц.ч.)
належ..ць	пагладз..м	засвішч..ць	расплюшч..це
насыц..ць	падпіш..мя	засмуц..ць	см(я,е)..цеся (ц. ч.)
	Мы пакліч..м	Яны калым..ць	Ён абазна..цца

пагладз..ць	паляпша..м	конч..ць	верн..цца
падгледз..ць	пачысце..м	кточ..ць	выл..ц..ць
перачысц..ць	пераскоч..м	нагамон..цца	гайда..цца
прабач..ць	пракруж..м	напоўн..ць	датрыма..цца
праігр..ваць	праскач..м	пабел..ць	заверн..цца
размароз..цца	разгладз..м	пачу..ць	засол..цца
разыгр..ваць	раскол..м	перавоз..ць	трапля..цца
раскашэл..вацца	расцяруш..м	праскоч..ць	узрушва..цца
расплюшч..ць	спалуч..м	разнос..цца	усм(я, і)ха..цца
усвядом..цца	угледз..мся	угледз..цца	раскладва..цца

Заданне 85. Выпраўце памылкі ва ўжыванні дзеясловаў.

1. Куды вы бяжыце? 2. Так не праб'ецеся. 3. Навошта ўеце вяроўку? 4. На мой голас адзавецеся. 5. Прыходзьце, як толькі прачнецеся. 6. Скажэце, каб прыходзілі. 7. Як вы іх распазнаеце? 8. Ідзе м гэта мы ўчора па лесе і раптам бачым... 9. Мы вядзе м з сабой дзяцей. 10. З якой мэтай іх бярэце з сабой? 11. Як толькі паклічу — адразу адгукнецеся. 12. Перад пачаткам новага навучальнага года мы абавязкова падстрыжэмся. 13. Трэба адмерыць 5 м. стужкі. 14. Яны з лёгкасцю пераскочуць канаву. 15. Коннікі праскачаць перад вокнамі.

ПРАВАПІС СУФІКСАЎ ДЗЕЯСЛОВАЎ

► 1. -АВА- (-ЯВА-) — я ...-ую (...-юю):

даследаваць — я даследую, ізаляваць — я ізалую.

► 2. -ЫВА- (-ІВА-) — пасля збегу зычных, апошні з якіх р, л, н:

адыгрываць, падхопліваць, запэўніваць.

► 3. -ВА- — я ...-ваю (няма збегу зычных):

выменьваць — я выменьваю, выбельваць — я выбельваю.

УВАГА: Пры гэтым у прыставачных дзеясловах незакончанага трывання, калі націск падае на склад перад -ва-, аднаўляецца спрадвечнае о: надаіць — надао́йваць, а не надаі́ваць (спрадвечнае о пад націскам: до́йка, выдо́йваць), адпрасіцца — адпро́швацца, а не адпрасі́вацца (спрадвечнае о пад націскам: про́сьба, про́сіцца). Т. ч., для аднаўлення спрадвечнага о перад -ва- патрэбны 3 умовы: 1) прыстаўка; 2) незаконч. трыванне; 3) націск перад суфіксам: ра́здо́йваць.

ДЗЕЕПРЫМЕТНІКІ (УТВАРЭННЕ І ЎЖЫВАННЕ)

н е з а л е ж н а г а с т а н у

цяперашняга часу

з суф. -уч-, -юч-, -ач-, -яч-
не характэрны для бел. мовы!

Ужываюцца пры пераходзе ў прыметнікі:

(яны) віс-(яць) → вісячыя (валасы),

(яны) стаі-(аць) → стаіакая (вада),

(яны) піш-(уць) → пішучая (машынка).

НЕЛЬГА ЎЖЫВАЦЬ

Н. склон муж. роду, бо атрымліваецца аманімія з дзеепрыслоўямі !!!

Дапускаецца ўжыванне ў дзелавым і навуковым стылях у тэрміналагічных спалучэннях, дзе такія "шыпячыя" дзеепрыметнікі часта пераходзяць у прыметнікі: дзеючая армія, бастуючыя рабочыя, рухаючая сіла гісторыі, шыпячы гук, матывуючае слова і пад.

прошлага часу

з суф. -л- шырока ўжывальныя ў беларускай мове:

(ён) уцале-(ў) → уцалелы,

парыжэ-(ў) → парыжэлы,

спаце-(ў) → спацелы, гэтак жа: пасівелы, пачырванелы і пад.

з суф. -ўш-, -ш-

не характэрны для бел. мовы!

НЕДАПУШЧАЛЬНЫ

Н. склон муж. роду: аманімія з дзеепрыслоўямі !!!

Сустракаюцца ў дзелавым і навуковым стылях:

прыеха-(ў) → прыехаўшыя,

прывёс-(Ø) → прывёсшая,

прывё-(ў) → прывёўшае.

Трэба ненавідзець і выкараняць такія "шыпячыя" дзеепрыметнікі.

з а л е ж н а г а с т а н у

з суф. -ем-, -ім-

не характэрны для бел. мовы.

Ужываюцца ў дзелавым і навуковым стылях: даследуі-(эм) → даследуімы, вылучаі-(эм) → вылучаімы, ствараі-(эм) → ствараімы.

Часта пераходзяць у прыметнікі: любімы (твор), цяпрімы (боль), дзялімая (лічба).

У м. родзе ўжываць можна, але трэба пазбягаць ужывання іх у мастацкім і публіцыстычным стылях.

з суф. -ен-, -ан-, -н-, -т-

шырока ўжывальныя ў беларускай мове:

прывес-(ці) → прывесены,

асвятл-(іць) → асветлены,

астудз-(іць) → астуджаны,

дагледз-(ець) → дагледжаны,

запусц-(іць) → запушчаны,

напіса-(ць) → напісаны,

жада-(ць) → жаданы,

апану-(ць) → апануты,

(рас)кало-(ць) → (рас)колаты,

У бел. мове **няма зваротных дзеепрым.** тыпу святцячыся, усміхаючыся!

Тэма: ДЗЕЕПРЫСЛОЎЕ

ДЗЕЕПРЫСЛОЎІ	
незакончанага трывання	закончанага трывання
<u>-учы(-ючы), -ачы(-ячы)</u> ад асновы Ц. Ч.: (яны) <u>смяі</u>-(уц)-<u>ца</u> → смеі<u>учы</u> ся, (яны) <u>рухаі</u>-(уць) → рухаі<u>учы</u>, (яны) <u>кол</u>-(юць) → колу<u>чы</u>, (яны) <u>нос</u>-(яц)-<u>ца</u> → нося<u>чы</u>ся. АЛЕ: (яны) <u>сп</u>-(яць) → сплю<u>чы</u>, <u>крыч</u>-(аць) → крычу<u>чы</u>, <u>баі</u>-(ац)-<u>ца</u> → баіу<u>чы</u>ся, кішу<u>чы</u>, звіню<u>чы</u>, бурчу<u>чы</u>, вісю<u>чы</u>, хрыпу<u>чы</u> (і хрыплю<u>чы</u>)	<u>-ўшы, -шы</u> ад асновы пр. ч.: (ён) <u>змало</u>-(ў) → змалоў<u>шы</u>, (ён) <u>дагледзе</u>-(ў) → дагледзеў<u>шы</u>, (ён) <u>прынёс</u>-($\hat{\phi}$) → прынёс<u>шы</u>, (ён) <u>спёк</u>-($\hat{\phi}$)-<u>ся</u> → спёк<u>шы</u>ся

ПАМЫЛКІ ВА ЎТВАРЭННІ І ВА ЎЖЫВАННІ ДЗЕЕПРЫСЛОЎЯЎ

1 Памылка ва ўтварэнні:

Утвараючы дзеепрыслоўі закончанага трывання, суфіксы

-ўшы, -шы нельга далучаць да асноў дзеясл. незаконч. трыв.
Памылка: ~~глядзеўшы, пісаўшы, насіўшыся, казаўшы, пёкшы, вёзшы~~

Паправіць такую памылку можна двума спосабамі:

а) або ўтварыць дзеепрыслоўе **незак. трыв.** суфіксам **-учы (-ючы), -ачы (-ячы):** *гледзячы, пішучы, носячыся, кажучы, пекучы* □, *везучы* □ ;

б) або далучыць прыстаўку, памяняўшы трыванне базавага дзеяслова на **закончанае:** *паглядзеўшы, спісаўшы, наносіўшыся, сказаўшы, спёкшы, звёзшы* і г. д.

2 Памылка ва ўжыванні:

Асноўнае правіла ўжывання дзеепрыслоўяў:

У сказе з дзеепрыслоўем **павінен быць адзін утваральнік** абодвух дзеянняў: і асноўнага, выражанага дзеясловам-выказнікам, і дадатковага, выражанага дзеепрыслоўем.

Калі ж гэтыя два дзеянні выконваюцца рознымі ўтваральнікамі, то гэта памылка ва ўжыванні.

ПРЫЁМЫ ВЫПРАЎЛЕННЯ ПАМЫЛАК ВА ЎЖЫВАННІ ДЗЕЕПРЫСЛОЎЯЎ

1) **прыём** самы лёгка і прасты, але не самы ўдалы: дзеепрыслоўны зварот можна ператварыць у даданую частку складаназалежнага сказа, замяніўшы дзеепрыслоўе на дзеяслоў, а астатнюю частку сказа пакінуць нязменнай.

2) **прыём** хоць і цяжэйшы, але больш удалы: пакінуць нязменным дзеепрыслоўны зварот, а другую частку сказа змяніць такім чынам, каб быў адзін утваральнік абодвух дзеянняў. Напрыклад:

Няправільна	Правільна
1) <u>Пад'язджаючы да вёскі, нам трапляліся</u> клёны і дубы. Тут два ўтваральнікі: дадатковае дзеянне <u>пад'язджаючы</u> выконваецца ўтваральнікам "мы", а галоўнае дзеянне <u>трапляліся</u> выконваецца ўтваральнікам "клёны і дубы".	① прыём: <i>Калі пад'язджалі да вёскі, нам трапляліся клёны і дубы.</i> ② прыём: <i>Пад'язджаючы да вёскі, мы бачылі (або: сустракалі) клёны і дубы.</i> Тут адзін утваральнік абодвух дзеянняў: <u>мы</u> пад'язджалі і <u>мы</u> бачылі.
2) <u>Лежачы на сене, лёгка дыхаецца і марыцца</u> пра ўсё прыемнае. Гэта безасабовы сказ. Тут дадатковае дзеянне выконваецца <u>адным</u> утваральнікам (чалавекам), а галоўнае адбываецца <u>само сабой, без утваральніка</u>. Таму гэта таксама памылка ва ўжыванні дзеепрыслоўя. Выключэнне складаюць безасабовыя сказы, у якіх ёсць інфінітыў.	① прыём: <i>Калі ляжыш на сене, лёгка дыхаецца і марыцца пра ўсё прыемнае.</i> ② прыём: <i>Лежачы на сене, лёгка дыхаць і марыць пра ўсё прыемнае.</i>

3 Лагічная памылка —

гэта ўжыванне дзеепрыслоўя закончанага трывання з суфіксам **-ўшы (-шы)** замест незакончанага ці наадварот.

Напрыклад, лагічная памылка ва ўжыванні дзеепрыслоўя ў наступным сказе: *Добра адначываючы на летніх канікулах, дзеці ў*

|| верасні зноў з радасцю ўзяліся за вучобу. (Трэба: адначыўшы). ||

ПАМЫЛКІ ВА ЎТВАРЭННІ І ВА ЎЖЫВАННІ ДЗЕЕПРЫМЕТНІКАЎ

- ☺ 1. Ужыванне формаў **Н. склону м. р.**, аманімічных з дзеепрыслоўямі, тыпу чытаючы ~~хлопчык~~.
- ☺ 2. Ужыванне **”шыпячых”** дзеепрыметнікаў з суфіксамі **-уч-**, **-юч-**, **-ач-**, **-яч-**; **-ўш-**, **-ш-**;
- ☺ 3. Ужыванне **зваротных** дзеепрыметнікаў з постфіксам **-ся** тыпу ~~развіваючыся~~.
- ☺ 4. Ужыванне **кароткіх** формаў **м.р.** тыпу ~~прывезен~~, ~~дагледжан~~, ~~асвоен~~.
- ☺ 5. Напісанне пад уплывам рускай мовы ў суфіксах дзеепрыметнікаў залежнага стану пр. часу **дзвюх літар нн** тыпу ~~жаданныя~~, ~~прывезеныя~~, ~~атрыманыя~~.
- ☺ 6. Напісанне ў суфіксах дзеепрыметнікаў залежнага стану пр. часу **суфікса -ян-** (з літарай **я**) тыпу ~~асветлены~~, ~~загораны~~, ~~падолены~~. (**Не блытаць з правільнымі** формамі з суфіксам **-н-** пасля базавай **асновы на -я-** тыпу ~~запаяны~~, ~~засеяны~~).
- ☺ 7. Ужыванне ў дзеепрыметніках залежнага стану пр. часу суфікса **-т-** замест **-н-** тыпу ~~гузікі адарваны~~ (замест ~~адарваны~~).

Заданне 86. Выпішыце **нумары** словазлучэнняў з формамі дзеепрыметнікаў, якія не адпавядаюць нормам беларускай мовы.

1) працягваемая гутарка; 2) уважліва слухаючы сын; 3) атрымаўшыся малюнкi; 4) уцалелы кавалак лесу; 5) змолатае зерне; 6) суро́ва насупленыя бровы; 7) парослыя мохам купіны; 8) заінетыя дрэвы; 9) зачырванеўшаяся ад марозу дзяўчынка; 10) заросшы травой ручай; 11) засмажанны кавалак; 12) асветляныя сонцам паляны; 13) засыплены лісцем; 14) куплены на ўласныя грошы.

Заданне 87. Выпішыце **нумары** сказаў з граматычнымі памылкамі ва ўжыванні дзеепрыметнікаў. Вусна растлумачце, чаму вы гэтыя формы дзеепрыметнікаў аднеслі да памылковых.

1. Ён быў дагледжаны, падпраўлены і нядаўна пабелены, гэты журботны напамінак вайны. (В. Б.) 2. Невялікая магілка з завялай травой і

высахлымі немудрагелістымі вянкамі старанна падраўняна; пагабляваныя штыкеціны агароджы афарбаваны зялёнай фарбай — як і належыць вайскоўцам. (В. Б.) 3. Прылажыўся дзед Талаш — і гулкі стрэл здрыгануў лясную глухмень, і трыумфуючы воўк таксама падскочыў угору і асунуўся, як мяшок. 4. У бары густым настоем пах смалісты. Падаслан пад ногі хвоем мох пушысты. 5. Кветцы засохшай зноў не цвісці. 6. Паветра было насычана ап'яняючым водарам жытнёвага поля. 7. Сярод папераў пастарэўшых, сярод запаленых лістоў радкі даўно забытых вершаў неспадзявана я знайшоў. 8. Апусцеўшае поле захмурнела высахшым быльнікам. 9. Усе гузікі папрышываты. 10. Навокал пляцоўкі пастаўлены плот, закладзен падмурак вялікага дома. 11. Жыве загінуўшы герой у светлай памяці людской. 12. Адгукніся, вясна, мне зязюляй з-за рэчкі, дай яшчэ раз прыпасці да любай зямлі і каштанаў сваіх незгасальных свечкі над маёй адшумеўшай вясной запалі. 13. Скінуты межы, свет разгароджан. 14. Імжа перайшла ў спарнеючы дождж. 15. Пышным, некранутым ростам стаяла трава — маладая, яшчэ не набраўшая ні соку, ні гушчыні свайго колеру. 16. Наўздагон веснавой сіле імчыцца вясёлая пераклічка прыляцеўшых птушак. 17. Пачуў плач прачнуўшыхся і прагаладаўшыхся дзяцей, потым убачыў цётку, вяртаючуюся з лесу.

Заданне 88. Выправіць памылкі ва ўжыванні дзеепрыслоўяў, карыстаючыся абодвума прыёмамі выпраўлення (гл. табліцу).

1. Пад'язджаючы да горада, у мяне парваўся чаравік. 2. Седзячы на беразе рэчкі, з ёй і здарылася бяда. 3. Пракапаўшы канаўку, асушыцца поле. 4. Вяртаючыся пад праліўным дажджом дамоў, на ім не было сухой ніткі. 5. Гледзячы на танцы дзяцей, сэрца радуецца. 6. Уволю папрацаваўшы і папалуднаваўшы, соладка адпачываецца.

Заданне 89. Выпішыце нумары сказаў з памылкамі ва ўжыванні ці ва ўтварэнні дзеепрыслоўяў. Вусна пракаменціруйце, у чым заключаецца кожная памылка.

1. Прыбегшы ў спякотны дзень да ракі, нельга разгарачанаму адразу кідацца ў ваду. 2. Не чытаўшы кніг, не вучыўшы ўрокаў, не спадзявайся на поспехі ў навуцы. 3. Слухаючы выступленне спявачкі, у людзей на сэрцы станавілася лягчэй. 4. Было так ціха, што чуваць было, як недзе, зашыўшыся ў траву, цвірчэў конік. (Сач.) 5. Ад'язджаючы ў горад і надоўга развітваючыся з роднымі мясцінамі, у мяне моцна зане ў сэрцы, балюча зашчыміць у грудзях. 6. Задарожны стаяў тварам да ветру, быццам прытуліўшыся шчакою да яго пругкага халадку... (А. Ж.) 7. Было чуваць, як плешча, гуляючы ў вадзе, рыба, як злосна гудуць, пралятаючы блізка каля агню, чорныя рагатыя жукі. (І. К.) 8. Паціху дагараўшы, дровы зрэдку

ўспыхвалі дымком. **9.** Зразумеўшы, што тут хва[□]лі яе не дастануць, жанчына спынілася... (*І. К.*) **10.** Дайшоўшы да свайго старога селішча, не маглі, каб не зазірнуць на яго. (*Сач.*) **11.** Ён ціха, нерухома ляжаў, з асалодай адчуваючы, як цела прыемна ные ад стомы... (*І. М.*) **12.** Седзячы на беразе возера, усплескі хваль лашчаць слых. **13.** Ён час ад часу з надзеяй падымаў галаву і паглядаў уперад, спадзеючыся ўбачыць поле, але там паранейшаму стаялі сосны. (*І. М.*) **14.** Успомніўшы каля дошкі даўно прачытаны твор, вучань хмурыў бровы, моршчыў лоб і нават чухаў патыліцу. **15.** Тут, ля возера, яго душа нібыта выпроствалася і наструнена замірала, прагнучы толькі цішыні і прыгажосці. (*У. А.*) **16.** Кучаравая вішня ўжо адцвітала, шчодро сыпаўшы на зямлю свае белыя пялёсткі. **17.** Прыехаўшы ранкам у лес па грыбы, там было ўжо светла. **18.** Развітваючыся з гаспадаром, госці адразу паехалі ў горад.

ПРАВАПІС ПРЫСЛОЎЯЎ І БЛІЗКІХ ДА ІХ СПАЛУЧЭННЯЎ

Р а з а м пішуцца:

1. Прыслоўі, утвораныя спалучэннем прыназоўнікаў з самастойнымі часцінамі мовы:

♦ з прыслоўямі: *назаўтра, паслязаўтра, пазаўчора, залетась, замала, залішне, насупраць, назаўсёды, дацямна* (але: спалучэнні прыназоўнікаў з прыслоўямі ў значэнні назоўнікаў пішуцца асобна: *пачакай да заўтра; адклаў на паслязаўтра; ад відна да цямна*);

♦ з лічэбнікамі: *на[□]трае, утрох, утраіх, утря[□]* і інш. (але: *на двое; у адно*);

♦ з займеннікамі: *потым, нашто, нішто, навошта* (не блытаць з займеннікамі: *На што замахнуўся!* і *Нашто забраў?*; *За тым лесам* і *Спачатку падумай, а затым скажы*; *Ні за што не бярэцца* і *Нішто не скажа*);

♦ з кароткімі і поўнымі прыметнікамі: *злева, управа, налева, зрэдку, збольшага, здалёку, пароўну, падоўгу, дачыста, ушчыльную, упустую, унічыю, наўдалую* (але: *у адкрытую; на міравую; на бакавую*);

♦ з назоўнікамі: а) якія без прыназоўніка не ўжываюцца: *дарэшты, дашчэнт, даспадобы, употай, знячэўку, няўцям, спакон, бесперастанку, безупынку* (і без *упынку*); б) паміж якімі нельга ўставіць азначэнне ці склонавае пытанне: *напалову, наўвекі, напаказ, наўобмацак, назло, напралом, наадрэз, нацянькі, напраўдзе* (і *на праўдзе*), *спадылба, даволі, дахаты, дадому, углыб, усур'ёз*; в) якія маюць шырокае прасторавае і часовае значэнне: *звечара, увечары* (але: *пад вечар*), *зранку, удзень, уночы*,

апоўначы, спераду, збоку, ззаду, знізу, уверх, удалячынь, адразу, увось, увосень, узімку.

Такія прыслоўі трэба адрозніваць ад назоўнікаў з прыназоўнікамі і ад вытворных прыназоўнікаў. Яны пішуцца асобна, пры іх у сказе ёсць залежныя словы: Пайшлі дахаты (прысл.) і Пайшлі да хаты ягонаі (наз. з прыназ.); Скаціўся зверху (прысл.) і Скаціўся зверху гары (наз. з прыназ.); Павярнуў убок (прысл.) і Павярнуў у бок сяла (вытворны прыназоўнік);

2. Складаныя прыслоўі — спалучэнні са словамі *што* і *сама*: *шотыднёва, штодзень, штодзённа, штоночы, штовечар, штолета; гэтаксама, тамсама, таксама.*

Празлучок пішуцца прыслоўі:

- 1) з прыстаўкай *на-* і суфіксамі *-аму, -яму, -ому, -му, -ск-у, -цк-у, -ы, -ое, -ае, -яе*: *на-казённаму, на-іхняму, на-другому, на-мойму, на-казахску, на-купецку, на-воўчы, на-першае, на-другое, на-трэцяе;*
- 2) з прыстаўкай *абы-*: *абы-дзе, абы-як, абы-куды;*
- 3) з постфіксам *-небудзь*: *дзе-небудзь, як-небудзь, куды-небудзь;*
- 4) утвораныя паўтарэннем таго самага слова ці сінанімічных, антанімічных: *ціха-ціха, сам-насам, дзе-нідзе, перш-наперш, раз-пораз, воляй-няволяй, калі-нікалі, век-вяком, крыж-накрыж.*

Асобна пішуцца спалучэнні, блізкія значэннем і функцыяй да прыслоўяў. Такія спалучэнні ў сказе таксама з'яўляюцца акалічнасцямі, але не перайшлі ў прыслоўі, захоўваюць сувязь з назоўнікамі.

- 1) спалучэнні назоўнікаў з прыназоўнікамі **без, да, на, з**: *без промаху, без аглядакі, без толку, без канца; да адвалу, да ўпаду, да смерці, да зарэзу; на адзіноце, на жаль, на хаду, на ляту, на бягу, на віду; з разбегу, з размаху, з разгону, з ходу, з налёту;*

- 2) спалучэнні, у якіх назоўнік можа ўжывацца ў **розных склонах**: *у час — у часе, з часам, да часу; на памяць — за памяццю, на памяці; пад пахай — па пахі, пад паху; за пазухай — за пазуху; пад рукой — пад руку, з-пад рукі;*

- 3) спалучэнні адмоўяў **не, ні** з назоўнікамі і прыназоўнікамі: *не ў пару, не ў час, не ў меру, не да смеху; ні на грош, ні за грош;*

- 4) спалучэнні прыназоўніка **у** з назоўнікамі, які пачынаецца з **галоснага**: *у абдымку, у адзіночку, у абрэз, у абмен, у абхват;*

- 5) **устойлівыя спалучэнні**: *без дай прычыны, усё роўна, усё адно, як след (але: якраз), па праўдзе кажучы, час ад часу, з веку ў век, як на зло (= 'як на злосць').*

Заданне 90. У слупок запішыце словазлучэнні злітна, асобна ці праз злучок. Справа коротка растлумачце іх правапіс.

Адмовіцца на/адрэз Ва ўсіх на/віду Віднеліся ў/глыбіні двара Вывучыць на/памяць Выклікалі ў/дзвюх Выставіць на/паказ Глянуць спад/(і,ы)лба Да/гэтуль працаваць Дым папоўз у/гару Ехалі не/таропка Жыць з/веку/ў/век Зазірнуць у/глыб Запомніць на/заўсёды Застацца сам/на/сам Застацца на/адзіноце З/вечара задажджыла Згуляць партыю ў/нічыю Злучыць у/адно Знаходзіліся дзесьці ў/глыбіні З/нізу бачны былі З/нізу будынка цякла вада Знішчыць да/рэшты Зрабіць міма/волі Зрабіць у/трая больш З/размаху паляцець З/ранку выпаў дождж Зрэзаць на/бягу Імчацца без/аглядкі Ёсці без/мэты Ёсці след/у/след Ёсці ў/бок рэчкі Ёшоў у/сляпую Кідаліся ў/бок Лезці на/пралом Ляжаць у/версе Мала/па/малу выбрацца Наеўся да/адвалу	Накіраваліся ў/бок дарогі На/перадзе не відаць Ні/за/што не прызнаецца Нябачны з/нізу туман Пад/вечар пацяплела Падзяліць па/роўну Па/доўгу не бачыць Пад/раніцу пайшоў дождж Пазіраць у/далячынь Пайсці на/міравую Пайшлі ў/глыб лесу Паставіць у/шчыльную Пасыпаліся з/верху гары Пойдзеш на/цянькі – згубіш тры дзянькі Прабіць на/вылёт Працаваць ад/відна/да/цямна Прышоў да/дому Прышоўся да/спадобы Рабіць на/суперак сумленню Раз/за/разам нахіляцца Раз/пораз пастукваў Сабрацца ў/чацвярых Сказаць не/ў/пару Складзі крыж/на/крыж Смяўся да/ўпаду Сонца большала ў/вачавідкі С/пераду спыніліся Спусціліся з/верху Стаць на/супраць Сустрэліся за/летась Трымаць на/па/гатоўе У/версе страхі □ віднелася шчыліна У/сярэдзіну не пайшлі У/ранку падмерзла У/чацвярых дзяўчат пабываў Час/ад/часу ўспамінаць Шанаваць сябе з/моладу
--	---

Заданне 91. Запішыце прыслоўі і аманімічныя з імі спалучэнні злітна, асобна ці праз злучок. Вусна растлумачце іх правапіс.

Адкласці на/заўтра; апрануцца па/святочнаму; быць на/чале ўлады; воляй/няволяй усё/ж зрабілі; вывучыць як/след; выканаць толькі на/палову; глянуць у/высь; гэтак/сама размалявалі; дзейнічаць за/адно; друкаваць у/потайкі; ехаць на/чале з кіраўніком; жылі ў/адкрытую; з/даўна павялося; з'ехаць з/дому на/зусім; знаходзіцца не/па/далёку; зрабілі па/твойму; імкнуцца на/перад; ісці на/прасткі; калёсы коцяцца па/волі; ліцца без/упынку; на/во/шта сказаў; на/жаль, ад/разу не ўдалося; на/ляту ўдарыцца; не/зважаючы ні/на/што; несці пад/пахай; не/ў/меру языкаты; падкрасціся з/заду; паехаць на/сустрэч ночы; пайсці ў/прочкі; патрэбен да/зарэзу; пачакаць да/пасля/заўтра; пашыць у/абцяжку; перадаваліся не/ў/час; перш/на/перш трэба супакоіцца; прабірацца па/двое; прадзірацца на/вобмацак; прыляталі што/лета; прынесці ў/двая больш; рабіць на/ўмысля; разумець па/рознаму; расказваць па/памяці; распрануўся на/хаду; расці па/абапал сцёжкі; рухацца ў/перад; сабрацца ў/пяцярх; славіцца з/даўн; стаялі век/вяком; сустрэліся ў/восень; схаваць за/пазуху; сям/там віднеліся; там/сама змешчаны; у/адзіночку зрабіць не/пад/сілу; усё/адно зробіць па/свойму; усё/роўна паедзе; у/трох хутчэй зробім; часу ў/абрэз; чапляцца без/дай/прычыны; чытаць у/голос; што/дзень успаміналі.

Тэма: ПРАВАПІС ЧАСЦІЦ

Р а з а м

<i>не (ня)</i>	<i>ні (ані)</i>
1) калі слова без не (ня) не ўжываецца: <i>недахоп, невук; нясцерпны, неўміручы; ненавідзец, непакоіць; неадкладна, неўзабаве, неўпапад</i>; 2) калі слова можна замяніць сінонімам без не: <i>няшчасце (бяда, гора), незалежнасць (свабода, воля); недарагі (танны), нясмелы (палахлівы); нявесела (сумна), невысока (нізка)</i>; 3) з няпоўнымі займеннікамі і прыслоўямі: <i>нехта, нешта, нейкі, некаторы, некалькі; недзе, некуды, неяк</i>; 4) з поўнымі дзеясловамі, калі пры іх няма супрацьпастаўлення ці паясняльных слоў, за выключэннем слоў са значэннем ступені якасці: <i>вельмі, зусім, амаль, надта, надзвычай, выключна, часткова, цалкам, поўнасю, у вышэйшай ступені</i>; напрыклад: <i>непрачытаная кніга, неправеранае сачыненне</i>,	1) калі слова без ні не ўжываецца: <i>нішчымніца, ніякаватасць; нікчэмны, ніводны; нічагуткі; ніштавата</i>; 2) з адмоўнымі займеннікамі і прыслоўямі: <i>ніхто, нішто, нішто, ніякі, ніякі, нічый, нічый, ніколькі, ніколькі; нідзе, нідзе і г. д.</i>; калі паміж часціцай ні (ані) і займеннікам ужываецца прыназоўнік, то яны пі-

неперавезеныя дровы; часткова непрачытаная кніга, амаль неправераныя сшыткі, зусім незнаёмыя мясціны, надта нецікавы твор; 5) у прыстаўцы неда- са значэннем 'неадпаведнасць норме': <i>недагаворваць, недаядаць, недасыпаць, недачуць, недачуваць, недабачыць, недабачваць, недаедкі, недагляд, недабор, недасол, недалёт</i> (не блытаць з прыстаўкай да- і адмоўем не ў значэнні 'не даведзенае да канца дзеянне': <i>не дагаварыць да канца, не даглядзець фільм, не дакапаць агарод</i>).	шуща ў тры словы: <i>ні ў кога, ані ў кога, ні з чым, ані з чым, ні ў якіх, ні да каго і інш.</i> (не блытаць адмоўныя займеннікі <i>ніхто, нішто</i> з няпэўнымі <i>хто, што</i> ў выказах не хто іншы, як...; не што іншае, як...).
А с о б н а	
1) з дзеясловамі, дзеепрыслоўямі, кароткімі дзеепрыметнікамі: <i>не чапаць, не працуючы, не дагледжана;</i> 2) з поўнымі дзеепрыметнікамі, калі пры іх ёсць паясняльныя словы: <i>не прачытаная мною кніга, не праверанае вучнем сачыненне;</i> 3) калі ёсць або падразумяваецца супрацьпастаўленне са злучнікам а: <i>не спакой, а трывога; не рэдкі, а густы; не прывезеныя, а прынесеныя дровы; не весела, а сумна</i> (не блытаць: няма супрацьпастаўлення ў прыкладах тыпу: <i>Рэчка нешырокая, але глыбокая</i>); 4) у складзе ўзмацняльных адмоўяў: <i>далёка не, зусім не, ніколькі не, нічуць не</i>: <i>далёка не халодны, нічуць не лепшы, ніколькі не меншы і г. д.</i>; 5) з узмацняльнымі і займеннікавымі прыслоўямі: <i>не вельмі, не надта, не зусім, не поўнасю, не так, не гэтак;</i> 6) з няпэўнымі займеннікамі хто, што ў выказах: <i>не хто іншы, як... (= не хтосьці іншы, а...); не што іншае, як... (= не штосьці іншае, а...);</i> 7) з формамі вышэйшай ступені паранання прыметнікаў і прыслоўяў: <i>не лягчэйшы, не смялейшы; не лепш, не цяплей;</i> 8) з безасабова-прэдыкатывымі словамі: <i>не трэба, не варта, не шкада;</i> з прыслоўем <i>не супраць</i>; з часціцай <i>не толькі</i>.	У астатніх выпадках: 1) для ўзмацнення адмаўлення: <i>ані не слухаецца; не прыйдзе ні к табе, ні ка мне; не бачу ні днём, ні ноччу; нідзе няма ні душы;</i> 2) для ўзмацнення сцвярджэння ў выказах хто ні, што ні, як ні, куды ні, дзе ні, хто б ні, што б ні, які б ні, куды б ні і г. д. (яны ўжываюцца ў даданных уступальных частках складаназалежных сказаў): <i>Што б ні здарылася — вярнуся дадому.</i> 3) ва ўстойлівых выказах: <i>Ні села ні пала — давай, бабка, сала.</i> (Прыказка)

Заданне 92. Спішыце, часціцу **не (ня), ні** запісваючы разам ці асобна. Вусна растлумачце кожнае напісанне (не падглядваючы ў правіла!).

Абсалютна н./выхаваны хлопец; ан./чый; н./пакоіць, н./сцерпна, н./ўзабаве, н./кчэмны, н./водны, н./чагутка, аповесць н./прачытана; вельмі н./ўраджайны год; вокны н./зачынены; далёка н./поўны аналіз; зусім н./знаёмыя мясціны; карціна н./намалявана; колькі вершаў н./дапісалі; н./абсяжныя прасторы; н./ахайны мужык; н./больш як з кілаграм; н./быліца; н./дабачыць; н./дабачваць; н./дабор; н./давесці; н./дажыць; н./далічыцца грошай; н./дарэчна; н./дасведчаны чалавек; н./дасол; н./дасыпаць солі; н./дахоп; н./дачуваць; н./дачуць; н./даючы спакою; н./зайздроснае становішча; н./запрэжаныя коні; н./засеяныя грады; н./здаровіцца; н./змаўкальны гоман; н./знаёмы лес; н./кага; н./пакора; н./прачытаная мною кніга; н./раскрытая тайна; н./скошаны лугі; н./старэйшы за мяне; н./трэба; н./ўзаранае поле; н./шчаслівы лёс; н./шкада мне вас; н./высокі, але дужы; ні/адкуль; н./адной жывой душы; н./ў/кога; н./з чым; н./колькі н./горшы за астатніх; н./кроку назад; н./ў якія вароты н./лезе; н./чуць н./лепшы за вас; н./шчымны; н./ветлівы; н./падмецены двор; прайсці амаль н./заўважаным; у вышэйшай ступені н./абгрунтаванае рашэнне.

Даў зарок н./хадзіць н./да кога, н./бачыцца н./з кім (*І.М.*). Дзе б н./хадзіў, вярнуся дадому. Ён н./высок, н./надта ёмак. Жыву, н./трацячы надзей, бо верыцца ў дабро людзей (*Грах.*). Жыццё — н./вясёлае, бесклапотнае свята, а доўгі і клопатны будзень (*І. М.*). Здаецца, і чвэртка жыцця н./пражыта (*Грах.*). Куды/б н./вяла нас крутая дарога, дадому шляхоў н./забудзь. Куды вокам н./кіну, даспадобы мне ціхія нашы мясціны (*Бр.*). Куды н./кінь — усюды клін (*Прык.*). Н./бяда, што н./смелы, абы праўдзівы. Н./чапай чужога і н./бойся н./кога (*Прык.*). Н./сцюжа н./палохае, н./спёка, н./гнуся ад н./лёгкае хады...(*Грах.*). Н./хто н./супраць цёплых вясновых дажджоў, але ж н./надта прыемна, калі яны размываюць дарогі, робяць столькі гразі, што н./прайсці н./праехаць (*А.Кул.*). Н./лёгка пакідаць родны кут, яшчэ цяжэй — вяртацца (*Сач.*). Са стратаю н./папраўнаю н./мірыцца ён н./зашто ў жыцці (*Вярц.*). Хто/ж н./любіць душою нашу маці-зямлю! (*Бр.*) Чаго н./мроіцца начамі, куды ўспамін н./занясе! (*Грах.*) Як н./гне мароз, н./гладзіць, але н./чога н./парадзіць (*К-с*). Яшчэ н./колі н./бачаны, горад Мінск мне мроіўся ў глухім палескім мястэчку (*Грах.*). У горадзе мне н./ставала прастору, неба (*Сач.*). Я чуў іх, ідучы па яшчэ н./падмецены аляях. Ём/бы стос н./прачытаных кніг. Дзе/сь лявей вёскі як/бы даносіліся стрэлы. Хлопчык толькі/што вярнуўся з лесу. Рашэнне гэта н./абы/якое. Гаспадыня ўсё/такі прымусіла нас паснедаць (*Пестр.*). Давайце я/такі павяслюю (*Брыль*). Хто/ж/небудзь зробіць. Абы/да/каго звярталіся. Усё/ж/такі прыйшлі. Вам абы/сказаць.

СІНТАКСІС І ПУНКТУАЦЫЯ

Тэма: АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКІХ СЛОВАЗЛУЧЭННЯЎ

1. Дзеясловы ветлівасці выбачаць, (па)дзякаваць, аддзячыць, дараваць, прабачыць у бел. мове спалучаюцца з Д. скл. назоўніка ці займенніка: *выбачайце мне, прабачце яму, падзякаваць бацькам*. У рус. мове — з В. скл.: *извините меня, простите его, поблагодарить родителей*.

2. Дзеясловы руху ісці, пайсці, бегчы, плыць, ехаць, паехаць, ляцець, накіравацца і г. д. і дзеясловы волевыяўлення наслаць, выправіць, адправіць і інш. пры абазначэнні мэты дзеяння ў бел. мове кіруюць В. склонам назоўніка ці займ-ка з прыназ. па: *ісці па дровы, наслаць па доктара, паехаць па ваду, накіравацца па рыбу, выправіць па бацьку*. Калі залежнымі назоўнікамі выступаюць назвы ягад і грыбоў і словы *ягады, грыбы*, то яны ўжываюцца ў В. скл. з прыназ. у або па: *пайсці ў ягады, у журавіны, у чарніцы, па суніцы, па буякі, паехаць у грыбы, у лісічкі, па апенькі, па баравікі*. У рус. мове наз-к ужыв-ца ў Т. скл. з прыназ-м за: *идти за дровами, послать за доктором, поехать за водой, направиться за рыбой, отправить за отцом, поехать за черникой, за грибами*.

3. Дзеясловы жартаваць, смяяцца, насміхацца, кніць, цешыцца, дзівіцца, здэкавацца, глуміцца, рагатаць спалучаюцца з Р. склонам назоўніка (займ-ка) з прыназ. з: *жартаваць з няўмекі, смяяцца з лайдака, насміхацца са скнары, кніць з яго, цешыцца (дзівіцца) з абжоры, здэкавацца (рагатаць) з лежэбокі*. У рус. мове назоўнік пры гэтых дзеясловах ужыв-ца ў Т. скл. з прыназ-м над: *подтрунивать над неумекой, смеяться над лодырем, насмехаться над жадиной, издеваться над ним (над лежэбокой), потешаться над обжорой*. Тут у бел. і рус. мовах выяўляецца істотнае адрозненне ва ўнутранай форме словазлучэнняў. У бел. мове суб'ект і аб'ект знаходзяцца ў раўназначнай пазіцыі суб'ект ↔ аб'ект, г. зн. назіраецца гарызанталізацыя вектара сэнсавага ўздзеяння. Гэта сведчыць пра ментальнасць народа, пра талерантнасць беларусаў, добразычлівасць іх у адносінах з іншымі людзьмі. І наадварот, адсутнасць семы талерантнасці, добразычлівасці ў рускай мове, дзе суб'ект мае перавагу над аб'ектам. Пазіцыя нераўназначнасці суб'екта і аб'екта, вертыкалізацыя сэнсавага вектара выражаецца прыназоўнікам над: суб'ект ↓ аб'ект.

4. Падобная гарызанталізацыя сэнсавага вектара ў адносінах паміж суб'ектам і аб'ектам у бел. мове і вертыкалізацыя яго ў рускай мове назіраецца і ў канструкцыях з дзеясловамі жаніцца, ажаніцца, жаніць. У бел. мове яны ўтвараюць канструкцыю з прыназоўнікам з і Т. склоне наз-ка (раўнапраўныя пазіцыі ў маладых), а ў рус. мове — з прыназ-м на і М. скл. наз-ка. Па-беларуску: жаніцца (ажаніцца) з суседкай — па-руску: жениться на соседке (як бачна, у рускай мове вертыкальны вектар сэнсавага ўздзеяння: суб'ект ↓ аб'ект).

5. Пры дзеясловах хварэць, захварэць і прыметніку хворы залежны назоўнік ужываецца ў В. склоне з прыназ-м на: хворы на сухоты (на ныркі), захварэць на запаленне лёгкіх, хварэць на грип. У рус. мове яны спалучаюцца з наз-м у Т. склоне: больной туберкулёзом, у него больные почки, заболеть воспалением лёгких, болеть гриппом.

6. Дзеясловы са значэннем дзеяння або стану хадзіць, блукать, лазіць, стукаць, лётаць, гладзіць, сустракацца, бачыцца кіруюць у бел. мове М. склоне з прыназ-м на: хадзіць на балотах, блукать на лясах, лазіць на гарах, стукаць на нагах, гладзіць на валасах, сустракацца на вечарах. У рус. мове яны спалучаюцца з наз-м (займ-м) у Д. склоне: ходить по болотам, бродить по лесам, лазит по горам, стучат по ногам, гладит по волосам, встречаться по вечерам.

7. Аналагічна назоўнікі лекцыя, нарысы, адзнака, сшытак і інш. ужываюцца ў бел. мове з наз-мі ў М. склоне з прыназоўнікам на: лекцыя на супрамаце, нарысы на мастацтве, адзнака на маляванні і на спевах (але: адзнака за дыктант □), У рус. мове яны спалучаюцца з формай Д. склону наз-ка з прыназ-м по: лекция по супротиву, очерки по искусству, оценка по рисованию и по пению, по диктанту.

8. Пры дзеясловах маўлення і думкі трэба ўжываць канструкцыі з прыназоўнікам пра + В. склон назоўніка (займенніка): думаць пра ўсё, гаварыць пра будучыню, пра абавязкі, пра аб'ём, расказаць пра пень, марыць пра яблыкi. Трэба пазбягаць ужывання рускіх канструкцый з прыназоўнікам аб + М. склон тыпу думаць аб усім, гаварыць аб будучыні, аб абавязках, аб аб'ёме, расказаць аб пні, марыць аб яблыках.

Ужыванне прыназ-ка аб з'яўляецца нарматыўным у канструкцыях з М. склоне толькі ў навуковым і афіцыйна-дзелавым стылях: паняцце аб прыназоўніку, аб прыметніку; "Закон аб мовах у Беларускай ССР".

9. Пры абазначэнні адлегласці ў бел. мове ўжываецца канструкцыя з прыназоўнікам за + В. склон колькасна-іменнага словазлучэння: крокаў за дзесяць □ ад нас, метраў за дваццаць □ (прыблізная колькасць), за пяць □ вёрст □ ад вёскі (дакладная колькасць). У рус. мове ў такіх выпадках ужываецца канструкцыя з прыназоўнікам в + М. скл.: шагах в десяти □ от нас, метрах в двадцати, в пяти верстах □ от деревни.

10. Пры ўжыванні вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў і прыслоўяў у беларускай мове ўжываюцца канструкцыі

а) з прыназоўнікам за + **В. скл.** наз-ка (займ.): *вышэйшы за сястру, прыйшоў хутчэй за цябе; два градусы вышэй за нуль;*

б) з параўнальным злучнікам як або чым + **Н. скл.** назоўніка.

У рускай мове ўжываюцца **беспрыназоўнікавыя канструкцыі**: *вышэ сестры, прыйшоў хутчэй за цябе, два градуса вышэ ноля.*

11. Назоўнікі ў бел. мове ўжываюцца з лічэбнікамі 2, 3, 4 у форме **Н. склону**: *два, тры, чатыры сталы, акны, кані.* У рус. мове — у форме **Р. склону**: *два, три, четыре стола, окна, коня* (гл. схему "Рука").

Гэтаксама ў дробавых лічэбніках словы *дзе, тры, чатыры* спалучаюцца са словам *цэлыя*, а таксама са словамі *трэція, чацвёртыя, пятыя* і г. д. у форме **Н. склону**: *дзе цэлыя і тры чацвёртыя; чатыры дзесятыя.* Параўнайма ў рус. мове: спалучаюцца з формай **Р. склону**: *две целых и три четвертых; четыре десятых.*

12. Па-беларуску бачыць на свае вочы, чуць на свае вушы — **В. склон** з прыназоўнікам на. Па-руску *видеть своими глазами, слышать своими ушами* — **Т. склон** без прыназоўніка.

13. Канструкцыя Что касается (кого-либо, чего-нибудь), *то...* **руская**. Па-беларуску правільна: Што да (чаго-н., каго-н.), *то...* або: *Калі зайшла гаворка пра* (каго-н., што-н.), *то...*

Ужываць у бел. мове ў такіх выпадках кальку з рус. мовы *што датычыцца, што тычыцца* (каго-н., чаго-н.) — гэта памылка.

14. Па-беларуску правільна згодна з чым-н. (**Т. склон**); па-руску — *согласно чему-н.* (**Д. скл.** без прыназоўніка).

СЛОВАЗЛУЧЭННЯМІ НЕ З'ЯЎЛЯЮЦА:

1. Спалучэнне дзейніка і выказніка (яны ўтвараюць сказ).
2. Аднародныя члены сказа (яны не залежаць адзін ад другога, паміж імі няма падпарадкавальнай сувязі): *пайшоў і сказаў; вясёлая і гаваркая.*
3. Самастойнае і службовае слова, напрыклад: *на даху; толькі ён.*
4. Састаўныя лічэбнікі: *сто пяць; дзвесце трыццаць адзін...*
5. Фразеалагізмы, напрыклад: *маўчаў сцяўшы зубы.*
6. Слова і адасоблены член сказа, які паясняе гэтае слова:
Пяшчотная і чулая, *выцякае яна з возера і спявае яму жаўруком (П.С.).*

Заданне 93. Знайдзіце граматычныя памылкі ў словазлучэннях і запішыце выпраўленыя варыянты пад іх нумарамі.

1) два тваіх брата; 2) гэты зазнайка вечна адзін; 3) пасмейвацца над няўмекай; 4) ён разумней цябе; 5) пайсці па грыбы.; 6) звольнілася дырэктар Марозава; 7) абедзвюма нагамі; 8) загадчык кафедрай; 9) пра-

бачце мяне, калі ласка; **10)** стаць намнога спакайнейшым; **11)** ажаніцца на суседцы; **12)** загадчыца кабінета; **13)** блукаць па лясам, па балотам; **14)** пастукаць па сталу; **15)** сустрэліся ў пяці кроках ад прыпынку; **16)** даруйце яго; **17)** сшытак па развіццю мовы. **18)** Трое бяроз раслі на ўзгорку. **19)** Над кім кпіла, смяялася, таму і дасталася. **20)** Жнівеньскія дні не даўжэйшыя ліпеньскіх. **21)** Тры браты на адным кані па белаю полю едуць. **22)** Трэба было аддзякаваць малых за тое, што прынеслі добрую вестку. **23)** Адвакат Пятрова бліскуча выйграла судовы працэс. **24)** За дабро, зробленае табе, пастарайся аддзячыць чалавека добром.

Заданне 94. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову.

Водить по стеклу; встречаться по четвергам; честен и справедлив по отношению к другим; извините меня за опоздание; посмеяться над своими неудачами; пойти в лес за грибами; послать за доктором; поехать за дровами; болей туберкулёзом; требователен к себе; в двух шагах от озера; два невысоких деревца; две пятых тетради; заведующий лабораторией.

Заданне 95. Выпішыце нумары сказаў з памылкамі ў дапасаванні ці кіраванні. Вусна выпраўце памылкі.

1. Далёка ў полі чарнеюць тры вялізных разгалістых дубы. 2. Большасць прысутных згадзілася з прапановай старшыні сходу. 3. Гультай і злодзей — два родных браты. 4. Аблana аб'явіла конкурс на лепшую творчую работу па літаратуры. 5. Добрыя дзве вярсты не спыняліся жарты. 6. Некалькі соцень кіламетраў аддзяляюць яго ад рэальнага шчасця. 7. Адзінаццаць дзён мінула пасля сустрэчы сяброў. 8. Толькі дзве ніжніх галіныгнуліся ад цяжару яблыкаў. 9. Рабіць дабро таму, хто ўжо ніколі цябе не аддзячыць, — гэта па-асабліваму сумна і радасна. 10. Група школьнікаў наведла краязнаўчы музей. 11. Дзесяць дубоў прыгожа аздаблялі леснікову сядзібу. 12. Ён зразумеў, што гэтыя чацвёркаля лесу чакаюць яго. 13. Як помнік старыны, стаяць дзве высокіх сасны. 14. Дацэнт Краўцова закончыў сваю навуковую працу. 15. Дзве маткі маюць па пяць сыноў, а кожны з іх — адно імя. 16. Чатыры вясёлых вераб'і вітаюць мяне за акном. 17. Сюды па легенды і казкі хадзіў я па кладках між багнішчаў гразкіх. 18. У калекцыі ўзнагарод пачэснае месца займала залатая медаль за перамогу на алімпіядзе. 19. Над чулівымі смяяліся: у асяроддзі нелюдзяў цанілася жорсткасць, а не спагадлівасць. 20. Сотня белых гусей разаслаліся па лузе, як рамонкавы дыван. 21. Абое прайшлі нялёгкі шлях змагання і пакут. 22. Мне любая стэп шырокая. 23. Выходзілі дванаццаць малайцоў, выносілі пяцьдзсят два сокалы. 24. Некалькі разоў Міканор ездзіў у Юравічы за каморнікам, а прыязджаў адзін. 25. Два высокіх клёны здаваліся сінімі і мокрымі. 26. Урач Саснова пачала прыём хворых.

27. Рэдка хто з вяскоўцаў бачылі, як займалі пагранічнікі пасты і дазоры.
 28. Міхась нарэшце рашыў тры цяжкіх задачы. 29. Гэтая задзіра пры кожнай сустрэчы смяялася над Васілём.

Тэма: АДНАСАСТАЎНЫЯ СКАЗЫ

Заданне 96. Устаноўце адпаведнасць паміж сказамі і іх тыпамі. Адказ запішыце літарамі і адпаведнымі лічбамі, напрыклад: **А 6; Б 1...** (Гл. табліцу "Аднасастаўныя сказы" ў канцы дапаможніка).

Варыянт 1

А. Знайсці падкову — шчасце.	1. Абагульнена-асабовы
Б. Кменах, і смажанай рыбай, і ветрам падзьмула з гары.	2. Назыўны (намінатыўны)
В. Над полем цішыня і золак.	3. Пэўна-асабовы
Г. Збіралі толькі добрае шчаўе і заечую капусту ды смажкі — светла-карычневых грыбы.	4. Няпэўна-асабовы
Д. Люблю цябе, лес, за тваю чалавечую шчодрасць.	5. Безасабовы
Е. Вось і Гарынь, глыбокая, шырокая, імклівая.	6. Двухсастаўны
Ж. Выбірай нявестку не ў карагодзе, а на рабоце.	7. Інфінітыўны

Варыянт 2

А. За вёскай аралі і сеялі.	1. Абагульнена-асабовы
Б. Шчодры лес, багата напоўнены дарагі.	2. Назыўны (намінатыўны)
В. Навуку за плячыма не носяць.	3. Пэўна-асабовы
Г. Толькі чуласці нам сёння нестася.	4. Няпэўна-асабовы
Д. У полі ціш і спевы птушак.	5. Безасабовы
Е. Ведаеш назвы тутэйшых садовых дрэў?	6. Двухсастаўны
Ж. Расці і прыгажэць зямлі любімай.	7. Інфінітыўны

Тэма: ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ Ў ПРОСТЫМ СКАЗЕ

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ ПАМІЖ ДЗЕЙНІКАМ І ВЫКАЗНІКАМ

Заданне 97. Выпішыце нумары сказаў, у якіх на месцы пропуску ставіцца **працяжнік**. Вусна растлумачце ўсе пунктаграмы.

Варыянт I. 1. Зорнае неба ранняй вясной__вельмі цёмнае і загадкавае. 2. Айсбергі__гэта алмазы палярнага ззяння. 3. Добрым людзям__мір, а шаленцам__вір. 4. Радасць і трывога, уздым і хваляванне__ўсё змяшалася ў адчуваннях Паходні. 5. Расліны ў вучонага-батаніка__жывыя, з душою і сэрцам. 6. Праца__аснова нашага жыцця, самы надзейны ген сапраўднага даўгалецця. 7. Адыходзяць гады і падзеі, а за імі і з імі__бяда. 8. Хітрая штука__ўмоўны рэфлекс. 9. Я — чалавек, які толькі ўмее з грудкі зямлі здабываць хлеб, а з сэрца свайго__песні. 10. Неба__блакітнае, у залацістых водсветах, падобнае да паветра ў лясных кветках. 11. Вялікая ўсё ж гэта радасць__праз доўгія гады трапіць у куток маленства. 12. Ён жа ім__не раўня. 13. Чужая старана__тугою арана, слёзкамі засявана. 14. Дарога__хоць шаром каці. 15. Бездухоўнасць__страшная рэч, яна параджала варвараў, вандалаў, фашыстаў. 16. Самыя разумныя і прыгожыя__свае дзеці. 17. Розум__не кулеш, у галаву не ўвальеш. 18. І сонца, і далёкі лес, і луг, і рэчка, і людзі, і вецер__усё рыхтуецца да сну. 19. Разумнаму навуча прыбаўляе розуму, а дурню__дурасці. 20. Які прыгожы__чалавек, што шануе бацьку. 21. Зямля беларуская__шчодрая на таленты. 22. Геалагі могуць назваць мінерал, батанікі__фіялку, заолагі__малюска, звязаных з імем Дамейкі. 23. І гэтыя кветкі, і маладая трава, і лёгкае паветра__ўсё было ўрачыста-святочным. 24. Старажытны Пінск__сэрца беларускага Палесся. 25. Зямля__адзіны дом чалавецтва ў бязмежных прасторах Сусвету. 26. Ад ракі павявала свежасцю і спакоем вады, ад дубровы__веліччу і вечнасцю. 27. У вершах__надзвычай адчувальная язычніцкая аўра. 28. Усё: і кветку на лузе, і рыжую палявую пясчынку__я дбайна ў сэрцы берагу. 29. Сінеча вады, свежы вецер, пахі рыбы і перапрэлых водарасцяў__усё было незвычайнае. 30. Цудоўная рэч__жыццё. 31. Меркурый__самая малая пасля Плутона планета Сонечнай сістэмы. 32. Людское сэрца__быццам мора, у ім бывае шторм і штэль. 33. Праўда свет кіруе ў заўтра, хлусня__да гібельнай мяжы. 34. Вучыцца ў прыроды__галоўнае для чалавека. 35. Веснавыя сны__светлыя і лёгкія, ружовыя і кароткія, як красавіцкая ноч. 36. Любоў да сваёй зямлі, да Бацькаўшчыны__самае высакароднае пачуццё. 37. Мора пахне ёдам і водарасцямі, зямля__пылам, сухой калючкай, нагрэтым мармурам. 38. Купала для нас__як легенда. 39. Чысты і беласнежны__Багдановічаў подзвіг на карысць краю. 40. З'яўленне на Зямлі ў адзін, 1882, год двух паэтаў__гэта божы дар беларускаму народу.

Варыянт II. 1. Вялікі паэт__заўсёды вялікі настаўнік. 2. Сонца дае цеплыню і святло, зямля__свае жыватворныя сокі. 3. Багаты і прыгожы__левы бераг Шчыры. 4. Маладзенькія хвойкі на ўзлессі__быццам хлапчукі ў кажушках. 5. Быць чалавекам, любіць людзей__дэвіз жыцця і творчасці П.Панчанкі. 6. Мы жывём у свеце, дзе вечар змяняецца раніцай, вясна__восенню, жыццё__смерцю. 7. Я__сын зямлі, нашчадак хлебарабаў. 8. Паэзія Янкі Купалы__гэта расквечаны і чароўны сад. 9. Выхаваць у

дзіцяці пачуццё самапавагі__вось абавязак бацькоў. **10.** Зямля__халодная, і неба__халоднае, космас яшчэ халаднейшы. **11.** Увосень слаўна чакаць першага снегу, а зімой__першай травы. **12.** Гаспадары былі надзвычай гасцінныя, гледачы__прыхільныя і зацікаўленыя. **13.** Самая цікавая__першая прачытаная кніга. **14.** Найлепшая і найпершая педагогіка__жыццё вакол нас, жыццё нашых родных і блізкіх. **15.** Гуляюць дзеці каля возера, а неба з сонцам__у вадзе. **16.** Усё: неба, поле, дарога і лес__патанула ў снежнай завірусе. **17.** Любіць дзяцей__значыць мець педагогічны аптымізм. **18.** Жыццё__натхнёная паэма, якую трэба скласці і пражыць. **19.** Мясцінка__як мясцінка. **20.** Зямля на Случчыне__багатая, урадлівая. **21.** Хораша пахла з каляін вільготным сасновым карэннем, а з дробных хмызоў__свежай лістотай. **22.** Залесе__гэта адна з самых паэтычных мясцін нашай Радзімы. **23.** Сышліся ўсе__дзяды і ўнукі, бацькі і дзеці. **24.** Дрэва__загадкавае і мудрае. **25.** У чырвонай медзі стаяць дубы, у празрыстым золаце__бярозы. **26.** Мараль і культура__паняцці вельмі блізкія. **27.** Нават будні ў маладых — урачыстыя святы, а здабыткі твае__больш падобны на страты. **28.** Найвышэйшы ўзлёт полацкай архітэктурнай школы__звязаны з творчасцю дойліда Іаана. **29.** Зоркаўтварэнне__бесперапынны працэс прыроды. **30.** Сонейка высокае поіць травы сокамі, а кусты над доламі__росамаі мядовымі. **31.** Паэтычны свет Купалы__цікавы, вялікі. **32.** Пяшчотнымі агенчыкамі загараюцца зорачкі першых кветак: на ўзлеску__сіняватыя пралескі, на балоце__лотаць. **33.** Мір і вайна__словы, якія хваляюць сёння сэрцы людзей. **34.** Неба начное__ў дзіўных фарбах. **35.** Касіць__мужчынская справа. **36.** Сумленне__гэта стрыжань маральнасці асобы. **37.** Смех, вясёлыя галасы, музыка, лёгкае шапаценне лісця__ўсё злівалася ў невыразную, але жыццярадасную сімфонію. **38.** У добрай весткі__лёгка крылы. **39.** Яніна ўбегла ў пакой. Кнігі, сшыткі__на падаконнік. Стол__ад сцяны. На стол__чысты ручнік.

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ ПРЫ АДНАРОДНЫХ ЧЛЕНАХ

Заданне 98. Пры спісванні расстаўце знакі прыпынку і ў дужках пасля кожнага сказа коратка растлумачце пунктаграмы.

- 1.** Хуценька збегай паглядзі кароў. **2.** Дзічэюць агароды дрэвы хаты без чалавечай ласкі і рукі. **3.** Які салодкі сон пасля доўгага дня цяжкай напружанай працы! **4.** Гарачым летнім днём Вол з ворыва вяртаўся. **5.** Пачуўся ціхі лясны шолох. **6.** Шырокі школьны двор абсаджаны ліпамі. **7.** У дваццатых чыслах ліпеня роўны глыбокі акуратны канал ляжаў між Гнілым балотам і рэчкаю. **8.** Усталі хмары над зямлёю грозныя жывыя. **9.** Спакойнае стомленае ад цяжару жыта міла ўсміхаецца тваім вачам. **10.** Непрыкметная спакойная на паверхні крынічка выкідала з глыбіні

сваёй пясчаныя фантанчыкі. **11.** Вецер варушыў яго густыя з глянцаватым водбліскам валасы. **12.** Дарога ішла па старым казённым лесе.

Заданне 99. Выпішыце нумары сказаў, у якіх пунктуацыю трэба дапоўніць коскамі. Вусна растлумачце пунктаграмы.

Варыянт I. **1.** Няўвага да мінулага свайго народа, да яго гісторыі і культуры, і мовы бяследна не праходзіць. **2.** Лета адыходзіла. І гэта адчувалася ўсюды: у лесе, у полі і на лузе. **3.** Ужо адзін за адным пацягнуліся змрочныя восеньскія дні. **4.** Зліліся рэкі ўсе ў адно разводдзе шумяць і іскрацца, пеняцца і гудуць. **5.** Цёмная вераснёўская ноч нізка накінула на зямлю свой сінявата-чорны аксамітны полаг. **6.** Пакланюся пушчам вячыстым і крыніцам, і мурагу. **7.** Багдановіч меў усё, каб стаць вялікім: выключны паэтычны талент, вострае вока мастака і бездакорны густ крытыка. **8.** Трамвай пабег насустрач Апейку лягчэй, хутчэй з грукатам і звонам. **9.** Лес і рэчку, і клёкат бусловы і чалавечую ўсмішку ўраз можна знішчыць адным толькі словам. **10.** Песня і казка ходзяць у пары і сеюць па свеце дзівы і чары. **11.** У вырай далёкі лятуць жураўлі ад любай утульнай бацькоўскай зямлі. **12.** Звестак дуб стары чакае з далніх ніў і палёў ад сваіх сыноў. **13.** Усё гэта: і горад у далёкай краіне і горны ланцуг, і кветка, і мінерал і жывёліна — названа так у гонар нашага земляка. **14.** Лес ужо жыў сваім актыўным, багатым вясновым жыццём. **15.** Хата даволі прасторная, з нятоўстых круглякоў, пад новым гонтавым дахам. **16.** Яны ішлі праз лес глухой замеценай снегам дарогай. **17.** Пабяліла зіма палі і лугі, і сады і над рэчкай стагі. **18.** Усё на свеце: хатнія турботы, і школа, і гэты клопат з Галяй — усё адсунулася кудысьці далёка. **19.** Дарога была хоць і нядоўгая, але нялёгкая з перасадкамі. **20.** Вяртаюцца госці з вяселля... Не можа іх уціхамірыць ні бразгат калёс, ні ноч, ні чэрвеньскі бурны і шчыры дождж. **21.** У доме хлеб і ружы, святло акон і святло душы людскай. **22.** Разам з новай птушкай ці кветкай прыходзіла новая песня або казка. **23.** Дыхаў Уладзік і гаркавым пахам вольхі і водарам сярэбраных лазовых і ракітавых кустоў. **24.** Бірка добры гаспадар хоць скупы і зажымісты. **25.** Я ніколі яшчэ не бываў у запарку або звярынцы і слана ўпершыню чамусьці згледзеў у хмарах. **26.** На світанні пачуеш ты зязюль кукаванне і ласёў рыканне, і матораў голас густы. **27.** Радугі стаялі ў вербалозах між птушыных светлых галасоў. **28.** Я люблю і тужлівага Чайкоўскага і радаснага сонечнага Моцарта. **29.** Маці ў шчасці спявала ў бядзе галасіла, звала з чужых далёкіх дарог у родную хату на матчын парог. **30.** Мы любаваліся і полем абапал дарогі і хатамі пад цяжарам буслянак, і сонечным лесам. **31.** Навалілася хмара дымная цёмная неабдымная. **32.** Над соснамі, асінамі гуляюць па бары зялёныя і сінія залётныя вятры. **33.** Відаць грудок і вуллі ўсе, дубы за рэчкаю і тоні ў нерухомай іх красе. **34.** Я вочы цёмныя бяздонныя так блізка ўбачыў

першы раз. **35.** Не хачу спяшацца пакідаць родныя дарогі і хаціну, поле з каласамі і сенажаць гэта неба над маёй краінай. **36.** Падперазаў фарсісты, дужы дуб зялёны пояс хмелю з кутасамі і ў яр глядзіць. **37.** Зноў восень гаспадыняю прыйшла і з новай збажыны духмяных караваяў напакла. **38.** Там быў калісьці мой маленькі рай: бярозкі беланогія і лаўка, і сіні месяц і шпачыны грай. **39.** З гэтым шчаслівым болем за ўсіх і ўсё горка і радасна адчуваць сябе літаратарам. **40.** Чуваць не то птушыны шчэбет-перасвіст не то веснавое булькатанне.

Варыянт II. **1.** Старыя хвоі і яліны, высока кінуўшы галіны, глядзелі хораша любоўна. **2.** Празрыстая хмарка, як срэбраны коннік, за сінюю сопку плыве і знікае. **3.** І ў сэрцы нясу я, нібы заповіт, старыя рабіны, і клін жураўліны і свет наш адзіны. **4.** Нашаптала мне словы падману дажджлівая бяздомная восень. **5.** То была не мірная шчодрая восень з ціхай, журботнай прыгажосцю лясоў і гаёў. **6.** Валодзя быў хлопец рослы, але ціхі, па-даросламу паважлівы і разумна-асцярожны хоць і смелы. **7.** Люблю ліпнёвы грыбасей і ціш палёў і водар мяты. **8.** Вялікія светла-блакітныя вочы глядзелі па-дзіцячы даверліва наіўна. **9.** Людзі прыніклі да зямлі, не варушыліся, прагна прыслухоўваліся да гукаў глухой восеньскай ночы. **10.** Густа працяжна зашумеў стары лес на ўсе галасы. **11.** Ты маё шчасце і пакута, радасць і шчымлівы даўні боль, горкі водар недаспелай руты і майскі мёд і на парэзах соль. **12.** Не з раніцы да вечара жывём — жывём ад чалавека к чалавеку. **13.** На чоўне сабраўся ў бязмежную даль, у шлях неведомы бясконцы. **14.** Усе мы на гэтай зямлі суседзі: рэчка і бусел, дрэва і травінка, кветка і пчала, мураш і чалавек. **15.** Яму ўсміхалася светла-сіняе неба і яркім блісканнем асвятляла далёкія прыгожыя вобразы. **16.** Разняў вецер крылы свае, ляціць і шуміць, і пые. **17.** Яшчэ звечара над густым хвойнікам прамільгнуў невялічкі вастрэдзюбы сярпок месяца. **18.** Мы адшукалі шлях у родны край і ў светлы бор, і ў густалісты гай. **19.** Ходзіць дзед белабароды полем, лесам, пералескам, засцілае рэчкі лёдам, брыльянцістым снежным блескам. **20.** Цішыня стаяла ўсюды: і ля хаты, і на пасецы і на балоце. **21.** Над рэкамі чыстымі барамі вячыстымі мігцяць, загараюцца, пераліваюцца, глядзяцца ў азёры палескія зоры. **22.** Паблукаю каля ціхай Гайны ў сасновай сонечнай цішы. **23.** Сталыя і важныя буслы з незвычайнай сур'ёзнасцю хадзілі па краях балота або падляталі да гнёздаў і папраўлялі свае палацы. **24.** Кожнаму па сіле знаходзілася работа ў гаспадарцы: ці то на полі, ці каля жывёлы ці ў хаце. **25.** Адшуміць кастрычнік жаўталісты і надзене белую карону. **26.** І ўздоўж і ўпоперак луг перасякаўся вузкімі доўгімі глыбокімі тонямі. **27.** За гады свайго замужжа Ганна прывыкла таіцца, хаваць у душы пакутны боль і тугу і надзеі. **28.** Узнялося сонца яснае над палямі, над азёрамі, асвятляла далі вольныя. **29.** З касынкай яркай на плячах стаіць рабіна маладая, глядзіць на доўгі шлях з далёкім ветрам размаўляе. **30.** Сонца стаяла высока і пякло, смаліла па-паўдзённаму па-летняму. **31.** І ўсё ўстала прад

вачыма беднае кабеты: маладыя дні дзяцінства, дзявочыя леты. **32.** Я вітаю жыццё і вясну і зару, што на ўсходзе ірдзіца. **33.** Хмары пручь, плывуць, таўкуцца, рвуць крыло крылом і дажджом рупліва льюцца ў полі за сялом. **34.** Таполі і ліпы, і клёны ў парку шумяць маладым. **35.** Жанкі і дзяўчаты збіраюць летам ягады і грыбы і гэтым трохі падзарабляюць на дамашні абыходак. **36.** Стаяла сухая з марозам, з чыстым небам позняя восень. **37.** Праз гэты шэпт прайшла і маладосць самой Магдалены, і маленства Ганны, і ўсё вялікае і значнае і малое і нязначнае. **38.** На вяршыні Карадага спакойна спачываюць два маленькія празрыстыя воблачкі. **39.** Лес апяклі суровыя калючыя ад гарачага сонца вятры. **40.** Навальніцаю вецер дыхнуў над ракою і раптоўна прыціх у трывожным спакоі.

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ ПРЫ АДАСОБЛЕННЫХ ЧЛЕНАХ

ПРЫ АДАСОБЛЕННЫХ АЗНАЧЭННЯХ І ПРЫДАТКАХ

Заданне 100. Выпішыце нумары сказаў, у якіх выдзеленыя словы трэба выдзеліць **коскамі** або **працяжнікамі**. Вусна растлумачце пунктаграмы.

1. Алень выбіўся на сонечны астравок, пастаяў **самотны** ля маладой бярэзіны і злосна выцяў яе рогам. **2.** Над **зарослай густымі кустамі** лесасекай плыло павуцінне бабінага лета. **3.** Ядвігін Ш. **прыгожы, сярэдніх гадоў мужчына** заўсёды прыносіў з сабой вясёлы настрой. **4.** У вёсцы я адразу зайшоў да **знаёмага каваля** Сцяпана Мікалаевіча. **5.** У прысадах цяністых я сустрэўся з табой **маёй светлаю, чыстай веснавою журбой**. **6.** Вакол старых, **сатлелых ад часу** пнёў выцягвалі адна перад другой угору доўгія шыі апенькі. **7.** **Знясілены, зняможаны** ён уткнуўся шчакой у цёплы сівец купіны, нязграбна абняўшы яе адной рукой. **8.** Днём яно **мора** пяшчотнае, сонечна-бірузовае. **9.** Будучая святая Еўфрасіння Полацкая нарадзілася ў сям'і князя Святаслава Георгія. **10.** А на дварэ ўжо восень **яшчэ цёплая і ласкавая, шчодрая на чырвань рабін**. **11.** **Тонкі назіральнік** ён нястомна выхоўваў у сабе суромага мастака. **12.** Ад **раскладзенага пастухамі** агню пахла дымам і печанай бульбай. **13.** За-шумеў на лад суровы вольны вецер **сонца сын**. **14.** Праходзяць летнія дажджы **сляпыя, цёплыя, грыбныя**. **15.** Уладзік дыхаў гаркавым пахам **трохі пакрыўджанай на людзей вольхі**. **16.** Дачка Андрэя Ганна сядзела адна на сваёй прызбе. **17.** **Туманамі абвіты** лес пахне мохам, лістамі, як ладанам. **18.** Немагчыма ёй **звонкай, маладой** прапусціць сустрэчу над ракой. **19.** **Сын беларускай зямлі** ён увайшоў у сусветную навуку. **20.** **Адзінокі і самотны** сустракаю я сваю восень. **21.** Ён **Андрэй** некалі любіў гэтую раннюю вясновую пару і нецярпліва яе чакаў. **22.** **Надрукаваныя Пятром Месціслаўцам** духоўныя кнігі распаўсюджвалі

дабрачыннасць, асвету. **23.** Мора **цёмна-сіняе, у рэдкіх белых карунках** разбіваецца аб вялікі камень. **24.** Мсціслаў узнік на берагах ракі Віхры прытока Дняпра. **25.** Напэўна, нашым песням лес падараваў сваю няўрымсліваю сілу **настоеную на цяністым шуме траў.** **26.** Акуратна ашалаваныя хаты стаялі ўздоўж вуліцы. **27.** Прыйшлі маладыя хлопцы сябры Міколы. **28.** Ён бачыў дубы на беразе Нёмана **крэпкія, пышныя, з развістымі вяршынямі.** **29.** Сівыя мудрыя дзяды **вясковыя палітыкі** сядзяць ды бавяць там гады пад клёнамі, пад ліпамі. **30.** Пачынаў Алёша часцей за ўсё з песень, бо любіў іх **сумныя, жаллівыя.** **31.** Звычайна стрыманы старшыня на гэты раз адразу выявіў абурэнне. **32.** Шукаючы зручнага для пераправы месца, Палазок заўважыў **схаваны ў кустах** рыбацкі човен. **33.** Заняты сабою ён болей маўчаў, не дужа ахвотна ішоў да людзей. **34.** Жыта як **найбольш прыстасаваная да суровых умоў** культура вытрымлівала моцныя халады і ратавала людзей ад галоднай смерці. **35.** Ноч **светлая, расістая** абняла лугі. **36.** Прытуленыя ў жытах васількі вабяць сваім блакітам. **37.** Яго аброслы шызаю шчэцю твар набыў выраз даўняй задумлівасці. **38.** Між палёў шырокіх, як змяя якая, цягнецца дарога **вузкая, крывая.** **39.** Як спецыяліст Вярбіцкі меў права жыць не ў бараках, як іншыя парабкі, а асобна. **40.** Беларускі палітычны і грамадскі дзеяч Антон Луцкевіч паходзіў са старажытнага шляхецкага роду.

Варыянт II. **1.** Жвавая, стройная, у квяцістай сукенцы яна як бы прынесла ў хату свежасць вечара і пахі садовай квецені. **2.** Ціхая, абсаджаная ніцымі вербамі набярэжная вывела дзяўчыну ў сквер. **3.** Дзявочая ўсмешка **не то гарэзлівая, не то засмучоная** кранула яго сэрца. **4.** Ён сялянскі сын добра ведаў цану дажджавой кроплі. **5.** Кампазітар і дырыжор Людамір Рагоўскі пазнаёміўся з Янкам Купалам, калі працаваў у Вільні. **6.** Непражытыя дні адлятаюць ціха **нічым не азмрочаныя, ніякай шчырасцю не сагрэтыя.** **7.** Старая паляшучка знахарка Мар'я набожна перахрысцілася, падняўшы вочы на абраз. **8.** Засеяныя шчыраю рукою палі вакол вёскі роўна ззялянелі маладымі ўсходамі. **9.** З усіх сродкаў выхавання, якія ёсць у нас у людзей самым надзейным было і будзе слова. **10.** Бурай змеценае лісце не вяртаецца на голле. **11.** А я і не помню калыханкі гэтай **вайной абарванай, недапетай.** **12.** Маленства! Яно **басаногае, горкае і разам з тым шчаслівае** было ў мяне і ў цябе, дарагі чытач. **13.** Асветлены і абагрэты сонцам лес раскінуўся за прасторнымі лугамі. **14.** Жаўранкі **вясёлыя і нястомныя** песняры поля плавалі ў затуманеным гарачынёй паветры. **15.** Нізавы вецер развёў на амаль чорнай вадзе Дняпра высокія ў рост чалавека хвалі. (Гл. № 25 Варыянта 2 і № 6 Варыянта 1: Магчымы ж варыянты. — Бурак Л. І. Пунктуацыя бел. мовы, с. 66) **16.** Да яго **агеньчыку на плошчы** і разу не працягнулася рука. **17.** Жоўтая, акуратна пасыпаная пяском дарожка

вяла да невялічкага дома. **18. Задаволеная сваім жартам** бабка доўга смяецца разам з тым, хто яе слухае. **19. Ціхая, млявая** плыве месячная жнівеньская ноч над зямлёю. **20.** На вуліцы трапятала маладою лістотаю лета **такое доўгачаканае і кароткае.** **21. Навучаны жыццём** ён ужо разумеў, што за ўсё трэба плаціць. **22.** Са мною гаворыць, як быццам жывая, **сагрэтая сонцам** зямля маладая. (І тут магчымы варыянты!) **23.** Цётка **маленькая рухавая жанчына ў акулерах** сустрэла Алеся абдымкамі. **24.** Баі адгрымелі на высокім, **перакапаным снарадамі і бомбамі** дняпроўскім беразе. **25.** Сказалі калісьці дзяды мне **хлапчыне**, што ходзяць начамі агні на балоце. **26.** Язэп выйшаў з зямлянкі і **ўражаны хараством раніцы** доўга стаяў нерухома. **27.** Пад Новы год пасярод плошчы ставіцца **багата ўпрыгожаная** ёлка. **28.** Маці і брат **дзве прычыны яго пякучай тугі** паўсталі перад Алесевымі вачыма. **29.** Асенняе сонца **хоць ужо і не такое шчодрое**, як летняе, усё-такі давала яшчэ трошкі цяпла. **30.** **Павязаная стракатай хусцінай** Лівідора працавала побач з Мальвінай. **31.** Хмарка **цёмная, знізу трохі малінавая** вісела над прыціхлай ракой. **32.** Падпалкоўнік, пазіраючы ў цемру, хвіліну з прагнасцю ўбіраў **насычаны вільгацю** дняпроўскі вецер. **33.** Хлопцы падняліся і **бледныя, разгубленыя** моўчкі рушылі далей. **34.** Лета — гэта **прагрэтая паўдзённым сонцам** паляна ў лесе. **35.** Сабака гаспадыні **істота рухавая і дрэнна выхаваная** часта забрыдаў куды-небудзь далёка ў поле або на дзюны. **36.** І яму **старому** прыемна і радасна знаёміць іх **дзяцей горада** з таямніцамі лесу. **37.** **Нахіленая ў бок святла** яна ўлюбёна падстаўляла сонцу свае чатыры шырокія глянцавітыя пялёсткі. **38.** **Маўк-ліва-гордыя** буслы доўга кружылі над журавінавым балотам. **39.** А над усім расло, шырылася неба **неагляднае, бясконцае, роднае.**

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ ПРЫ АДАСОБЛЕННЫХ АКАЛІЧНАСЦЯХ

Заданне 101. Выпішыце нумары сказаў, у якіх выдзеленыя словы трэба выдзеліць коскамі. Вусна растлумачце пунктаграмы.

Варыянт І. 1. Дзе-нідзе на паляне імшэюць у спрадвечным сне волаты-камяні. 2. **Забіўшыся ў куток у адным з пакояў** браў у рукі сваю ўлюбёную скрыпку. 3. Тут **на хутары Вязінка** ў час святкавання Івана Купалы ў сям’і арандатара нарадзіўся сын Янка. 4. Ніколі ж не быў, а то прыляцеў **на ноч гледзячы.** 5. Яшчэ нядаўна вось тут шапацела, шаргацела, жаўцела **святкуючы свой час** лагоднае бабіна лета. 6. Пранейшаму **спакойна** жыве вячысты горад, узняты над ваколіцай далонямі пагоркаў. 7. Тут **на палявой Случчыне** ад лесу засталіся толькі назвы палеткаў ды яшчэ ляскі. 8. Сяргей, здаецца, ішоў **не датыкаючыся зямлі.** 9. З усіх толькі Хведзька сядзеў **неспакойна, еў хапаючыся.** 10. **Убіраючы воды крыніц і лясных рачулак** бяжыць Віхра праз гаі і дубровы, праз

жытнёвыя палі і духмяныя сенажаці. **11.** І далёка скрозь **па полі** гладзь снягоў бялела. **12.** Спыніўся Загацкі **не даехаўшы да сваёй былой вёскі** на беразе колішняй рэчкі. **13.** Неспадзявана **аднекуль з боку** лесу вырваўся парывісты вецер. **14.** І толькі ў адным месцы суцішае імклівы бег Віхра, робіць паўкруга па зарослым краскамі лузе **мінаючы старажытны горад**. **15.** Там **за невялікім ляском** вясёлым і светлым ад бяроз, стаіць мая родная вёска. **16.** А ў небе ўдзень і вечарамі высока **поўнымі шнурамі** злятаўся вырай жураўліны. **17.** **Паволі пралятаючы над вёскамі і пустымі палямі** журавы раз-праз падаюць свае сумныя галасы. **18.** З поўдня з-пад **Касішча** мяккі вільготны вецер прыносіць духмяны, мядовы пах канюшыны. **19.** Снег увачавідкі асядаў, змрачнеў і адсоўваўся як мага далей **ад платоў і прызбаў**. **20.** Мікола маўчаў **сцяўшы зубы**. **21.** Усюды загаманілі, забулькалі ручаі і ў шматгалосым шуме і звоне панеслі вясну некуды далей. **22.** **Пераступіўшы парог школы** дзіця не развітваецца з маленствам. **23.** Тут пад **кручай** было змрочна, таму раса здавалася белаі. **24.** Сонца паліла **не шкадуючы і моцна нагрэла брук, цэглу дамоў і асфальт тратуараў**. **25.** **Расчасаўшы пругкім ветрам косы, спаласнуўшы ногі ў расе** золатагаловыя бярозы паўстаюць ва ўсёй сваёй красе. **26.** І тут у **Наднямонні** паказаліся нарэшце першыя ластаўкі роднай вясны. **27.** Маці ўсё жыццё працавала **свету не бачачы**. **28.** **Па нізкіх мясцінах** чуліся днём ледзь улоўныя пералівы нябачных яшчэ ручаінак. **29.** Тысячамі дарог і ў розных кірунках ідуць людзі **шукаючы сабе прастору, волі і шчасця**. **30.** Аднекуль з-за **калгаснага саду** прышамалеў сюды лёгенькі-лёгенькі, ледзь улоўны ветрык. **31.** Дзесьці там **на тым беразе, на старой сівой званіцы** прагудзеў мілагучны звон. **32.** Ён ужо згодны быў і да вечара працаваць **не еўшы**. **33.** Ці маем мы права сядзець **склаўшы рукі?** **34.** **Спакусіўшыся сонцам і цеплынёй** другі раз зацвілі брусніцы, суніцы, нават крушына. **35.** Там-сям з **зялёнага мора маладога хвойніку** высока ўзнімаліся парасоны-верхавіны старых хвой. **36.** Вуліцы тут **на Палессі** шырокія, не вузейшыя за які мінскі праспект. **37.** **Ведаючы ўсе адценні слова** можна лёгка перадаваць усе адценні думкі. **38.** Хтосьці там у **шырокім прыволлі** заспяваў пра шырокае поле,— засвістаў ледзяным салаўём. **39.** Сям-там **па лугавых грудях** раскідаліся бародкі-кудзеркі астраўкоў, дзе буяў малады, сакавіты дубняк. **40.** Дзеці ў яго растуць **на лес гледзячы**.

Варыянт II. **1.** Нахадзіўшыся да **стомы ў нагах** ён сядзеў на пясок і сумленна дзяліў хлеб з сабакам. **2.** Бабуля гаварыла **не спяшаючыся, разважліва**. **3.** Недзе далёка **на ўсходзе** крыху абазначылася светласць на небе, але была яшчэ ноч, кароткая, летняя. **4.** Ніхто не апіша і не намалюе ўсяго таго, што бачыш адсюль з **высокага берага Шчары**. **5.** Там і сям **на ўскраінах лясоў** распускаліся маладыя лісточкі бярэзінак. **6.** Тут, ля дарогі **асвяжаючы душу** ціха і густа шапацела ўраджайнае ў гэты год жыта. **7.** Вяскоўцы лавілі шмат рыбы, білі розную звярыну і жылі **прыпяваючы**.

8. Тут жа каля хаты дзве вярбы старыя, дуб каржакаваты. 9. Як захлынуўся ад радасці жаўранак славячы сонца вясновага дня. 10. Першыя зоры ўжо замігацелі то там, то сям у бяздонным небе. 11. Дзям'ян жыве сабе прыпяваючы. 12. На межах ды палявых дарогах улёгшыся ў карычневым быльніку і сівым палыне грэлі свае бакі старыя камяні. 13. Міма цёмнымі высокімі сценамі бясконца ішлі сосны варушачы кашлатымі лапамі. 14. Адсюль з Траецкага ўзвышша вечна малады Максім углядаецца ў сінечу веснавага неба. 15. Сцежка, па якой ён ішоў, згубілася недзе сярод папаратніку. 16. Хай жа над вамі з зары да зары радасна жаўранкі звоняць натхнёныя. 17. У хмарах кацілася то паказваючыся, то хаваючыся зноў нізкае белаватае сонца. 18. І лапця не спляцеш не ўмеючы. 19. На арэшніку можна было заўважыць на пупышках далікатныя ружовенькія вусікі цвету. 20. Папіскваючы ястраб апісваў кругі ў небе і паступова аддаляўся. 21. Даўным-даўно яшчэ ў дні юнацтва мяне зачароўвалі прасторы зямлі. 22. Мае радкі не ўбачаць свету, паснуць не ўзняўшыся з вытокаў. 23. Навальніцаю вецер дыхнуў над ракою і раптоўна прыціх у трывожным спакоі. 24. Кнігаўка кружылася над лугам, крычала, плакала не сціхаючы. 25. Вучылася Прадслава ў школе пры Сафійскім саборы. 26. Сонца ўжо купаецца прамянімі недзе далёка ў росным лесе. 27. Пагоркі падступалі да ракі то паката спускаючыся зялёнымі адхонамі, то навісаючы над ёй стромымі кручамі. 28. Заіскрыліся ягады рабін, і азарыўшы вод імшарных сінь успыхнулі сузор'і журавін. 29. Вясной у спёках і дажджах пад крыламі галінак рос яблык, быццам на дражджах. 30. Там на левым беразе Сожа патанаюць у квецені лугі. 31. Снуючыся высока ў небе раняла птушка мяккія, ласкавыя мелодыі. 32. Уладзіку закарцела не марудзячы падзяліцца з кім-небудзь сваім адкрыццём. 33. Май шумеў навальніцамі; яны пачыналіся надвячоркам ужо другі тыдзень. 34. Сонца не відно, яно ўжо там за густой барвовай смугой нібы распавілася. 35. Чапляючыся крыллем за нізкія хмары над самым Жыцькавам ляцелі ў вырай журавы. 36. Госці вырашылі выязджаць не марудзячы. 37. Хмара падкралася ціха зусім без ветру і грымот. 38. Хочацца бегчы босаму па лузе, па халоднай мяккай траве, задыхацца і адпачываць дзе-небудзь на ўзбярэжжы ракі або каля крыніцы. 39. Павольна не махнуўшы крыламі плаваў буслы збіраючыся ў вырай. 40. З таго часу заўсёды восенню ён наведваўся ў свае грыбныя мясціны.

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ ПРЫ ЗВАРОТКАХ І АДАСОБЛЕННЫХ ПАБОЧНЫХ КАНСТРУКЦЫЯХ

Заданне 102. Выпішыце нумары сказаў, у якіх набраныя курсівам словы трэба выдзеліць коскамі.

Варыянт I. 1. Зашуміць *можжа* вецер з падарожнай расстайнай сасны. 2. Некаму *можжа* паказацца, што птушка не мае клопату. 3. *Літасцівы мой лёсе* падары мне вясну і даспелую восень. 4. Нацыянальная адметнасць мовы выяўляецца *напрыклад* у фразеалогіі. 5. Трэба *думаю* ўсе сілы кінуць на тое, каб павесці рашучую барацьбу з бездухоўнасцю. 6. Я часта *думаю*, чаму такія цяжкі лёс роднай мовы. 7. Забудзь трывогу вечную сваю, прыляж *мая натомленая мама*. 8. Мы жылі *як бачыце* ў глухім кутку. 9. Паспрабуй адказаць на пытанне *адным словам*. 10. *Адным словам* дзед Талаш не збіраўся складваць зброю. 11. Якое гэта было вясёлае свята, які *на жаль* кароткі вечар! 12. Цябе *зямля Купалы* я цалую, як матчыну шурпатую руку. 13. Душа *можжа* спяваць толькі ў шчаслівага чалавека. 14. Свята *здавалася* было яшчэ наперадзе. 15. *Мусіць* няма на свеце лепшай асалоды, чым тая, якую дорыць душы чалавека песенны лес. 16. Слухаю Вас *мілы* ў шолаху лісця, што моўчкі злятае на пачатку жніўня побач і міма мяне. 17. *Можжа* толькі на імгненне прыпынілася яна, залюбавалася веліччу гэтых векавых дрэў. 18. Паўстань, паўстань *маё сэрца* з пустыні маўчання! 19. Прафесія творцы дае і найвялікшыя пакуты, і найвялікшае шчасце натхнення, якога *як прызнаюцца многія* не зведаеш у звычайным жыцці. 20. Не пойдзе *праўда* рука ў руку з хлуснёю. 21. Не, не *можжа* спаць хлапчына гэткім ранкам залатым: ходзіць статак па лагчыне, Федзя *мусіць* быць пры ім. 22. *Праўда* вачэй не засмуціць. 23. *Праўда* за вярсту адсюль ён незнарок наткнуўся на нейкага дзядзьку ля рэчкі. 24. Даўно нас вучыць твой *Купала* дух ісці праз слова — у самасвядомасць! 25. Было *відаць* адразу, што камбайнер не спяшаўся выконваць загад старшыні. 26. Ты будзеш жыць *мой краю* бо з гэткай зямлі ўзнікаюцца зоркі на небе. 27. *Відаць* самотна ў дзень пагожы сасонкам на касе крутой. 28. *Праўда* іншы раз падобная на міраж. 29. Як сонца маё, ты *беларуская мова* свецішся словам кожным. 30. *Можжа* за сваё жыццё чалавек здзяйсняе не адно кругасветнае падарожжа. 31. Я люблю тваю чуйную зімнюю ціш *мой абсыпаны зоркамі горад*. 32. Усім *вядома* радасць першага кахання. 33. Валоданне беларускай мовай не перашкаджае, а *наадварот* дапамагае ў вывучэнні іншых славянскіх моў. 34. Няўжо *красуня* ты не шкадуеш, што хараство і жыццё марнуеш? 35. Я *кажуць* здзяцінеў праз старасць і вершы і стаў вершаплётам у воласці першым. 36. У народзе *кажуць* так: лянок не любіць лянат. 37. Лес зімнюю песню спявае. Ён тужыць *відаць* па вясне. 38. Не пісаў бы, не складаў бы я вас *думы-песні* каб не вецер шызакрылы, вецер напрудвесні. 39. Тое, што з ім было, — святая *праўда*, не мана. 40. Стаіш пад такім дажджом, і табе *здаецца*, што нехта перакуліў на цябе вядро з вадой.

Варыянт II. 1. Зімняе неба сонейкам беліцца, вецер нямец, хмар *не відаць*. 2. *Мабыць* не прыгажосцю сваёй яна мяне прычаравала. 3. З выраем звонкім зноў ты да нас прыляцеў *салавей*. 4. Я ішоў, дзе смяяліся ружы, дзе *здавалася* гінуў туман. 5. Таленавітыя людзі *здаралася*

”заміналі” ўпартаму грамадскаму руху наперад неардынарнасцю свайго мыслення. **6.** Сёння чалавек *можа* дасягнуць у навуцы фантастычных вынікаў. **7.** Засумаваў я па табе *Радзіма* па недаступнай па тваёй красе. **8.** Устанеш *бывала* раненька, пойдзеш у лес, захапіўшы кошык. **9.** Чалавек *безумоўна* тварэц прыроды, але не яе вянец. **10.** Зеляніна агародаў і садоў завяла і *здавалася* запыленай. **11.** Я хачу зберагчы цябе *матчына песня* каб запоўніць табою спусцелыя душы! **12.** Далейшага працэсу не *відаць*, але Алёша надта добра яго ўяўляе. **13.** З-за каменя *відаць* быў толькі край белага палатна. **14.** Я *на праўдзе сказаць* і думаў, што ты павінен праведаць мяне. **15.** *Відаць* святла не знайсці тым, хто нарадзіўся ўжо сляпым. **16.** Хлопец углядаецца ў гай і *здаецца* яму, што вось ля той дзівоснай бярозкі бачыць ён дзівосную постаць дзяўчыны. **17.** Тагачасны Полацк *як вядома з гістарычных крыніц* быў больш шматлюдны і больш багаты, чым Вільня. **18.** Разгарайся хутчэй *мой агонь* між імглы, — хай цябе шум вятроў не пужае. **19.** Кожнаму *вядома* радасць спаткання з кутком дзяцінства. **20.** І голас *здаецца* знаёмы, а пазнаць *каюся* не магу. **21.** Мне часам *здаецца*, што месяц ведае шмат зямных тайнаў. **22.** *Мабыць* добра цяпер і самому відно: маладыя цябе перагналі даўно. **23.** Толькі зноў на дзяцінства сваё азірніся — і ўзляціш ты *мой бусел* вястун дарагі. **24.** Ён *на здзіўленне ўсяму сялу* пачынаў купацца ў красавіку. **25.** Снег *здаецца* варушыцца, дыша, наздраваты, прабіты цяплом. **26.** Пранікніцесья любоўю да маёй роднай Беларусі *людзі*. **27.** *Адным словам* спрытная Валя была, у яе руках усё гарэла. **28.** Усім стала *зразумела*, што работа будзе цяжкай. **29.** Раса на пожнішчы *здавалася* крупінкамі сонца. **30.** У сетку *як на злосць* ні язь не йдзе, ні рак. **31.** Слаўся ж ты *восень наша* дарамі багатымі, умалотам у гумнах і новымі хатамі. **32.** Без сноў *кажуць* чалавек жыць не можа. **33.** Сцвярджаць не падручуся, але *як сведчыць дзед* у кожным беларусе жыве крыху паэт. **34.** Маланка на чорнай хмары *здавалася* велічэзнай агністай птушкай. **35.** Паваяла дымам вільготным і горкім з кастра, што *відаць* дагарэў без пары. **36.** Бяры ў палон мяне *дарога*, чаруй мне вока *краявід*. **37.** Падарожнікі не ішлі, а *дакладней* паўзлі на вяршыню крутой гары. **38.** Па багацці ўбору няма *бадай* прыгажэйшай за восень пары. **39.** Я *нават* уявіць сабе не мог, што асака — таксама кветка.

Заданне 103. Пры спісванні расстаўце знакі прыпынку і ў дужках пасля кожнага сказа коратка растлумачце пунктаграмы.

1. Кінулі гусі пяро напамінак пра скруху. 2. Гаспадыня жанчына жвавая і гаваркая сустрэла мяне ветліва і гасцінна. 3. Яго аклікнула сакратарка Ліда дзяўчына нізкарослая надзвычай вёрткая і шумлівая. 4. І чамусьці гэта акалічнасць наяўнасць музыкі чутнай нават уночы не выклікала ў мяне здзіўлення. 5. Славянскі Наваградак прыгожы багаты горад культура якога была вядома ў далёкіх землях быў у добрым

суседстве з балтамі. **6.** Трэба было сустрэцца з Алёшкам гэтым дзіўна смелым падпольшчыкам пра якога расказвалі самыя неверагодныя гісторыі. **7.** Якая яна мая зямля? **8.** Флора або расліннасць Белакежскай пушчы зацікавіла вучоных іншых краін. **9.** Што табе сніцца сасна сярод гэтай пустэчы? **10.** Калі мы жылі ў Прудзішчы тады я быў яшчэ хлапчуком у нас службыў парабак. **11.** Ён быў як мне тады здавалася надзвычайны майстар казкі расказваць. **12.** Сплылі гады бы тыя хвалі разводдзяў шумных веснавых.

= ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ Ў СКЛАДАНАЗЛУЧАНых =

СКАЗАХ

Заданне 104. Выпішыце нумары сказаў, у якіх на месцы пропуску ставіцца **коска** або **працяжнік**. Вусна растлумачце пунктаграмы.

Варыянт I. **1.** Праб'юся я ў Прыбалтыку сінюю__і прыйду ў Беларусь сваю сцежкаю даўняй, дзяцінаю. **2.** Спіць шырокая далеч палёў__і ўрачыстая ціш, звонкая і чуткая, суправажае павольны лёт ночы. **3.** Мо-мант__і ў веснічках паказалася Аленка. **4.** А побач уздымаецца чаротнік, аер__і растуць яны не абы-як, а вуліцамі. **5.** Багдановіч ведаў многія еўрапейскія мовы__і паэты з розных зямель і з розных стагоддзяў далучаліся праз яго да тутэйшай мовы. **6.** Ранняя вясной распушыліся вербы__і зацінькалі сініцы ў набраклых гаях. **7.** Толькі ноч настае__і ўзрываюцца, падаюць зоры. **8.** На захадзе бліснула журботная, ласкавая ўсмешка сонца і патухла__і ў небе засвяціліся першыя зоркі. **9.** Бабіна лета заканчвалася__і ад зямлі і ад неба цягнула холадам, асабліва па начах. **10.** На высокім беразе не дзюмуў вецер__і не шумела лісце. **11.** А ноч спускаецца ніжэй на снежавыя абшары__і ўсё наўкол пачынае прымаць воблік невыразнай фантастыкі. **12.** Людскія раўчкі плывуць па тратуары__і ў снежнай імгле здаюцца далёкімі. **13.** Пад гарачым ліпеньскім сонцам растае рамонкавы снег__і толькі адна-другая кветка будзе цвісці да самай восені. **14.** І на далёкі размах вакол пахне зямля__і свеціць сонца. **15.** Звечара хутка цямнее__і цемра не празрыстая і лёгкая, а глухая і цягучая. **16.** У гэтым доме некалі гайдалася калыска маленькага Максіма__і гучала матчына калыханка. **17.** Дзе-нідзе яшчэ бялеў позні авёс__і цвіў яшчэ не заараны пад новае жыта сіні, высокі лубін. **18.** Дзівосны абсяг ляжыць на ўсе бакі__і праз яго прывольна струменіцца Прыпяць. **19.** У жыцці ёсць многа злых хвілін__ды ў гэты час, у гэту пору народных песень і былін краса нам служыць за апору. **20.** Стаялі гарачыя дні__і росныя цёплыя ночы. **21.** Пры пыльнай дарозе шумяць палыны__і вясёлыя плачуць наводдаль каліны. **22.** Лёгкія пушынькі ляталі, кружыліся ў паветры__і асядалі на дрэвы, на аголены куст бэзу пад акном. **23.** Адгукнецца стары пугач са свайго дупла__і голас яго, злавесны і страшны, узбудзіць пошчак ва ўсіх

нетрах. **24.** Яшчэ гарэлі, быццам зоркі, маланкі-кветкі ля дарог__і васілёк красу бярог. **25.** Яшчэ ў сакавіку то бралася адліга__і талая вада блішчала ў лагчынах, то зноў вярталіся маразы ды завеі. **26.** Ты пазваніла мне з дзяцінства далёкага, амаль забытага__і сэрца спуджана забілася. **27.** Позна світала__і рана змяркалася. **28.** А снежная бель адбірала вочы__і на сэрцы ад гэтага рабілася светла і радасна. **29.** Неба над лясамі было сіняе і ціхае__і ціха было ў саміх лясках. **30.** Ё статак дружны жураўліны за важаком падняў крылы__і пакланіўся ўсім далінам. **31.** На сталі гарэла лямпа пад светлым абажуром__і ляжала разгорнутая кніга. **32.** Пачало змяркацца__і трэба было паклапаціцца пра начлег. **33.** Тут ціха, спакойна, утульна__і песціцца ў сонцы платан__і лашчыцца вецер разгульны. **34.** У павольным скананні восені хваляваліся буры__і кіпелі імкненні. **35.** Сад звінеў пчоламі__і звон гэты быў як бы песняй цвіцення. **36.** Тураўскі князь Яраслаў быў багаты і мудры__і людзей каля сябе збіраў усё разумных ды моцных. **37.** Яшчэ пад сонцам бор сасновы жыўцай дыхаў з-пад кары__і захад сонца быў барвовы__і быў ружовы твар зары. **38.** Ад нечаканасці ў Астапа замлелі ногі__і не то спуджана, не то радасна страпанулася сэрца. **39.** Удзень прымлела ад сонечнай спякоты лісце на дрэвах__і быццам прывяў цёмна-зялёны бульбоўнік. **40.** Школа — культурны цэнтр на сяле__і яна павінна быць узорам для іншых устаноў.

Варыянт II. **1.** Лісце берасклету зрабілася васкова-празрыстым__і толькі рэдкія пацеркі ягад здзіўлена пазіралі на свет. **2.** Ё кожнай хвіляй жораў пільна сачыў за зменамі ў жыцці__ды спрабаваў на дужасць крылле над журавінамі ў трысці. **3.** У Міці ёсць сябры__і яны любяць прыходзіць у будку, пад сасну. **4.** На цэнтральнай вуліцы віднеліся толькі адзінокія пешаходы__ды зрэдку праяжджала грузавае машына. **5.** Даўно адцвілі верасы__і травы павялі. **6.** Дарога безліч разоў паварочвалася, выпроствалася__і ўсюды, не перастаючы, веў аднастайную сумную песню вецер. **7.** Навальніца вецер дыхнуў над ракою__і раптоўна прыціх у трывожным спакоі. **8.** Ё спынілі гамонку лясны пад празрыстым святлом месяцавым__і аселі крупінкі расы на кустах і на травах мядовых. **9.** Жаўранак першы вітаў тут надыход дня__і песня разлівалася ў маўклівым паветры звонам тонкага дарагога металу. **10.** Каранасты дубок быў зусім адзінокі__і моўчкі слухаў буры далёкія крокі. **11.** Самотна зорка над зямлёй згарае__і ў гурбах ліпа з холаду дрыжыць. **12.** Вясна была ў самай шчаслівай сваёй пары__і ад многіх сядзіб павявала ружовай квеценню садоў. **13.** Свежа__і зелена. Майскія дні. **14.** Ніякая іншая птушка не можа параўнацца ў спевах з лясным жаваранкам__толькі свае песні спявае ён у бязлюдных мясцінах. **15.** Іду — а неба нізкае, а ночка сінякрылая__і ўсё да болю блізкае__і ўсё—старонка мілая! **16.** Канец студзеня. Ясна__і марозна. **17.** Неба стала чыстым і высокім__і пяюць вясёлыя шпакі. **18.** Рыба абудзілася з застою__а ваўкі халодныя насы ўзнялі на сонейка густое і спрабуюць ціха галасы. **19.** Ранак быў цудоўны__і кожны жоўты лісцік на дрэвах, здаецца, млеў.

20. Гляджу з усмешкай ветлай на цябе__і ўспамінаю Дняпро, і лета, і цень каштана на старой сцяне. 21. Дрэвы яшчэ не распусціліся, былі брудна-шэрыя__і рэзка вырысоўваліся на фоне зялёнага ельніку. 22. Не сціхаў дождж__і шумеў вецер__і рака ў сваім адвечным руху да мора спявала ўрачыста-журботную песню. 23. І вось была і мне цяпер лугавая сцежка__ды толькі рана было яшчэ ісці па ёй басанож. 24. Сярэдзіна лета. Шчодрое сонца__і лагодны дождж. 25. А хлопец гаварыў__і голас яго зрываўся на дзіцячы ўскрык. 26. Жнівень. Жытнія мэндлі__і грэчка ў пахкай красе. 27. Бяду дзіцяці заўсёды глыбока ўспрымае чулае сэрца маці__і ніколі яна не стане вучыць сваё дзіця благому. 28. Толькі пакалыхваў марнымі белымі кветачкамі бязлісты сухотнік__ды стракацеў трохі згаслымі круглымі шчоткамі перастаялы крываўнік. 29. Зранку неба было і чыстае, і яснае__і яснасць доўга стаяла ўдзень. 30. А цемра ўжо агортвала поле__і ў гэтай цемры ўсё нарастала птушыная песня. 31. Яна ў юнацтве была__і там жыла радасць, нейкая паўната гэтага маладога жыцця. 32. Май. Чаромхавая замець__і пошчак салаўіны. 33. Тым часам сонца выйшла ўгору__і з безгранічнага прастору лье бляск гарачы і яскравы. 34. Ноч стаяла чорная, густая__і ў гэтай чарнаце, як вялікія мядзведзі, варушыліся калючыя кусты барбарысу, шыршыны. 35. Быў верасень__і жаўталістая восень ужо кранула пышнай пазалотай кроны дрэў. 36. Летні дзень. Блакітнае неба__і хмаркі-воблачкі на ім. 37. А прырода ажывала__і з кожным днём усё шырэй і смялей разнімала свае абдымкі вясны. 38. І шугнуў дождж налётам смелым, павіс абрусам густа-белым над гэтым лугам, над палямі__і льецца коса ручаямі. 39. Скажы яна адно слова Сцяпану__і ён, здаецца, пойдзе за яе ў агонь і ў ваду. 40. Толькі зрэдку пачуецца стук дзятла ці жаўны__ды ўпадзе на зямлю пераспелая шышка.

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ Ў СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫХ СКАЗАХ

Заданне 105. Выпішыце нумары сказаў, у якіх на месцы пропуску ставіцца **коска**. Вусна растлумачце пунктаграмы.

Варыянт I. 1. Калі ты гай бярозавы спаткаеш у дальнім краі ці між родных ніў__заўжды бярозку тую прыгадаеш, якую сам калісьці пасадзіў. 2. Ты скажаш, што песня не прапета__і што сёння вясна, а не бабіна лета. 3. Я адчуў, што і я не чужы на зямлі__і што гараць на далонях маіх мазалі. 4. Іду між смолак і званочкаў, дзе б'юць крыламі матылі__і не магу душу і вочы красой забытай наталіць. 5. Покуль ніва красуе__і не высахлі рэкі, прыезджайце дахаты, дзе ля ганка жаўцее бярэма свірэнкі__і ад сонца хаваюцца ў пыл кураняты. 6. Для таго, каб даць свету мастака__патрэбны вялікія намаганні многіх пакаленняў. 7. Трэба дбаць, каб сцябло ні адно не змарнела__ды каб зерне расло, налівалася, спела. 8. Штогод__перш чым

запаліць кастры на бярозах ды асінах, восень упрыгожвае пушчу дыванамі верасоў. **9.** А як вернуцца з чужыны госці лета — гусі__тады з цяжкага блукання з імі і я вярнуся. **10.** Дома, пакуль снедаў__Загацкі ўсё ўспамінаў старую, адчуваў той светлы настрой, якім яна асвятліла яго. **11.** Вечарам, калі паліліся першыя зоры__і туман спавіваў лесавыя дарогі, прыляцела палкавая разведка. **12.** У дарогу я магу ехаць у любы час, у любое надвор'е і ніколі не скажу__што стаміўся. **13.** І вось мужчыне хмурнаму здалася, што вершы пра маё — чужыя тым, хто цэглу лепіць, мацае калоссе__і плача на кургане залатым. **14.** Вітанне сонцу, што між хмар вяслюе__гаям, траве, падлетку-жаўруку. **15.** Подых вялікай ракі мы адчулі вечарам, калі сонца схавалася за лес__і мяккі жнівеньскі змрок акутаў зямлю. **16.** Калі глядзець на вёску здалёку__здаецца, што яна ўся ахоплена вялікім белым зарывам. **17.** Азіраючыся назад, мы бачым тых, хто вельмі хацеў расхінуць нашы душы насустрач святлу, жадаў__каб мы выраслі людзьмі. **18.** Паза-лота дрэў асабліва кінулася ў вочы, калі ўзышло сонца__і яго гуллівыя промні асвятлілі наваколле. **19.** Дуб адчуў, як халодная вада змывае пясок з яго карэння__а шурпатыя крыгі абдзіраюць іх кволую кару. **20.** Люблю твае, Нарач, затокі і тоні, як вецер густыя туманы развесіць__ці снежная пена на хвалях зазвоніць. **21.** Пэўна, неабходна для паэта нават і ў касмічныя вякі, каб звінела птушкамі паветра__і цвілі ля сцежак васількі. **22.** Яна перавяла позірк на поле, нібы ўпершыню заўважыла__як сумна ўсё апусцела навокал апошнімі днямі. **23.** Як загрыміць гром, як пакоціцца па небе__дык нібы чуеш моцную смелую музыку. **24.** Дагнаць мне тое трэба__што ўпусціла, седзячы ў журбе. **25.** Чалавек толькі тым чалавек, толькі тым на зямлі вялікі, што да мэты шляхоў не адсек__і што сябе не спыняцца клікаў. **26.** Я луг шкадавала за тое__што косяць касою, шкадавала пеўніка__што адмарозіў грэбень зімою. **27.** Век дзяліся тым, што маеш__— хлебам-соллю, казкай-краскай. **28.** Шпакі і ластаўкі — дробязь, якой__каб і вельмі хацелася__не палічыш. **29.** Калі рабіна не жадала адной застацца на вяку__дык ягады штогод люляла пры сонейкавым бальшаку. **30.** Зноў паклікала восень на матчына поле, дзе палае ракеты празрысты касцёр__і чужая бяда адзываецца болем. **31.** Люблю зямлю, што пахне лесам__люблю густой жывіцы дух. **32.** З гэтага смутку, з гэтай парослай муравою сцежкі, што вядзе ад бацькоўскай хаты ў далёкі свет__пачынаецца Радзіма. **33.** Я люблю пазіраць туды, дзе шумяць каласамі шырокія нівы__або расцілаюцца бясконцыя лясы. **34.** У жыцці з яго днямі крутымі, у быцці__дзе і хітрасць, і зман__сустракаюцца людзі, з якімі прастата — самы лепшы твой стан. **35.** Хацеў бы я на гэтай кручы стаць кастром__што пахне дымам і смалою. **36.** Быццам цяпер чую, як пявуча шаптаюць каласы__і як лёгка серп пераразае пруткую жменю сцяблін. **37.** Заслону дзён мінулых адхілі і глянь, як сёння твае живуць дзеці__і як ты жывеш на прадзедаў зямлі. **38.** Чалавеку варта помніць, што жыццё ў сваім цячэнні няспыннае__і што са змроку чалавек заўсёды выходзіць да святла.

Варыянт II. 1. Чужое гора, якому не можаш памагчы__ці на якое не адгукаешся, кладзецца на сэрца цяжкім каменем. 2. Далей, за грудком, серабрыліся пірамідальныя таполі — таксама знак даўнейшых аляёў__што вялі ў панскі двор. 3. Усе мы, колькі ні жывём на свеце__любім свой родны край, зямлю, дзе нарадзіліся, узраслі. 4. Калі не спалучана ісціна ўзнёслых мар і праўда штодзённай явы__нічога гераічнага для душы не здабудзеш. 5. Ён прымушаў сябе паверыць, што гэты перастук мае нейкую пэўную мелодыю__і хацеў дашукацца яе сэнсу. 6. Па тым, колькі зімою падала снегу, меркавалі, якое будзе лета__і што ўродзіць. 7. Што значаць мне голас, што світальнай птушкай пяе__агністыя вочы і рукі, як хмель? 8. Пройдзенае народам — гэта не баласт, які абцяжарвае далейшы рух__і які можна скінуць з сябе. 9. Якая сляпая, невідучая можа быць радасць__калі сама не хоча бачыць таго, што ператворыць яе ў боль і пакуту! 10. Чуць свет, чуць сонейка ўстане__пайду з касой на луг мурожны. 11. Не развітацца мне з таемным шумам сосен, што ўдаль глядзяць з курганнай вышыні__дзе ліраю звініць мне пушкінская восень. 12. Ён адчувае, што__чым далей ад'язджае ад Палесся, тым меншую ўладу маюць яго чары над ім. 13. Як толькі ноч суровая за небасхіл збяжыць__зарніца каляровая над краем задрыжыць. 14. Хтосьці там, у шырокім прыволлі, дзе ўзмежкі гараць серабром__заспяваў пра шырокае поле... 15. Як добра, калі благое, горкае ў жыцці чалавека нядоўга цягнецца__і калі на змену яму прыходзіць радасць. 16. Рана разгортваць буквар__калі дзіця не адчула яшчэ жывых вытокаў слова. 17. Успомнілася вёска, дзе жыла яго адзіная сястра__і дзе ён стаў амаль самым паважаным чалавекам. 18. Хіба хто ведае__дзе канчаецца тое неба, што ззяе сінім святлом над бацькоўскай сядзібай. 19. Лесніка заўсёды радуе думка, што ў тую цяжкую часіну, калі ён быў у атрадзе__і лес ніхто не сцярог, тут не высеклі ніводнага дрэўца. 20. Ніхто не ведае__як сірата абедае. 21. Калі чалавека параўнаць з дрэвам__то памяць і будзе тымі каранямі, якія даюць сілу, даюць непачісную апору чалавечай годнасці. 22. Хто мазгамі слабаваты__заўжды за праўду плаціць злом. 23. Толькі калі машына рушыла__і крыху асеў пыл, ён павярнуўся і шпарка закрочыў следам за ёй. 24. Я стараўся ўспомніць__як трапіў сюды__і, здаецца, думаў, як уцячы адгэтуль. 25. Ёсць такі час, калі ўсё выпявае__і нішто не трывожыць велічнага спакою, які ахоўвае расліны. 26. Усё пакінуць след павінна, бо__як пачаўся белы свет__прамень, пясчынка і расіна нязменна пакідаюць след. 27. Хто любіць і шануе красу зямлі__той абавязкова бывае і шчырым яе абаронцам. 28. Усе яны ведалі, што__калі добраахвотнікі не прывязуць гармату, то камбат загадае наступаць. 29. Зніклі краскі, бы тыя чары мілай казкі__якую ў часе вандравання ці адзінокага блукання табе складаюць думкі самі. 30. Калі гэтую зямлю ўбачыш хоць раз у жыцці__яе не забудзеш. 31. Жыццё нас удаль імчыць, за семафоры, дзе ціш палёў__і дзе гулкія лясы. 32. І ўсё ж на досвітку, і ў час змяркання, і ў ясны дзень, і ў час__як спяць палі, я дзякую

жыццю за цень кахання. **33.** Хай зразумее кожны на хвіліну, як незлічоны свету карагод__і як лёгка размінуцца з той, адзінай... **34.** Приемна пачуць, што дзеці дапамагаюць дарослым__і што яны шмат чытаюць, і што многія вучацца на адны пяцёркі. **35.** З выраем звонкім, што з ветрам плыве__зноў ты да нас прыляцеў, салавей. **36.** Многа дарог у жыцці, па якіх блукаюць людзі, каб знайсці тое__што лічаць яны сваім шчасцем. **37.** І калі ў паходнай палатцы прысніцца мне светлы гай з залатымі суніцамі__тады гасне туга. **38.** І я ўсё чамусьці забываю, што знік той дзень, загублены ў цішы, што час ляціць, што ты ўжо не тая__і што даўно я знік з тваёй душы. **39.** І вось дзеці, якія не ўмеюць ні чытаць, ні пісаць__складаюць апавяданні, вершы, казкі. **40.** Сяргей Давідовіч з тых паэтычных мясцін, дзе гучыць сакавітая беларуская мова__і продкі-землякі захавалі багатыя народныя традыцыі.

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ Ў БЯЗЗЛУЧНІКАВЫХ СКАЗАХ

Заданне 106. Выпішыце нумары сказаў, у якіх на месцы пропуску ставіцца **дзвукроп’е**. Вусна растлумачце пунктаграмы.

1. Ёсць такі закон жыцця__шануй чужое аж да пакланення, сваё любі да самазабыцця. 2. З трох крыніц я вады паспытала__наталіла адна Беларусь. 3. Пад поўдзень выбівалася з туману сонца__трава і дрэвы яснылі, неба ўзнямалася вышэй. 4. Жадаю лёсу аднаго__быць камусьці неабходным, не адчуваючы таго. 5. І бачыць дзед Талаш__вялізны дзікі кабан павольна выходзіць з ляснага гушчару і брыдзе па чэрава ў снезе, не зважаючы на дзеда. 6. Прылажыўся дзед Талаш__і гулкі стрэл здрыгануў лясную глухмень. 7. Дзесьці хруснуў сучок__мякка ўпала паблізу хваёвая шышка. 8. Раптам бачу__паволі падае на зямлю адзінокі жоўты лісток. 9. Мусіць, недзе там__у гушчары маладога сасонніку, хаваецца бела-стволая бярозка. 10. Валодзя добра ведае__нездарма коршак кружыць над полем цэлы ранак. 11. Шум, піск, шырокі ўзмах крылаў__і коршак узнімаецца ў паветра. 12. За полем сінеў далёкі лес__бярозы купкай сышліся ў жыце, і да іх паволі плыло-апускалася сонца. 13. Поле спускалася краем у лагчыну__вілася-пятляла сярод лугавіны спакойная рэчка. 14. Трымаць аленя на пагранзаставе больш нельга__апошнім часам ён панадзіўся па некалькі разоў на дзень пераходзіць туды і назад граніцу. 15. Спрабавалі расстацца з ”парушальнікам” па-добраму, але дарэмна__дзе б ні пакідалі Бэцю начаваць, усё адно ён вяртаецца на заставу. 16. Су-працоўнікі зноў пачалі думаць__куды б яшчэ накіраваць гэтага выгадаванага людзьмі аленя. 17. Цвіце жоўтым запозненым кветам агурочнік, гарбузнік__пузацеюць, круглеюць стручкі фасолі, гароху, бобу... 18. За-гацкі ўехаў у вёску з нейкім страхам__быццам ён у нечым вінаваты. 19. Але па вуліцы ехаў нават паволі__лёгка і адразу пазнаваў старыя хаты.

20. Чуецца ў вышыні нечы жаласлівы, працяжны крык__гэта ляцяць жураўлі ў вырай, у цёплы край. 21. У сярэдзіне вёскі Загацкі прыцішыў ход__ён пазнаў пачатковую школу. 22. Скасіць атаву людзі патрапілі пад пагоду__так пахне толькі сухое, не спляжанае дажджамі сена.

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ Ў КАМБІНАВАНЫХ СКАЗАХ (з рознымі відамі сувязі)

Заданне 107. Выберыце правільны варыянт пастаноўкі знакаў прыпынку на месцы пропуску.

1. *Возера накалыхвала свае хвалі__і__каб пачуць іх шум__трэба было дужа ўважліва прыслухоўвацца да гамонкі дробных хваляў__што__як срэбра__пераліваліся на сонцы.*

1. Працяжнік, коска, коска, працяжнік, коска, коска.
2. Коска, коска, коска, коска, коска, коска.
3. Працяжнік, коска, працяжнік, коска, коска, коска.
4. Кропка з коскай, коска, коска, коска, коска, працяжнік, працяжнік.

2. *Яшчэ не скора тыя дні__калі пачне сеяцца дождж__яшчэ стаіць цёплае, сонечнае надвор'е__але ўжо адчуваецца__лес быццам насцярожыўся ў прадчуванні не такіх і далёкіх перамен.*

1. Коска, коска, коска, двукроп'е.
2. Коска, коска, коска, працяжнік.
3. Коска, кропка з коскай, коска, коска.
4. Коска, коска, працяжнік, двукроп'е.

3. *Яшчэ не паспела абудзіцца сяло__а ўжо ўсе зналі__лесніку вядома__хто выкапаў капцы__хто што гаварыў і нават думаў.*

1. Коска, працяжнік, коска, коска.
2. Коска, двукроп'е, коска, коска.
3. Працяжнік, двукроп'е, коска, коска.
4. Коска, працяжнік, двукроп'е, коска.

4. *Здаецца__усё на летняму было__і сонца шчыра грэла__і луг у промнях зырккіх за сялом свяціў сваёй чупрынай парыжэлай.*

1. Працяжнік, двукроп'е, коска.
2. Коска, двукроп'е, працяжнік.
3. Двукроп'е, працяжнік, коска.
4. Коска, двукроп'е, коска.

5. *Адчуваючы__што юнацтва мінае__мы думаем__а што за той мяжой__дзе пачынаецца сталасць__дзе розум бярэ верх над пачуццямі?*

1. Коска, коска, працяжнік, коска, коска.
2. Коска, коска, коска, двукроп'е, коска.
3. Коска, коска, двукроп'е, коска, коска.

4. Коска, працяжнік, двукроп'е, коска, коска.

6. Міжволі з бодем падумалася__колькі мною загублена найдаражэйшых__найярчэйшых эпізодаў__карцін, парыванняў душы толькі таму__што па свежым часе не запісаў іх, чакаў__калі прыйдзе чарга на іх законнае месца.

1. Двукроп'е, коска, коска, коска, коска.
2. Працяжнік, коска, коска, коска, коска.
3. Коска, коска, коска коска, коска.
4. Працяжнік, коска, коска, коска, двукроп'е.

7. Змалку я палюбіў матчыну песню__а потым__калі я пазнаў Купалавы і Коласавы вершы__я ўбачыў__што ў песнях маці маёй і ў іхніх песнях — адна душа.

1. Коска, коска, працяжнік, коска.
2. Коска, коска, коска, коска.
3. Коска, двукроп'е, коска, двукроп'е.
4. Працяжнік, коска, коска, двукроп'е.

8. Найлепшы той час__калі пачынаюць распускацца бярозавыя лісточкі__і няма лепшай музыкі__калі высока ўгары гойдае-песціць лёгенькі ветрык пахучыя лісточкі.

1. Коска, коска, коска.
2. Працяжнік, коска, коска.
3. Двукроп'е, коска, коска.
4. Двукроп'е, працяжнік, коска.

9. Душа чалавека__якая не н'е з крыніц сваіх продкаў__камянее і ператвараецца ў прах__і людзі становяцца нелюдзьмі__і святое слова "Радзіма" перастае для іх існаваць__бо для такіх радзіма там__дзе добра корміць.

1. Коска, працяжнік, коска, коска, коска, коска.
2. Коска, коска, коска, коска, коска, коска.
3. Коска, працяжнік, двукроп'е, коска, коска, коска.
4. Коска, працяжнік, працяжнік, коска, коска, коска.

10. Усё вакол знаёмае да болю__збягаюць незабудкі да вады__сядае важна бусел на таполю__ад ластавак абвіслі правады.

1. Коска, коска, коска.
2. Працяжнік, коска, коска.
3. Двукроп'е, коска, коска.
4. Двукроп'е, коска, працяжнік.

11. Трывога за свае летуценні адбіваецца першай ледзь прыкметнай маршчынкай на твары__і неспакой не-не ды і агорне сэрца__ці ўдасца табе зрабіць тое__на што ты разлічваў__аб чым неаднойчы горача марыў.

1. Працяжнік, коска, коска, коска.

2. Коска, двукроп'е, коска, коска.
3. Працяжнік, двукроп'е, двукроп'е, коска.
4. Працяжнік, двукроп'е, коска, коска.

12. *Не паспеў Мартын і падумаць __каб абмінуць гэту перашкоду__ як на іх вачах здарылася цікавая праява __качка раптам правалілася ў ваду__ а вада на тым месцы ўзнялася...*

1. Коска, працяжнік, двукроп'е, коска.
2. Коска, коска, працяжнік, коска.
3. Коска, коска, коска, коска.
4. Коска, коска, двукроп'е, коска.

13. *Без гэтай ліпы нават цяжка было ўявіць сабе тутэйшы ландшафт __таму, вядома __раніцай кожны здзіўлена задаваў пытанне любому стрэчнаму __што сталася __куды падзелася Антосева ліпа ?*

1. Працяжнік, двукроп'е, коска, коска.
2. Коска, коска, двукроп'е, коска.
3. Коска, працяжнік, двукроп'е, коска.
4. Двукроп'е, працяжнік, коска, коска.

14. *Напрадвесні __калі Ларысу прызначылі звеннявой па льне __яна доўга трывожылася __перажывала __як давядзеца працаваць __ці хопіць сілы __ведаў __умельства?*

1. Коска, коска, коска, працяжнік, двукроп'е, коска, коска.
2. Коска, працяжнік, коска, двукроп'е, коска, коска, коска.
3. Коска, коска, коска, двукроп'е, коска, коска, коска.
4. Коска, працяжнік, коска, коска, коска, коска, коска.

15. *У лесе яшчэ адчувалася ранішняе прахалода __зрэдку __калі я чапляўся за куст __пырскала па твары раса __але і раса __і прахалода былі ўжо як падагрэтыя.*

1. Працяжнік, коска, коска, коска, коска.
2. Коска, коска, коска, коска, коска.
3. Двукроп'е, коска, працяжнік, коска, коска.
4. Двукроп'е, коска, коска, коска, коска.

16. *Сцяпан уздыхнуў __цяпер на полі былі відаць выжарыны __і калоссе __на якое ён любіў глядзець улетку __не гарнулася ў трубку __стаяла пустое.*

1. Працяжнік, коска, коска, коска, коска.
2. Двукроп'е, працяжнік, коска, коска, коска.
3. Двукроп'е, коска, коска, коска, коска.

4. Коска, працяжнік, коска, коска, коска.

17. *Толькі калі надрас__я зразумеў__чаму мама так моцна любіла
вясну__з вясной у яе была звязана надзея на ўрадлівае лета__рунную
восень і негалодную зіму.*

1. Працяжнік, коска, працяжнік, коска.
2. Коска, двукроп'е, працяжнік, коска.
3. Працяжнік, коска, двукроп'е, коска.
4. Коска, коска, двукроп'е, коска.

18. *Радасць__што сустрэне, убачыць Чэсю__узвышала__лёгенька
несла Міцю__і ён не заўважыў__як мінуў некалькі вуліц.*

1. Коска, коска, коска, коска, коска.
2. Коска, працяжнік, коска, коска, коска.
3. Коска, коска, коска, працяжнік, двукроп'е.
4. Працяжнік, працяжнік, коска, коска, коска.

Заданне 108. Спішыце, расстаўляючы прапушчаныя знакі прыпынку. Вусна растлумачце іх правапіс.

☀ У жыцці, на нейкім пераломе яго, чалавек як бы заварочвае назад, і нібы галоўным клопатам становіцца яшчэ раз прайсці перажытае. Можа таму гэтакімі кароткімі на сон робяцца старэчыя ночы. Усё думае думае чалавек пра тое, што было, і пра тое, што ёсць цяпер, — і сіліцца звязаць усё ў адно разгадаўшы вечную загадку жыцця і мабыць непакоіцца не прызнаючыся самому сабе, з сумотаю і болем, што хутка хутка... *Алесь Жук*

☀ Калі адыходзіў з родных мясцін у новае, неспазнанае жыццё, ведаў што пражывеш не гэтак як бацькі тваіх бацькоў што зжывалі век за векам пакаленнем змяняючы пакаленне не ведаючы ні таго прастору ні вялікага свету што адкрываўся табе. У маладосці заўсёды шчасліва думаецца і верыцца, што будучае тваё жыццё адно толькі свята.

А цяпер, калі радасць і слодыч перажытага ляжаць на тваіх руках цяжкім мазалём прасвечваюцца беллю сівізны на скронях, часам можа падумацца і пра такое: там дома відаць лепш і патрэбней пражылося б тваё жыццё. Мусіць таму і пачынаюць сніцца радасныя светлыя прасоленыя журбою сны. У мяне гэтая парá сноў і позняга вяртання назад, дадому, пачынаецца якраз у жніўні, калі чуваць ужо жураўліная туга ў прасторных і сонечных даляглядах, калі асмужацца рабінавыя гронкі і з прыдарожных лазовых кустоў як пер'е з падбітай стракатай птушкі ападзе долу першае лісце. *Алесь Жук. Вечнае поле*

☀ У прыродзе можна назіраць дзіўную з'яву. Мёртвая халодная і непрыступная скала прастаіць мільёны гадоў вытрывае гарачую спёку лета і траскучыя маразы дажджы ды навальніцы. А вось такое маленькае насенне бярозы, мікраскапічная і кволенькая крупінка трапіўшы ў расколіну скалы і пусціўшы карэнне з часам пранікае ўсё глыбей у цвердзь, і наступае момант калі непрыступная скала, якая памятае іхтыязаўраў і мамантаў, раптам не вытрымлівае націску бярозкі і рассыпаецца. [...] Гэтак і з чалавекам. Не ў своеасаблівым розуме не ў фізічнай сіле не ў прыгажосці яго моц. Значэнне яго — у мэце у велічы сэрца у сутнасці імкненняў.

Творчасць вынік фізіялагічнай патрэбы вынік інстынкту дзеяння такога ж магутнага як прывязанасць у чалавека да родных мясцін патрэба ў дзіцяці пераадольваць перашкоды у птушкі — спяваць а ў рыб — плысці супраць цяжэння горнай ракі. [...] Прага пазнання і тварэння такія ж сілы як каханне і голад. [...] *Аляксей Карпюк*

☀ Юнак дзяўчына якім пашчасціла змалку, са школы, сустрэць настаўнікаў і выхавацеляў, чуйных да хараства слова праз усё жыццё будуць удзячныя ім за душэўнае святло за чысціню пачуццяў якія якраз і робяць чалавека шчаслівым. Далікатнасць сардэчнасць адносін найтанчэйшыя перажыванні чарадзейная сіла кахання захапленне прыгажосцю прыроды пачуцці адданасці і любові да Радзімы усё што на першы погляд немагчыма вызначыць і выказаць словамі, аднак жа ўсё, літаральна ўсё знайшло і знаходзіць сваё выяўленне ў слове у вобразе у паэзіі у мастацтве. І навучыцца разумець і адчуваць душэўнае хараство чалавека аказваецца можна пры дапамозе таго ж слова калі яно жыве гучыць спявае ў душы настаўніка.

[...] Без душэўнай чуласці без любові да дзіцяці не можа быць выхавання. Там дзе няма разумення тонкасці людскіх адносін вырастаюць бяздушныя, бессардэчныя эгаісты. Маральнае аблічча асобы залежыць ад таго якія крыніцы жывілі чалавека змалку.

Чалавек які сустракаецца з вучнямі толькі на ўроку, па адзін бок настаўніцкага стала, — не ведае дзіцячае душы а хто не ведае дзіцяці, той не можа быць выхавацелем пісаў В. А. Сухамлінскі. *Паводле В. Віткі*

☀ Быў той час калі краскі паскідалі ўжо свае ярка-святочныя ўборы і зараз будзённа і задумліва шуршэлі поўнымі каробачкамі спелых зярнят беражліва хаваючы іх ад дажджу і туману.

Спакусіўшыся сонцам і цеплынёй другі раз зацвіталі брусніцы суніцы нават крушына. Зноў успомнілі вясну званкі фіялкі канюшына. Іх кветкі былі не такія яркія і не такія буйныя як увесну але ўсё ж і яны змушалі зірнуць на сябе, убачыць іх ціхую прыгажосць...

Уранку лугі заўсёды высцілаў густы туман па якім здавалася можна было бегчы як па палатне і які сведчыў ужо што ў прыродзе пачынаецца дужанне цеплыні і холаду. Цеплыня не хацела яшчэ здавацца але і холад з кожным днём усё мацнеў. Ён халадзіў цёплае дыханне зямлі і яно выпадала росамі на пожні і туманамі вісела над атаваю. К абеду туман сыходзіў і тады ў палях і лугах рабілася так празрыста і чыста што выразна была відаць кожная капа сена і кожны крыжык ячменю кожны кусцік і кожны гаёк. І нават здалёк можна было заўважыць як на ўзлесках гарыць сіняватым агнём спелы верас. *Паводле Я. Сінакова*

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ ПРЫ ПРОСТАЙ МОВЕ

① ПРОСТАЯ МОВА ПАСЛЯ СЛОЎ АЎТАРА :

А : "П . ? ! ... " або:

А :

— П . ? ! ...

② ПРОСТАЯ МОВА ПЕРАД СЛОВАМІ АЎТАРА :
"П ? ! ... , " — а .

③ ПРОСТАЯ МОВА ПЕРАРВАНАЯ СЛОВАМІ АЎТАРА :

1) "П , — а , — п ." [Разрыў на месцы коскі, працяжніка, дзукроп'я, ніякіх знакаў прыпынку]

2) "П , — а . — П ? ! ." [Разрыў на месцы кропкі]

3) "П ? ! ... — а . — П ." [Разрыў на месцы пытальніка, клічніка, шматкроп'я]

④

ПРОСТАЯ МОВА ПЕРАРВАНАЯ СЛОВАМІ АЎТАРА і ў словах аўтара ЁСЦЬ ЯШЧЭ АДЗІН ДЗЕЯСЛОЎ МАЎЛЕННЯ, ДУМКІ:

"П ? ! ... , — а і а : — П . ! ? ... "

[Разрыў на месцы пытальніка, клічніка, шматкроп'я, кропкі і ў словах аўтара ёсць яшчэ адзін дзеяслоў маўлення, думкі: *і дадаў:*

і дабавіў: і прашантаў: і сказаў: і прапанаваў:]

⑤ ПРОСТАЯ МОВА ЎКЛЮЧАНАЯ Ў СЛОВЫ АЎТАРА :

- а) А: “ П ”, а. (Разрыў на месцы коскі)
- б) А: “ П ” — а. (На месцы разрыву няма знакаў прыпынку).
- в) А: ” П ? ! ... ” — а. (Пасля прастай мовы клічнік, пытальнік, шматкроп’е).

ЗАЎВАГА: Пункт № 5 спрэчны, сустракаецца **разнабой**.

Заданне 109. Адзначце нумар схемы, якая адпавядае пастаноўцы знакаў прыпынку ў наступных сказах з прастай мовай.

1. А ты і праўда шкодны, пане браце адказаў яму дзядзька ў саламяным капелюшы (В, в)іляеш і нашым і вашым

- 1. ” П ”, — а . ” П ”.
- 2. ” П , — а . — П ”.
- 3. ” П . — а . — п ”.
- 4. ” П , — а , — П ”.

2. Перапужалася (С, с)пытаў Азаровіч і лагодна дадаў (Н, н)е бойся, я чалавек

- 1. ” П ? — а і а : — П ”.
- 2. ” П ? — А : П ”.
- 3. ” П ? — а і а : П ”.
- 4. ” П ? — а . — П ”.

3. Татуля, гэта мая найлепшая таварышка яшчэ з цяжкіх маіх год (К, к)алі з цяжкіх год, то дружба павінна быць моцная адказаў вайсковец

- 1. ” П ”. ” П ”, — а .
- 2. ” П ”. — ” П ”, — а .
- 3. ” П . — П ”, — а .
- 4. ” П ”. — ” п ” — а .

4. Тут і спынімся яшчэ раз акінуўшы позіркам бераг, сказаў Алекса і дадаў (П, п)аспяшаемся, змяркацца пачынае, а трэба яшчэ выбраць месца на начлег

- 1. ” П ” — а і а : ” П ”.
- 2. ” П ! ” — а і а : ” П ”.
- 3. ” П ! — а і а : — П ”.
- 4. ” П ! — А і а : — П ”.

5. Ты хвора́я, ма́ма (З, з)а́непако́ілася А́нюта, беру́чы ў́ свае́ яе́ вя́люю, нямо́глу́ю ру́ку (К, к)ла́дзі́ся, не́ мі́тусі́ся. Я́ зра́блю ў́се́ са́ма

1. " П ? — а . — П " .
2. " П ? " — А . " П " .
3. " П ? — а . П " .
4. " П ? — а , — п " .

6. Га́ло́дная ма́ма заўсе́ды ка́зала́ (Я, я) сы́тая, дзе́ткі. Е́шце на́ здаро́ўе і а́ддава́ла сваі́м дзе́цям апо́шнюю́ скары́нку

1. А : " П ! " — а .
2. А : " П ! " , — а .
3. А : " П " — а .
4. А : " п " , — а .

7. Ча́му ж ты́ по́зні́шся спы́тала ў́ хло́пца на́стаўні́ца. По́тым, заўва́жыўшы, што́ ў́ яго́ мо́крыя ва́ласы, па́пракну́ла (К, к)упа́ўся... Та́бе зра́нку́ э́кза́мены́ здава́ць, а ты́ пайшо́ў купа́цца

1. " П ? " — а . А : " П " .
2. " П ? — а . А : — П " .
3. " П , — а . А — П " .
4. " П — а . А : — П " .

8. А́га, во́сь ты́ і спа́хмурне́ла, як а́дпра́віла І́лью за́шча́бятала́ Лю́да, ка́лі Ва́сілі́на вярну́лася ў́ ха́ту (З, з)а́сумава́ла, нябо́сь, Ва́сілі́нка

1. " П " — а . — " П ? " .
2. " П — а . П ? " .
3. " П — а . П ? " .
4. " П , — а . — П ? " .

9. Ва́ш кра́й — пры́гожы, зялё́ны кра́й га́варыў, мройна́, ле́туценна́ мружа́чы во́чы, ста́ры ка́зак, да́ведаўшы́ся, што́ я́ з Па́лесся́ (Н,н)а́ ў́се́ жы́ццё за́помні́ўся ё́н мне́

1. " П , — а . — П " .
2. " П " , — а . — " П " .
3. " П " — а . — " П " .
4. " П , — а — П " .

10. А́ня за́трыма́лася ля́ э́цю́дніка́, і ё́н спа́койна́, бы́ццам даўно́ знаё́май, сказа́ў (Х, х)оча́ш, я́ тва́й па́ртрэт зра́блю́ (Я, я)на́ разгубі́лася́ (Ч, ч)а́му мо́й

1. А : " П ? " А : " П ? " .

2. А : " П ? " — а : " П ? "
3. А : " П ? " — А : — " П ? "
4. А : " П ? " — а : " п ? "

11. Як ты будзеш карміць буслянят зарагатаў Толік (Х, х)іба будзеш на балоце жаб лавіць ды ім насіць

1. " П ? — а . П " .
2. " П ? — а : П " .
3. " П ? — а . — П " .
4. " П ? " — а . " П " .

12. Трэба, трэба паехаць на бацькаву сялібу уздыхаў Сяргей Іванавіч (С, с)орам, пяць гадоў не быў

1. " П — а . — П " .
2. " П ", — а . " П " .
3. " П , — а . — П " .
4. " П , — а , — п " .

13. Дзе падзеліся мае сапраўдныя тата і мама, — я не ведаю (Г, г)аварыла з сумам у голасе Ліза (І, і) як іх шукаць, калі не помню нават прозвішча

1. " П " — а , — п ? "
2. " П , — а . — П ? "
3. " П , — А . П ? "
4. " П — а . — П "

14. Раней, да цябе, у нас дзяўчаты-студэнткі на кватэры былі (Р, р)асказвала дзяўчына (Я, я) з імі пасябравала

1. " П , — а . — П " .
2. " П — а . — П " .
3. " П ", — а . " П " .
4. " П " — А . — " П " .

15. Раней трэба было пра бацькоў думаць (С, с)казала, кінула як папрок сястра Агата (А, а) цяпер з таго свету іх не вернеш

1. " П , — а . — " П " .
2. " П " — А . — " П " .
3. " П , — а . — П " .
4. " П — а . — П " .

16. Трэба ж, каб жыць за свет ты з'ехаў (П, п)акруціла галавою, як бы пашкадавала маці (Д, д)зе тая Карэлія, быццам бліжэй прыдатнага месца не знайшлося

1. " П — А . — П " .
2. " П " — а . " П "
3. " П , — а . — П " .
4. " П — А . — П " .

17. Я не галодны, мама, у мястэчку паабедаў (П, п)рызнаўся Раман (Н, н)е турбуйся, сама паеш

1. " П — а . — П " .
2. " П , — а . — П " .
3. " П " — а . — " П " .
4. " П , — а : — П " .

18. Ё для нас, немцаў, вайна таксама бяследна не прайшла (П, п)ерастаў усміхацца Генрых (М, м)ы паразумнелі, мы не хочам, каб паўтарылася тое, што было

1. " П , — а . — П " .
2. " П . — А . — П " .
3. " П " — а . — " П " .
4. " П — а : П " .

19. Жыву лепш за ўсіх весела загаварыў Міхась (У, у)сё жыццё за плугам, за бараною прахадзіў

1. — П , — а . — П .
2. — П — а . — П .
3. — П — а . — " П " .
4. — П , — а : П .

20. Не трэба, мама, не разжалоблівай сябе (П, п)апрасіў Раман і дадаў (Н, н)атуральна ж гэта: выраслі дзеці — свае сем'і завялі

1. — П , — а : — П .
2. — П . — А : — П .
3. — П , — а і а : — П .
4. — П , — а . — " П " .

Тэма: ТЫПЫ ТЭКСТАЎ

1. АПАВЯДАННЕ

Завязка

Развіццё дзеяння.
Кульмінацыя

Развязка

2. А П І С А Н Н Е

<u>Мастацкае</u>	<u>Дзелавое (навуковае)</u>
Агульная ацэнка, уражанне ад прадмета. Апісанне найбольш яркіх дэталей, прымет. Адносіны аўтара да апісваемай з'явы, прадмета.	Прызначэнне прадмета. Істотныя прыметы (форма, колер, памер; матэрыял, з якога зроблены; будова частак і іншыя прыметы)

3. Р А З В А Ж А Н Н Е

Тэзіс

Доказы, аргументы, прыклады

Вывад

Па якой прычыне? Чаму? З-за чаго?

Таму...

У выніку...

Такім чынам, ...

Заданне 110. Вызначце стыль і тып тэксту. Адзначце нумар правільнага адказу.

1. Мараль і культура — паняцці вельмі блізкія, якія ў жыцці і ўсяго грамадства, і асобнага чалавека ў многім істотным супадаюць, сумяшчаюцца, накладваюцца адно на другое. Чалавек сапраўды культурны — гэта, канечне ж, чалавек маральны, сумленны, сціплы. У маім разуменні найбольш блізкі сінонім да азначэння "чалавек культурны" — гэта "чалавек сумленны". Сумленнасць — вось апора і стрыжань культурнай, высакароднай асобы, грунт і глеба яе духоўнай, чалавечай годнасці. Культурны чалавек ад дзікуна і цыніка адрозніваецца перш за ўсё здольнасцю — і на вачах у людзей, і сам-насам з сабою — чырванець ад сораму. *Н. Гілевіч*

1. Мастацкі, апавяданне.
2. Мастацкі, разважанне.
3. Публіцыстычны, апісанне.
4. Публіцыстычны, разважанне.

2. Толькі займаецца на дзень. Над лесам і полем яшчэ ляжыць цемната. Тонкая посцілка белаватага туману ціха ўздываецца над лугам. Неба на ўсходзе чырванее. Раннія жаваранкі затрапяталі ў небе крыльцамі, і льецца іх вясёленькая песня. Верхавіны высокіх хвой ужо залаціліся

першымі промнямі сонца, ціха стаялі, не варушыліся. Здавалася, што лес маліўся Богу ў ціхі час раніцы. *Я. Колас*

1. Мастацкі, разважанне.
2. Мастацкі, апісанне.
3. Публіцыстычны, апісанне.
4. Публіцыстычны, апавяданне.

3. Колькі часу нам ісці да цябе, краю родны?! Пра цябе напісана безліч мастацкіх і навуковых твораў, складзены грунтоўныя энцыклапедычныя даведнікі, а мы ўсё роўна нястомна шукаем на тваіх абшарах такую чароўную мясціну, дзе можна было б адчуць сябе вольна і ўзнёсла. Ubачыць, як буйна квітнее там людское жыццё, суладнае з навакольнай маляўнічай красою... Тут, у цэнтры Еўропы, мы жывём, дзейнічаем, ходзім ляснымі сцяжынкамі, захапляемся хараством лугоў і азёр, аднак адчуванне маўклівай беспрытульнасці трывожыць душы — і мы спантанна, падсвядома цягнемся некуды, да нечага... *Паводле М. Шавыркiна*

1. Мастацкі, апавяданне.
2. Мастацкі, апісанне.
3. Публіцыстычны, разважанне.
4. Публіцыстычны, апавяданне.

4. Пачатак эпохі Сярэднявечча вызначаецца дакладнымі фактамі і датамі: на Усходзе — распад у 220 г. больш як чатырохсотгадовай кітайскай імперыі Хань, на Захадзе — падзенне Рымскай імперыі, разбурэнне Рыма варварамі ў 476 г. Заўважым, што знешнія дзеянні варвараў у адносінах да Вечнага горада толькі завяршылі працэс, які даўно ўжо пачаўся знутры. Яшчэ ў II ст. Рым, каб ахоўваць свае межы, што па трох кантынентах расцягнуліся на тысячы кіламетраў, быў вымушаны набіраць у войска мясцовае насельніцтва. Варвары, трапляючы ў сферу ўплыву рымскай культуры, узнімаліся да яе ўзроўню, але з III ст. самі рымляне пачалі хутка прыпадабняцца да варвараў. *Т. Шамякіна*

1. Навуковы, апавяданне.
2. Навуковы, апісанне.
3. Публіцыстычны, разважанне.
4. Публіцыстычны, апісанне.

5. Неба было над лясамі сіняе і ціхае. І ціха было ў саміх лясках. Восень зрабіла сваё і адпачывала на палянах — там яшчэ зелянілася трава, стаяла вада. Сям-там яшчэ жоўты лісток трымаўся на дрэве, гатовы і зімаваць там... Гэтай ціхасці не парушалі і вятры. Яны густа ішлі ў сваю дарогу, дзікаю ласкаю ападаючы на зямлю. Сонца часамі выкрадвалася з-за хмар, але восень перад скананнем сваім любіла хмурнасць. Гэтак дажывала восень апошнія дні. *К. Чорны*

1. Мастацкі, разважанне.

2. Мастацкі, апісанне.
3. Публіцыстычны, апавяданне.
4. Публіцыстычны, апісанне.

6. Круг жыцця са смерцю аднаго чалавека не замыкаецца. Астаюцца ж на зямлі жыць дзеці, унукі, праўнукі. Яны вырастаюць, жэняцца, нараджаюць сваіх дзяцей. Жыццё не спыняецца — ідзе, імкне наперад. Куды? Ніхто, ніхто не ведае, сказаць не можа. За адным пакаленнем людзей прыходзіць яшчэ і яшчэ пакаленне. Жыццё не спыняецца, прадаўжаецца. І мы — ты, я, ён, яна — у гэтым кругавароце — адна маленечкая пылінка, хвілінка. Дзень добры, жыццё! Як хораша, слаўна, што ты ёсць! *Б. Сачанка*

1. Публіцыстычны, разважанне.
2. Публіцыстычны, апавяданне.
3. Мастацкі, апісанне.
4. Мастацкі, апавяданне.

7. Да 200-годдзя Адама Міцкевіча няўрымслівы краянаўца Берасцейшыны Віталь Клімук выдаў навукова-папулярную кніжку "Жаль перастаць быць литвином...", у якой разглядае творчасць класіка польскай і беларускай літаратур, прасочвае ягоныя жыццёвыя шляхі-дарогі.

Вокладку кнігі хораша аздабляе вядомы партрэт Адама Міцкевіча, які выкананы Л.Горавіцам і датуецца 1889 годам. У кнізе змешчаны літаграфіі родных і дарагіх па-эту мясцін — хутара Завоссе, возера Свіцязь, сядзібы ў Туганавічах, Віленскага ўніверсітэта, а таксама дарагіх яму людзей — бацькоў, незабыўнай Марылі Верашчакі, а таксама самога юбіляра. *ЛіМ*

1. Навуковы, апісанне.
2. Навуковы, разважанне.
3. Публіцыстычны, разважанне.
4. Публіцыстычны, апавяданне.

8. — Быў учора на лузе за Ляўскавічамі, за Прыпяццю.
 — Там век-вяком трава добрая. І летась была ого-го! А сёлета?
 — Добрыя травы. У пояс і густыя. Барану прыстаў — то й не абваліць.
 — А стагоў наскідалі багата?
 — Стагоў? Якіх табе стагоў? Там сёлета шчэ й птах не лятаў.
 — Каб не было, як у той прыказцы прыказваюць: да Ёвана рана, а па Пятру позна. *Ф. Янкоўскі*

1. Мастацкі, разважанне.
2. Гутарковы, апавяданне.
3. Гутарковы, разважанне.
4. Мастацкі, апісанне.

9. Гідраніміка — раздзел тапанімікі, які вывучае гідранімію — сукупнасць уласных назваў прыродных або штучных водных аб'ектаў (мораў, заліваў, праліваў, рэк, азёр, ручаёў, крыніц, балот, сажалак і інш.)

Адзін і той жа водны аб'ект (асабліва буйны) можа мець у розных народаў 2, 3 і больш назваў. Напрыклад, рака Дняпро (Днепр, Непр) у старажытных грэкаў называлася Барысфен, у рымлян — Данапрыс, у туркаў — Узу або Узы.

Гідранімія Беларусі — прадукт разнамоўны і розначасовы. Асноўны яе пласт складаюць славянскія найменні. Больш за 1000 назваў рэк, як мяркуюць гідранімісты, паводле паходжання балцкія. *Беларуская мова. Энцыклапедыя*

1. Навуковы, апісанне.
2. Навуковы, апавяданне.
3. Публіцыстычны, разважанне.
4. Публіцыстычны, апісанне.

10. Седзячы на пяньку каля крынічкі, што выбівалася, бруілася з-пад карэння магутнага стогадовага дуба, раптам падумаў: ”Куды, чаму ўвесь час бяжыць і бяжыць вада? Хто, што гоніць яе, змушае не быць на месцы?”

Ад вады неяк незаўважна думкі пераскочылі на самога сябе: ”А мяне хто, што гоніць, змушае не сядзець дома, а хадзіць, ездзіць, да нечага імкнуцца, чагось шукаць, дамагацца? Дый хіба толькі аднаго мяне, — усіх жа людзей, усё, усё жывое ?!”

А мо ў руху, у бегатні, у імкненні да нязведанага, неспазнанага і ёсць жыццё ?.. *Б. Сачанка*

1. Публіцыстычны, апавяданне.
2. Публіцыстычны, разважанне.
3. Мастацкі, разважанне.
4. Мастацкі, апісанне.

11. Ці ёсць мяжа дасягненняў для творцы? Узрост, калі можна ”збіраць камяні ” — падводзіць вынікі? І так, і не... Гаўрыла Вашчанка сустрэў 70-годдзе, але сваю персанальную выставу, якая адкрылася днямі і заняла ўсе выставачныя залы Нацыянальнага мастацкага музея, не лічыць выніковай. Яна — усяго толькі экспазіцыя створанага мастаком за апошнія дзесяць гадоў, амаль усе работы яшчэ ніводнага разу не экспанавалі. І па словах самога Гаўрылы Харытонавіча, пры жаданні ён адкрыў бы яшчэ тры такія экспазіцыі з таго, што засталася ў майстэрні.

Папярэдняя, сапраўды юбілейная выстава мастака адбылася ў чэрвені на радзіме, у Гомелі. Усе трыццаць работ з гэтай выставы Гаўрыла Вашчанка падараваў гораду. *ЛіМ*

1. Навуковы, апісанне.

2. Навуковы, апавяданне.
3. Публіцыстычны, апавяданне.
4. Публіцыстычны, разважанне.

12. Прапашныя культуры — сельскагаспадарчыя расліны, для нармальнага развіцця якіх неабходны большыя плошчы жыўлення, чым для раслін суцэльнай сяўбы. На Беларусі з прапашных культур вырошчваюць бульбу, цукровыя, сталовыя і кармавыя буракі, капусту, моркву, памідоры, агуркі, бручку, турнэпс, фасолю. Пад гэтыя культуры ўносяць павышаныя дозы арганічных угнаенняў. Для актывізацыі росту раслін, а таксама для барацьбы з пустазеллем міжрадкоўі 2-4 разы апрацоўваюць культыватарам або акучнікам (для бульбы). *Геаграфія Беларусі. Энцыклапедычны даведнік*

1. Публіцыстычны, апісанне.
2. Публіцыстычны, разважанне.
3. Навуковы, разважанне.
4. Навуковы, апавяданне.

13. Я ляжаў са стрэльбаю за камлём дрэва і не зводзіў вачэй з лісы. Прыпаўшы ўсім целам да зямлі, яна стаілася ў лагчынцы і чакала моманту, калі можна будзе знянацку накінуцца на каршуна, схапіць яго ў свае вострыя зубы. Каршун сядзеў на пні і быў таксама нечым заняты... Ён сачыў... Прыгледзеўшыся, я заўважыў ля пня маленькую норку — з яе час ад часу паказвалася востранькая мышыная пыска.

І тут раптам мяне як токам працяло — я азірнуўся. І аж не паверыў сваім вачам, бо ўбачыў яшчэ адны прагныя вочы — воўчыя. Воўк таксама цікаваў... За кім? Няўжо за мной?.. Па спіне ў мяне прабеглі халодныя мурашкі... *Б. Сачанка*

1. Публіцыстычны, разважанне.
2. Публіцыстычны, апісанне.
3. Мастацкі, апавяданне.
4. Мастацкі, разважанне.

14. Вывучэнне звяроў і птушак, якія жывуць або харчуюцца на палях і сенажацях, ва ўзаемасувязі з дзейнасцю чалавека, з'яўляецца вельмі важным як у мэтах захавання біяразнастайнасці, так і ў інтарэсах вядзення паляўнічай гаспадаркі. У многіх раёнах нашай краіны сельскагаспадарчыя ўгоддзі па плошчы перавышаюць лясныя. Таму веданне колькасці жывёл, асаблівасцей іх біялогіі і распаўсюджанасці служыць асновай для распрацоўкі адпаведных мерапрыемстваў па іх захаванні ва ўмовах моцнага антрапагеннага ўздзеяння.

Высокая асвоенасць тэрыторый пазбавіла дзічыну многіх натуральных сховішчаў і кармавых участкаў. Гэта адмоўна адбіваецца на колькасці, структуры і здароўі папуляцыі. *Ю. Дубавіцкі*

1. Навуковы, апісанне.
2. Навуковы, апавяданне.
3. Афіцыйна-дзелавы, апісанне.
4. Афіцыйна-дзелавы, апавяданне.

15. Я думаю пра восень. Мабыць, памыляюцца тыя паэты і пісьменнікі, якія бачаць у восені толькі адно заміранне жыцця. Здаецца, усё ідзе якраз наадварот. Жыццё ў гэтую пару не замірае, а нараджаецца. Яно проста стаіць перад пачаткам новага, яшчэ шырэйшага круга. Восень — гэта ростані на вечных дарогах старога і новага жыцця. Няхай прыгрэе сонца, і тады за цёплым летам адразу пачнецца вясна, без ніякай восені і зімы, без ніякага перапынку. Хіба ўвосень не расцвітае прыгажуня-яблынька, зведзеная ў зман здрадлівай ласкай бабінага лета? *І.Навуменка*

1. Мастацкі, апавяданне.
2. Мастацкі, разважанне.
3. Публіцыстычны, апісанне.
4. Публіцыстычны, апавяданне.

16. Пра сілу і красу нашага слова, пра сваю любоў да яго Адам Міцкевіч гаварыў неаднойчы ў сваіх лекцыях у Калеж дэ Франс. Сучаснікі паэта ўспамінаюць пра яго любасць да беларускай народнай песні. У гэтым ён не быў адзінокай, гэтая любасць здружыла яго не толькі з Янам Чачотам. На Наваградчыне бытуе легенда пра тое, што ў пецяўбургскіх салонах ён, малады выгнаннік, не толькі здзіўляў сваім талентам імправізацыі, але і спяваў беларускія народныя песні. Ён быў аднойчы ўражаны, калі падпяваць яму пачаў... Кандрат Рылееў. Гэта тлумачыцца проста. Ведаюць у нас мястэчка Сталавічы і горад Нясвіж, дзе стаяў калісьці са сваёй батарэяй артылерыйскі прапаршчык Рылееў, будучы дзекабрыст. *Я. Брыль*

1. Навуковы, разважанне.
2. Навуковы, апавяданне.
3. Публіцыстычны, апавяданне.
4. Публіцыстычны, апісанне.

17. Шчасце — гэта заўсёды нешта недасягальнае. Яно — толькі наперадзе. І калі ты дасягнуў, дамогся таго, чаго надта ўжо чакаў,— табе робіцца вельмі ж ужо радасна, і ты, задаволены і зняможаны, лічыш, што гэта і ёсць шчасце. А пройдзе час, і зноў заўважаеш, што гэта шчасце блякне, робіцца будзённым жыццём... Шчасце — гэта не тое, чаго ты дасягнуў. Відаць, шчасце нельга ўзяць у рукі і разгледзець, бо яно — гэта

заўсёды лінія гарызонту, а на яе не наступіш нагою. Шчасце — гэта проста радасць... *Я. Сіпакоў*

1. Мастацкі, разважанне.
2. Мастацкі, апавяданне.
3. Публіцыстычны, апісанне.
4. Публіцыстычны, апавяданне.

18. Значная колькасць прозвішчаў трапіла да нас з суседніх моў. На працягу многіх стагоддзяў побач з беларусамі пражывалі рускія, палякі, яўрэі, літоўцы, украінцы, татары, латышы, немцы, чэхі, цыганы і інш. Землі сучаснай Беларусі ў мінулыя стагоддзі ўваходзілі ў склад Вялікага княства Літоўскага, затым Рэчы Паспалітай, Расійскай імперыі. Усе названыя дзяржавы былі многафункцыянальнымі, што, безумоўна, адбілася на складзе лексікі беларускай мовы, у тым ліку і на складзе імён, прозвішчаў, тапанімічных назваў. Пад уплывам моў суседніх народаў у нашай анамастычнай сістэме замацаваліся тыповыя рускія, польскія, нямецкія, угорскія, літоўскія прозвішчы. *В. Шур*

1. Навуковы, апісанне.
2. Навуковы, апавяданне.
3. Афіцыйна-дзелавы, апісанне.
4. Афіцыйна-дзелавы, апавяданне.

19. Арлан-белахвост — самая буйная з драпежных птушак, якія гняздуюцца на Беларусі. Даўжыня цела 80-98 см, маса да 6,5 кг, размах крылаў да 2 - 2,4 м. Афарбоўка цела бурая, галава больш светлая, кароткі, злёгка клінападобны хвост чыста белы. Маладыя птушкі цёмна-бурыя з цёмным хвостом. Самкі буйнейшыя за самцоў.

Гняздуецца ва Усходняй і Паўночнай Еўропе, у Паўночнай Азіі і Грэнландыі. Праз Беларусь праходзіць заходняя мяжа арэала віду. Большасць месцаў гнездавання прымеркавана да раёнаў Беларускага Паазер'я. *Чырвоная кніга Рэспублікі Беларусь*

1. Публіцыстычны, апавяданне..
2. Навуковы, разважанне.
3. Навуковы, апісанне.
4. Афіцыйна-дзелавы, апісанне.

20. Самай ранічкай, калі сонца ледзь-ледзь пачало паказвацца з-за гарызонту, я падаўся ў лес. Паціху абышоў усе грыбныя мясціны, але каб хоць адну лісічку падняў — ніякага следу, што яны тут на свет паказваліся. Не паверыў сваім вачам і яшчэ раз уважліва прайшоўся па знаёмых сцежках, але і на гэты раз не ўбачыў ніводнай лісічкі.

Сеў на пень, закурыў і думаю сабе: ”А дзеці, дзе ж яны столькі грыбоў знайшлі?” Пасядзеў крыху ды рашыў наведання на Светлую палянку, дзе расло многа бяроз,— там я часта знаходзіў падасінавікі. *Я. Галубовіч*

1. Мастацкі, апавяданне.
2. Мастацкі, разважанне.
3. Публіцыстычны, апісанне.
4. Публіцыстычны, апавяданне

Заданне 111. Якія **нормы літаратурнай мовы** парушаны ў наступных сказах? Адзначце нумары правільных адказаў:

1. Арфаграфічныя	3. Граматычныя
2. Пунктуацыйныя	4. Моўна-стылістычныя

1. Сержант важна праходжваецца перад строем новабранцаў.
2. Не смелы вецер гнаў рэдкія хмары па светламу небу.
3. Ён сядзеў спераду з дзядзькам Сашай, а бацька з Аленкай ззаду.
4. Цяжка змерыць суровы шлях гераічнага, беларускага народу.
5. Узыйдзе месяц над курганам у вянках прыгажосці і чар, і ўзорам тонкім, дамацканым засцэле ў просіні абшар.
6. Вабяць сваёй прыгажосцю ткацкія вырабы лепшых майстрыц мядзельшчыны.
7. Ціха гамоне і вецце і лісце, як гаманіла калісці, калісці.
8. Сцёпка паважна рашчыніў чамадан, і вынеў адтуль гасцінец матцы.
9. Дзядзька моцна сябраваў з гэтай плаксай Алесем.
10. Прарочыя птушкі ці вам не відаць, які цяжкі, яшчэ нязведаны шлях у вас наперадзе.
11. Снег на маленькам азярцэ быў расквечаны заячымі слядамі.
12. Куды не пайду, і дзе не спынюся — стогне жыццё на маёй Беларусі.
13. Углыб зямлі ўвайшлі карэнні яго; моцна дуб стаіць, ні варушыцца.
14. Сёння ў нашам горадзі колькасць хранічна хворых пераваліла за трынаццаць тысяч.
15. Палатняныя крылі ветрака то цяжка ўздымаліся, то падалі ў ніз.
16. Таленавіты батанік Дворык Людміла напісаў цікавую кнігу пра ўнікальны куток нашай зямлі.
17. Нешта невядомае, неспазнанае дагэтуль зварухнулася ў маёй душы да гладкіх як боханы хлеба грудкоў у спелым жыці.
18. Сцеляць туманы сівы абрус. Маленькая хвойка не ведала нашто пазіраць, каго слухаць, чым цешыцца.
19. Вышыня сямі дасягае сто пяцьдзесят метраў, а дыяметр — пятнаццаць метраў.
20. Жанчына павярнула на сцежку, відаць мела намер прайсці на цянькі.

Тэма: ЛЕКСІКА. ФРАЗЕАЛОГІЯ

Заданне 112. Устаноўце адпаведнасць паміж моўнымі з'явамі і іх назвай. Узор запісу: А 3; Б 4; В 4...

А. Дзяўчынка Надзея — Грэла сэрца надзея. Б. Прастудлівае дзіця — Прастудная хвароба. В. Карэктны адказ — Правільны выраз. Г. Пацярпеў фіяска — Атрымаў няўдачу. Д. Малаціць жыта — Малаціць у дзверы. Е. Асобныя меркаванні — Асабістыя рэчы. Ё. Рыпучы журавель — У небе шэры журавель. Ж. Прыродны фактар — Абгрунтаваны факт. З. Баечная мараль — Байкавая коўдра. І. Сядзець на лаве — У расплаўленай лаве. К. Адаваць перавагу — Мець прыярытэт. Л. Спагадлівая душа — Жорсткая натура.	1. Антонімы 2. Паронімы 3. Сінонімы 4. Мнагазначныя словы 5. Амонімы
---	---

Заданне 113. Устаноўце адпаведнасць паміж фразеалагізмамі і іх значэннем. Узор запісу: А 1; Б 5; В 6...

А. Вуды закідваць Б. Даставаць гізунты В. За дзедам шведам Г. Рукой пайсці Д. Як Піліп з канпель Е. Выкручваць сыры□цу Ё. Напрамілы бог Ж. З жабіны прыгаршчы З. Хоць вады напіся І. Як гусь на бліскавіцу	1. Вельмі даўно 2. Вельмі мала 3. Вельмі прыгожы 4. Рабіць намёк на што-небудзь 5. Здзіўлена, разгублена 6. Нечакана, знянацку 7. Вельмі шчыра і настойліва 8. Моцна здэкавацца 9. Добра весціся, гадавацца (пра жывёл, птушак) 10. Муштраваць, цалкам падпарадкоўваць сваёй волі 11. Павольна, не спяшаючыся 12. Лавіць рыбу
--	---

З М Е С Т

Уводзіны.....	3
Літаратура.....	4
Націск (акцэнтацыя): для кантролю	6
Націск (акцэнтацыя): для завучвання.....	11
Складападзел.....	15
Фанетыка.....	16
Асіміляцыя (прыпадабненне) трох відаў.....	17
Прыметы іншамоўных слоў.....	22
Арфаграфія.....	
Аканне.....	24
Яканне.....	25
Правапіс галосных у складаных словах.....	28
Іншамоўныя спалучэнні галосных.....	33
Правапіс і, ы, й пасля прыставак.....	35
Правапіс у, ў	37
Правапіс звонкіх і глухіх, свісцячых і шыпячых зычных.....	39
Правапіс некаторых спалучэнняў зычных.....	40
Правапіс прыстаўных галосных і зычных.....	43
Правапіс падоўжаных зычных. Марфалагічнае падваенне.....	45
Правапіс мяккага знака і апострафа.....	47
Зацвярдзелыя зычныя.....	49
Дзеканне, цеканне.....	50
Правапіс вялікай літары.....	50
Правапіс складаных назоўнікаў.....	52
Правапіс складаных прыметнікаў.....	54

Марфемная структура слоў.....	57
Спосабы словаўтварэння.....	59
Словаўтваральны разбор.....	62
Марфалогія	
Тыпы скланення назоўнікаў.....	69
Склонавыя канчаткі назоўнікаў.....	70
Род назоўнікаў.....	72
Канчаткі назоўнікаў м. р. 2-га скланення ў Р. склоне адз. ліку.....	76
Ступені параўнання прыметнікаў.....	80
Сінтаксічная сувязь лічэбнікаў з назоўнікамі.....	83
Займеннік.....	87
Правая канчаткаў дзеясловаў.....	90
Правая суфіксаў дзеясловаў.....	94
Дзеепрыметнікі (утварэнне і ўжыванне).....	95
Дзеепрыслоўе.....	96
Правая прыслоўяў і блізкіх да іх спалучэнняў.....	100
Правая часціца.....	103
Сінтаксіс і пунктуацыя	
Асаблівасці беларускіх словазлучэнняў.....	106
Аднасастаўныя сказы.....	109
Знакі прыпынку ў простым сказе	
— Знакі прыпынку паміж дзейнікамі і выказнікамі.....	110
— Знакі прыпынку пры аднародных членах.....	112
— Знакі прыпынку пры адасобленых членах.....	115
Знакі прыпынку ў складаназлучаных сказах.....	122
Знакі прыпынку ў складаназалежных сказах.....	124
Знакі прыпынку ў бяззлучнікавых сказах.....	127
Знакі прыпынку ў камбінаваных сказах.....	128
Знакі прыпынку пры простае мове.....	133
Тыпы тэкстаў.....	137
Лексіка. Фразеалогія.....	145

Репозиторий ВГУ